

NOTICIARI

APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LA PEDRERA DEL MÈDOL

L'estudi de les pedreres antigues de Tàrraco és un aspecte de la nostra arqueologia que sovint ha restat desatés. Deixant de banda les antigues referències decimonòniques d'Albiñana ¹ i altres de més recents en diverses guies de la ciutat, podem afirmar que no és fins fa escassament deu anys que han aparegut els primers estudis científics, realitzats sobretot pel Dr. Aureli Álvarez ². El Mèdol és, juntament amb les coves del Llorito i les de la Pedrera (a la carretera de Valls junt a l'accés de l'autopista), la més gran i també la més coneguda, degut potser a la particularitat de tenir un pilar deixat com a testimoni de la cota original d'explotació. Aquest tipus d'element és també present a la pedrera coneguda amb el nom de «La Pyramide» (Glanum, França), on un monòlit de 23 metres d'alçada fa que l'agulla del Mèdol no pugui considerar-se un cas únic ³. No és la nostra intenció, no obstant això, escriure generalitats. Ens centrarem en un punt inèdit fins ara: la localització del taller de l'esmentada pedrera, que malgrat es deixava entreveure per les troballes en superfície, va ser plenament confirmada arran de l'obertura de la rasa per a la col·locació de les conduccions del mini-trasvassament de l'Ebre.

Situat entre la CN-340 i la pedrera, el jaciment ocupa una explanada i un turonet artificial format de carreus, resquills de talla i terra. Les coordenades geogràfiques són 1° 20' 25" E i 41° 08' 15" N, i està a una alçada d'uns 10 m sobre el nivell del mar. L'extensió és d'uns 100 m de llargada per 50 d'amplada, encara que és difícil de concretar perquè l'autopista A-7 n'ha fet desaparèixer una part (precisament la de contacte amb la pedrera) i la carretera una altra. En aquesta zona són visibles unà certa

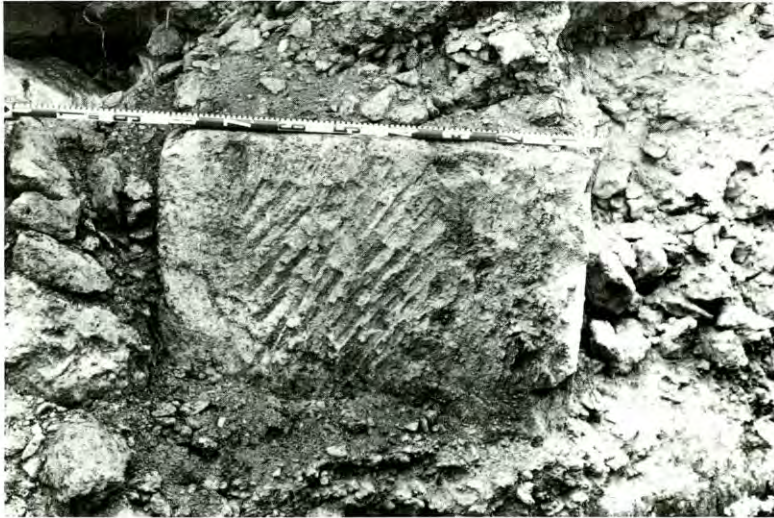
1. J. F. ALBIÑANA, A. DE BOFARULL, *Tarragona Monumental...*, Tarragona, 1849 (pàgs. 172-175).

2. A. ÁLVAREZ, *Estudio de los materiales lapídeos presentes en la epigrafía de Cataluña*, a «Epigraphie Hispanique. Problemes de methode et d'edition» (Bordeus, 1981), París 1984, pàgs. 87-116. A. ÁLVAREZ, E. DE BRU, *Les pedreres de l'aqüeducte romà de Tarragona*, a «Informació arqueològica» núm. 42, Barcelona 1984, pàgs. 42-49.

3. J.C. BESSAC, N. LAMBERT, *La pierre a Glanum*, a «Dossiers d'archéologie» núm. 140 (juliol-agost de 1989).

Làm. I. Dues vistes de l'estratigrafia. Observeu els carreus del nivell de reble.

Lâm. II.

- a) Fotografia en la que poden apreciar-se els nivells arqueològics.
- b) Detall d'un carreu de l'estratigrafia.

quantitat de carreus dispersos en superfície. La construcció del mini-trasvassament significà la realització d'una rasa d'uns 3 m de profunditat que passa longitudinalment pel jaciment, entre la carretera i l'autopista. En el tall es van poder apreciar tres nivells per sobre la roca. El superior, d'una potència d'entre 10 i 20 cm, era de terra vegetal. Per sota, apareixia un segon nivell que segons els llocs tenia entre 0,5 i 2 m de potència. L'inferior, ja en contacte amb la roca mare, era similar al primer, i hem de considerar-lo com un antic nivell vegetal. L'estrat més potent, el segon, constitueix una valuosa informació per comprendre la pedrera del Mèdol. La seva composició és força expressiva: es tracta únicament d'una enorme acumulació de resquills de pedra (reble) junt amb carreus que no són sinó la prova d'una intensa activitat extractiva. Cal interpretar-lo com un nivell de treball on la pedra, tot just separada de la matriu i transportada uns metres, seria desbastada i preparada per al seu transport.

Els tallers efectuaven el seu treball el més a la vora possible del lloc d'extracció, en un lloc on, no obstant això, no destorbessin l'extracció dels següents blocs. Les distàncies variaven entre unes pedreres i altres. Així, a la de Queyrie, l'esboscament es practicava a pocs metres de la paret explotada, mentre a Saint-Leu-d'Esserent es feia a un centenar. Per altra banda, s'han trobat restes de teulades (testimoniats per nombrosos fragments de *tegulae*) als tallers de Vergenne i Tintry ⁴, la qual cosa sembla demostrar que es treballava sota cobert, almenys en aquests dos llocs propers a Autun. Nosaltres no observàrem cap fragment de *tegula*, com tampoc de ceràmica ni d'eines per a treballar la pedra entre la terra extreta per les màquines. Els *lapidariae* provocaven amb el seu treball una gran quantitat de resquills que és el que hem trobat al Mèdol, i també abandonaven peces sense acabar degut a l'aparició d'algun defecte en la pedra o a la fractura d'algun carreu o tambor de columna. Molts són els carreus escampats per l'explanada que hi ha entre la pedrera del Mèdol i la CN-340. Alguns hi són des de fa molt temps, puix presenten un grau d'erosió apreciable, i altres van veure la llum recentment amb motiu de la rasa del mini-trasvassament, i s'hi poden observar clarament les marques produïdes per les diferents eines en llur superfície. D'altres quedaren al tall de la rasa i varen tornar a ser colgats (vegeu les fotografies). En tot cas, aquest és un element important a tenir en compte el dia que es faci un estudi aprofundit de les pedreres de Tàrraco ⁵.

JORDI LÓPEZ I VILAR

*Laboratori d'Arqueologia. Universitat de
Barcelona. Tarragona (LAUBT)*

4. R. BEDON, *Les carrières et les carriers de la Gaule romaine*, París, 1984 (pàgs. 113-114).

5. Posteriorment a la redacció d'aquest treball hem localitzat tres fragments de columna molt propers al jaciment que comentem, al davant del Mas del Mèdol, que poden interpretar-se com a peces inacabades o defectuoses procedents també del taller de la pedrera.

LOCALITZACIÓ D'UN TRAM DE LA VIA TÀRRACO-ILERDA AL PUIG CABRER

INTRODUCCIÓ

La present notícia té per objectiu donar a conèixer l'existència d'un testimoni que encara resta visible d'aquesta important via de comunicació dins del terme municipal de La Riba i a prop de l'estret del mateix nom. La identificació dels vestigis d'una via romana, i especialment en aquest congost, topa amb dues dificultats importants. La primera consisteix en els problemes que es presenten per localitzar el traçat exacte de la via. Aquí és especialment complicat a causa dels freqüents moviments de terra que des de mitjan segle passat han afectat la zona de l'esmentat poble. Pensem, per exemple, en la construcció del ferrocarril el 1858 ¹, que va suposar l'obertura de noves pedreres i un veritable canvi de la xarxa viària de la zona. Igualment, l'actual carretera no sempre ha transcorregut per on avui passa. La segona dificultat és de caire cronològic. Si bé és cert que conservem alguns fragments de la via romana en força bon estat, també ho és el fet que resulta pràcticament impossible la seva datació. Encara més si, com en el nostre cas, l'objecte d'estudi ha estat utilitzat fins als nostres dies i ha patit constants reparacions de molt diverses èpoques.

La via que ens afecta sortia de Tàrraco i s'encaminava cap a Ilerda, Caesaraugusta, Clúnia i Astúrica Augusta, d'on s'escampava per Galícia en diversos ramals. Es tracta d'una via interior que travessava la Península d'est a oest pel nord. Aquesta via fou d'una importància vital per a la conquesta del septentrió hispànic, que tan difícil fou i no es completà fins al temps d'August. Posteriorment les riqueses minerals de la zona ² van donar un gran moviment a la ruta. La font clàssica més important pel que fa a l'estudi de les vies ³ ens informa de la distància d'aquesta via des de Tàrraco fins a Astúrica: hi ha 842 milles, o sigui, uns 715 quilòmetres ⁴. És clar que la via no fou construïda tota d'un cop, si no que s'anà fent a mesura que la conquesta avançava. Per tant podem situar-la cronològicament, *grosso modo*, cap el segle II a.C.

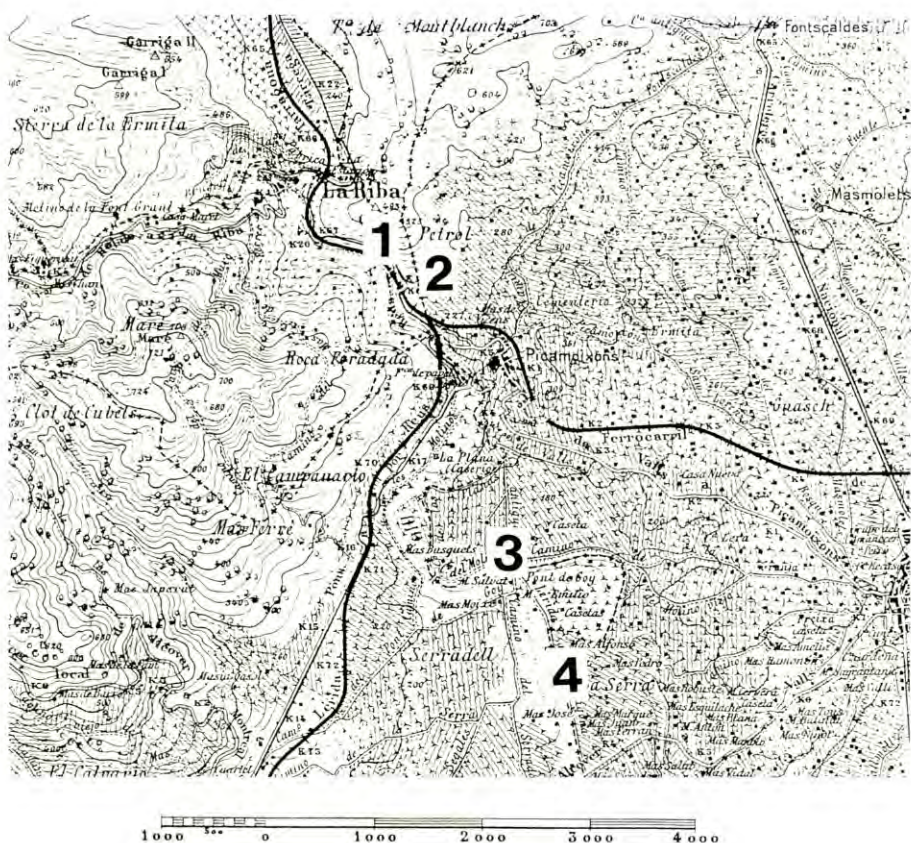
Podem parlar aquí del condicionant geogràfic com element decisiu a l'hora de construir la via per un determinat lloc. Cal tenir present el seu recorregut per les nostres terres. Partint de Tarragona es dirigia cap al nord-est de la Península passant per Lleida i Saragossa. Centrem-nos ara en el tram Tàrraco-Ilerda i veurem que creua tres parts completament diferenciades: el Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i la Plana

1. J. IGLÉSIES. *Els noms de lloc de les terres catalanes: La Riba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1953, pàg. 49.

2. G. DOMERGUE. *Introduction à l'étude des mines d'or du nord-ouest de la péninsule ibérique dans l'antiquité, Legio VII Gemina*, León 1970, pàgs. 253-286.

3. Es tracta de l'Itinerari Antoní, obra que sembla de la segona meitat del segle III, encara que integra un recull de dades d'època anterior. Vegeu R. HERVÁS. *Itineraria Hispania. Fuentes para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Madrid 1975.

4. Per a la longitud d'una milla romana vegeu R. HERVÁS. *Sobre el valor métrico de la milla romana*, XI Congreso Nacional de Arqueología, Zaragoza 1972.

SITUACIÓ DE LES RESTES MÉS SIGNIFICATIVES

1. — Fragment de la via amb l'enllosat encara visible.
2. — Zona on el Camí de la Creu transcorre tallat a la roca.
3. — Pont de Goi. En aquest lloc la via creuava el riu Francolí. La fonamentació del pont actual és antiga.
4. — Antic camí de Tarragona a Montblanc.

de Lleida. Cada unitat geogràfica ve definida per uns elements propis. El Camp de Tarragona és una gran plana limitada pel mar i per les serralades muntanyoses que l'envolten; la Conca, molt més reduïda que el Camp, és també una unitat molt compacta circumdada per diverses serralades, exceptuant la zona que toca amb la Segarra, més oberta. Per últim, un cop superada la serra de Vilauví passarem a l'extensa Plana de Lleida. A nosaltres ens interessa saber quin era el pas que els romans van escollir per comunicar el Camp i la Conca. Actualment existeixen tres punts de contacte entre ambdues unitats: l'Estret de La Riba, el Coll de L'Illa i el Coll de Cabra. Evidentment interessava el camí més ràpid i còmode. El Coll de Cabra té el problema d'estar molt apartat del camí més recte. El Coll de L'Illa, d'altra banda, té l'inconvenient dels pronunciats pendents i els perillosos precipicis. En canvi, el pas de La Riba és el que cau més a prop de les dues ciutats i el més planer de tots tres. Per tant, sembla lògic que els constructors romans fessin passar una via per La Riba. En efecte, la via travessa l'estret congost buscant sempre els millors llocs per discórrer. És per això que una bona part resta en els nostres dies sota la carretera. S'ha parlat d'altres rutes hipotètiques pels colls de L'Illa i Cabra ⁵, i és clar que el fet que la ruta principal passi per La Riba no priva que n'hi hagi d'altres de caràcter secundari.

DESCRIPCIÓ DELS TRAMS

La via Tàrraco-Ilerda travessa el terme municipal de La Riba aproximadament per on avui passa la carretera que duu a Montblanc. Es fa realment difícil trobar un tram amb característiques plenament romanes, consistents bàsicament en el típic empedrat de grans lloses planes, a causa de a les constants transformacions que ha patit la zona i al fet d'estar en ple ús la carretera i el ferrocarril pràcticament pel mateix lloc.

Hem de situar la via romana a l'antic camí de Picamoixons a La Riba, nomenat també camí de la Creu. Continua per sota l'actual carretera, segueix per davant del grup de cases conegut amb el nom de «La Ràpita», passa per sota els terrenys de l'estació i surt per l'estret de La Riba en direcció a Vilaverd.

La primera part, el camí de la Creu, és la que conserva la quasi totalitat dels vestigis. Això és degut a que, en dissenyar el traçat de la carretera, hom la va fer passar uns metres més avall, cosa que va permetre desviar el trànsit de vehicles i conseqüentment preservar d'un continuat desgast i de l'asfalt el sòl del camí. Anant de Picamoixons a La Riba pel camí de la Creu i una mica abans d'arribar al terme municipal d'aquest últim poble es pot observar que una part del camí s'assenta directament sobre la roca. Aquesta està allisada en una amplada d'uns dos metres, i pel mig es distingeixen perfectament les roderes produïdes pels carros, que en alguns llocs arriben a aprofundir més d'un pam. Òbviament aquest element és totalment insuficient per atribuir al camí una antiguitat de vint-i-dos segles. Només ens pot indicar que ha estat utilitzat des de fa bastant de temps. L'historiador Josep Iglésies afirma que el camí

5. L. CARLOS JUAN ET ALII. *Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller ibero-romano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona)*, «Butlletí Arqueològic», V, 8-9 (1986-1987), Tarragona 1989, pàgs. 59-85. Afirmen respecte al pas de La Riba que «la parte más confusa de este trayecto se encuentra entre Picamoixons y Montblanc, ya que el paso por el barranco de La Riba parece demasiado tortuoso y difícil a la vista del hombre moderno».

Vista general de l'enllosat que existeix al camí de la Creu.
S'observen fileres de blocs flanquejant la via.

Detall d'enllosat de la via.

Camí de la Creu, dins del terme de Picamoixons.

Detall de les rodres del paviment.

de la Creu és «un fragment del mil·lenari camí de Montblanc a Tarragona»⁶. Aquesta n'és una resta ben visible. En arribar al terme municipal de La Riba es fa ben palesa la pedrera de la Creu, que ha transformat el sòl de la zona omplint el camí de pedres i grava. Aquí comença una perllongada baixada fins al poble. El primer element notable el trobem uns metres més avall de l'esmentada pedrera. Es tracta d'un tram actualment en desús que va paral·lel, gairebé tocant al camí. Com abans, es distingeixen molt bé dues roderes d'una fondària considerable sobre la roca. Aquest fragment de la ruta fou abandonat segurament a causa que una pedrera n'arruinà una part. Però el lloc on s'identifiquen els components típics d'una via romana és més avall. Allí el sòl fa un lleuger pendent, i a sobre d'aquest s'assenten lloses planes. L'amplada del camí és d'uns dos metres. Flanquejant-lo pels costats hi ha dues fileres de grans pedres que ressegueixen el camí per la vora. Les pedres de l'enllosat no tenen cap forma concreta, però encaixen aproximadament entre si. Són completament planes en la seva cara superior. En un punt on alguna pedra havia desaparegut hem pogut observar la presència de grava. Això ens fa suposar que sota l'empedrat hi deu haver una capa de preparació a base de grava. Això es comprovaria amb una excavació arqueològica. També aquí es distingeixen les roderes, de 20 cm d'amplada i 15 cm de fondària. Estan separades entre elles per una distància d'1,20 m. El material emprat, tant la calcària blanca de les lloses com la sorrenca vermella de la grava, el proporciona el mateix Puig Cabrer. Aquest és el principal fragment de la via romana, que es conserva gairebé intacte. Bastant més avall, prop del punt on el camí s'uneix amb la carretera, existeixen tres lloses planes juntes, de les mateixes característiques que les esmentades anteriorment.

Un cop arribats a la carretera, el camí antic ha desaparegut totalment, i només podem suposar el seu recorregut. Sembla que la carretera passa per damunt del camí medieval i via romana fins al grup de cases anomenat «La Ràpita». Pel seu davant passava el vell camí, que seguia per sota el terraplè de l'estació i es dirigia vers l'Estret⁷, on tornava a coincidir amb el traçat de la carretera. Aquesta és, a grans trets, una descripció del recorregut que la via romana feia per l'actual terme de La Riba i de les escasses restes que en subsisteixen.

CONCLUSIONS

La problemàtica de la via romana de Tàrraco a Astúrica és ja antiga. Sembla que àdhuc les mateixes fonts clàssiques no es posen d'acord per una sèrie de discordances. L'itinerari Antoní cita dues rutes en les quals no coincideixen totes les *mansiones*. S'ha pensat en l'existència de dos camins diferents, però el problema segueix present⁸. Un altre punt de discordància és el lloc per on passava la via. Ja des del segle passat van proposar-se diverses interpretacions. M. Cortés la va fer passar per Reus, La Selva del Camp i Vilanova de Prades. Eduard Saavedra, seguint les hipòtesis d'Hernández

6. J. IGLÉSIES. *Els noms de lloc de les terres catalanes: La Riba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1953, pàg. 48.

7. *Op. cit.*, pàgs. 49 i 59.

8. R. HERVÁS. *Itineraria Hispania. Fuentes para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Madrid 1975, pàg. 41.

Sanahuja, la va fer transcórrer per La Riba i Vinaixa fins a Lleida ⁹. Aquesta segona opció sembla molt més lògica. Tampoc no hi ha acord entre els investigadors a l'hora de situar les *mansiones*. Les fonts clàssiques en citen dues entre Tàrraco i Ilerda, i apunten les distàncies. *Septimum Decimum*, situada a 17 milles de Tarragona, es podria localitzar per la zona de Vilaverd (segons la hipòtesi de Bonaventura Hernández Sanahuja, que és la que creiem més encertada) i *Ad Novas*, a 13 milles de *Septimum Decimum*, seria més o menys per Vinaixa. Aquestes dues poblacions coincideixen amb el traçat de la via i en el nombre de milles. És clar que no cal que les ruïnes de les *mansiones* estiguin situades dins els pobles esmentats, ni tenen perquè ser-ne l'origen. Nosaltres les situem aproximativament, en espera de la localització definitiva mitjançant la prospecció arqueològica. Quant a la cronologia, és molt difícil establir-la. De fet, l'Estret de La Riba és un pas natural que degué utilitzar-se des d'èpoques prehistòriques, com ho demostren diversos jaciments dels voltants, però no és fins la invasió romana que adquireix un *status* de via. Una via que fou construïda pels volts del segle II a.C. i probablement reparada diversos cops ¹⁰. Durant l'època medieval el camí de Tarragona a Montblanc fou la mateixa via, almenys pel que fa al seu pas pel Camp de Tarragona i punt de penetració vers la Conca de Barberà. Només en èpoques posteriors va ser substituïda per l'actual carretera de Valls, que passa per l'altra banda del Francolí. L'antiga via es pot resseguir perfectament. Sortint de Tàrraco, passa el riu i puja en direcció a Constantí, i es desvia de la carretera actual pel darrer del Molí de l'Horta i, passant per Centelles, arriba fins a La Masó, on torna a entroncar amb la carretera. Travessa després el curs del Francolí per l'històric Pont de Goi, des d'on es dirigeix cap al Puig Cabrer i l'Estret de La Riba, lloc en què hem localitzat els vestigis, fins fa poc inèdits ¹¹, que hem presentat aquí ¹².

JORDI LÓPEZ I VILAR

9. B. HERNÁNDEZ SANAHUJA. *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la restauración cristiana*, Tarragona 1892, 2ª part, pàgs. 173-174.

10. Sabem que les vies del nord-est foren reparades en temps d'Antoni Pius (BLÁZQUEZ ET ALII. *Historia de España Antigua. Hispania romana*, tom 2, Madrid 1985, pàg. 476). Un miliari trobat al Morell ens informa de noves reparacions per aquella zona (FÉLIX J. MONTÓN. *El miliario de Morell*, «Boletín Arqueológico», IV, 133-140 (1976-1977), Tarragona 1978, pàgs. 45-47), pels volts de l'any 254 d.C.

11. J. LÓPEZ. *Una via romana a La Riba*, «El Brugent», núms. 79, 80 i 81 (novembre i desembre de 1989 i gener de 1990).

12. No podem acabar sense fer un agraïment a les persones que d'una manera o altra hi han col·laborat: Andreu Dasca, Cosme López i Xavier López. També a Joan Molina, ribetà, que ens ha ajudat en tot moment. Les fotografies són de J. Menchon i de l'autor.

RESTES ARQUEOLÒGIQUES A L'ESGLÉSIA DEL CATLLAR

En aquesta notícia volem informar d'un seguit d'elements arquitectònics i epigràfics encastats als murs exteriors de l'església de Sant Joan Baptista, a la localitat del Catllar, a la comarca del Camp de Tarragona. Encara que una de les peces ha estat objecte d'estudi —ens referim a una estela funerària discoïdal— el conjunt resta inèdit fins ara ¹.

Com ha estat ja comentat, les set peces a estudiar són reutilitzades en els paraments de l'església parroquial del poble. Aquest temple, segons la Dra. Liaño «es un edificio renacentista con fuertes concesiones al barroco, obra tardía, acabado en 1790, de muy buena factura, con fábrica de mampostería reforzada con sillar en las fachadas secundarias y todo de sillaría en la fachada principal» ². La planta de l'església és de creu llatina, de tres naus i amb cúpula al creuer. Hem de situar el temple al bell mig de la població actual.

Segons la mateixa autora ³ el nucli primitiu de la població, inclòs el cementiri, hauria de situar-se al voltant del castell, que formaria part de la línia fronterera del Gaià.

DESCRIPCIÓ DE LES PECES

Núm. 1: situada al pany exterior de l'absis.

Descripció: estela funerària discoïdal en pedra sorrenca de color groguenc, típica de la zona. Tan sols es conserva el disc, tenint el peu escapçat a l'alçada del coll (unió entre el disc i el peu).

Mesures: diàmetre de 45 cm.

Decoració: incís a bisell Trígrama de Jesús i 1603, en la següent disposició:

+
IHS
1603

És força interessant que el motiu decoratiu ha estat gravat en negatiu.

Bibliografia: ZARAGOZA, JOSEP. *Esteles discoïdals al Baix Gaià*, L.E.D.P.C. en premsa; MENCHON, JOAN - PALOMAR, SALVADOR. *Continuïtat o perduració residual d'un ús funerari medieval: les esteles funeràries discoïdals en època moderna*, II C.H.M.C. en premsa.

Núm. 2: situada al pany exterior de l'absis.

Descripció: motllura arquitectònica en pedra sorrenca de color groguenc, típica de la zona. És composta d'una motllura inferior de secció recta i una superior de secció circular —toros—. Es divideix en el seu alçat.

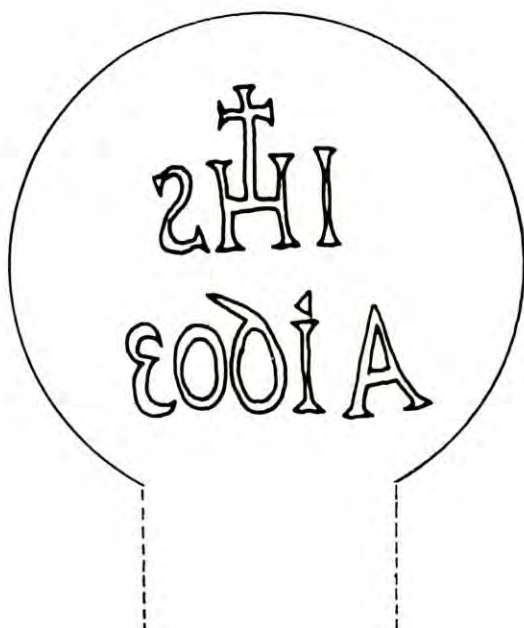
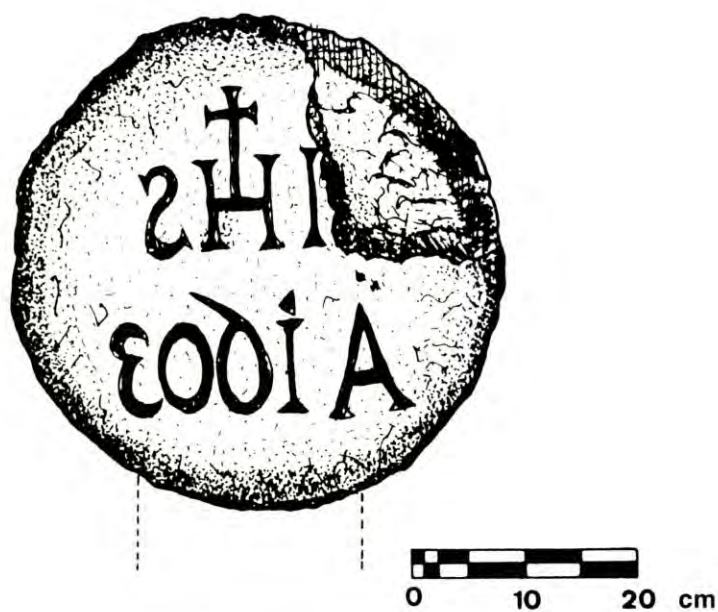
Mesures: alçada d'11 cm, amplada màxima de 26,5 cm.

Bibliografia: inèdita.

1. ZARAGOZA, J. *Esteles discoïdals al Baix Gaià*, L.E.D.P.C. «Les esteles discoïdals als PP.CC. estat de la qüestió», Reus, Centre de Documentació sobre Cultura Popul·lar - Centre de Lectura. En premsa.

2. LIAÑO, E. *Inventario Histórico Artístico de Tarragona y su provincia*, Madrid 1983, vol. 1, pàgs. 196-198.

3. Vid. nota 2.

Ρεça 1.

Núm. 3: situada al pany exterior del mur de l'absis.

Descripció: motllura arquitectònica que s'aprecia en secció, executada en pedra sorrenca groga del país. La cara que aniria a l'exterior, motllurada, presenta quatre motlures circulars en negatiu, la cara contrària és recta. A la secció, tres incisions en disposició radial, conegudes com «abeurador» i destinades a lligar millor les peces de pedra en posar el morter entre les corresponents juntes.

Mesures: alçada de 27,5 cm i amplada màxima de 55 cm.

Bibliografia: inèdita.

Núm. 4: situada al mur exterior dret de l'església.

Descripció: motllura arquitectònica que s'aprecia en secció i feta en pedra sorrenca groga del país. La part motllurada presenta un total de quatre motlures circulars, que com en la peça núm. 4 es presenten de dos en dos i en disposició radial, la cara contrària és recta. També com la peça núm. 3, presenta tres incisions que conformarien l'«abeurador» d'aquesta part de la peça.

Mesures: amplada màxima de 22 cm alçada màxima de 24,5 cm.

Bibliografia: inèdita.

Núm. 5: làpida situada al mur exterior dret de l'església.

Descripció: làpida en pedra sorrenca groga, del país. Se'n presenta escapçada a la part inferior i és de forma rectangular. Com a decoració, una creu llatina incisa, dins d'una bordura semicircular que emmarca la peça.

Mesures: amplada de 28 cm i alçada conservada de 30 cm.

Bibliografia: inèdita.

Núm. 6: làpida situada al mur exterior dret de l'església.

Descripció: làpida en pedra calcària groguenca. Es presenta escapçada i retallada almenys en la seva part superior i inferior. Com a decoració, una creu potençada incisa.

Mesures: amplada de 47 cm, alçada de 32 cm.

Bibliografia: inèdita.

Núm. 7: làpida situada al mur exterior dret de l'església.

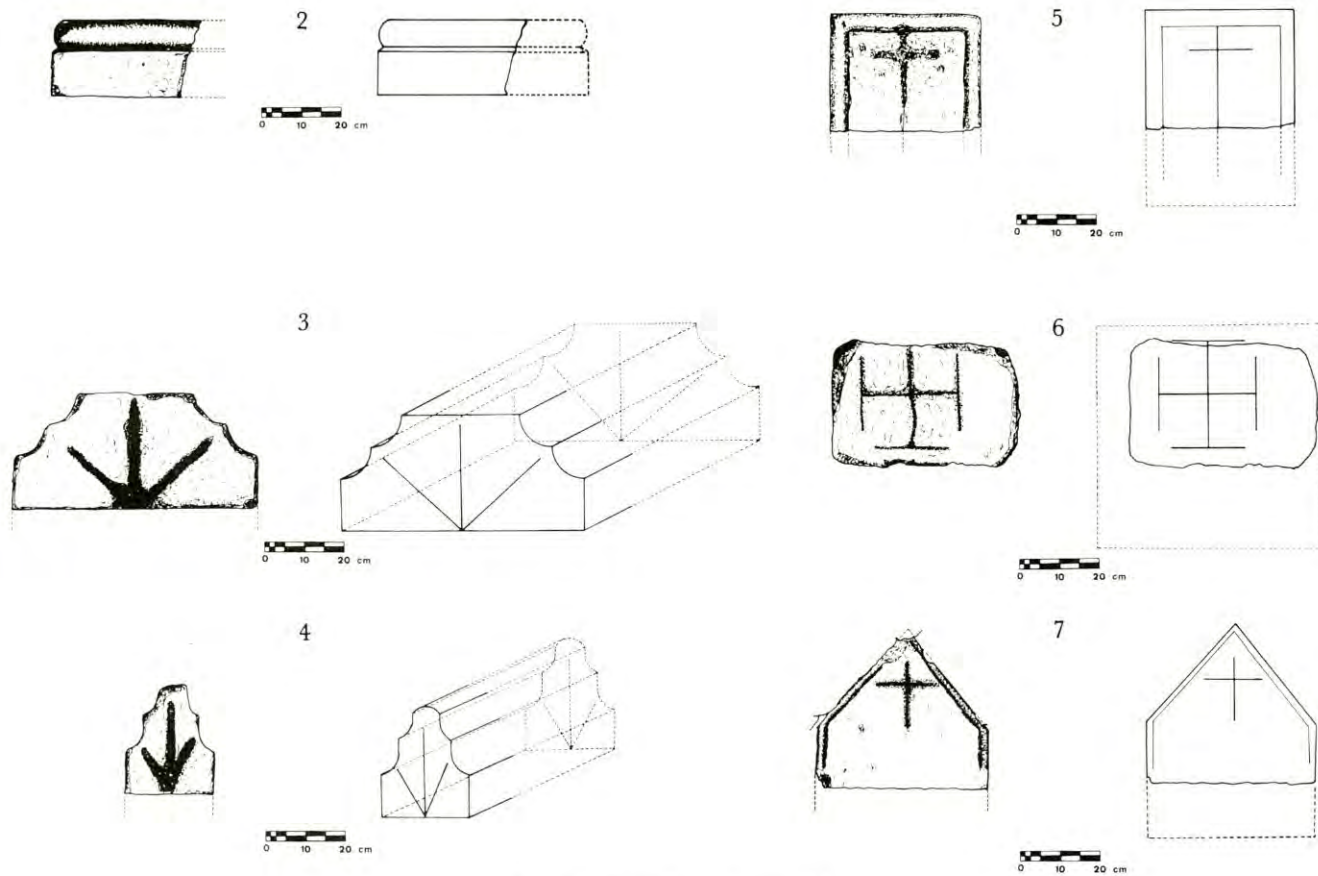
Descripció: làpida en pedra calcària groguenca. Està probablement escapçada en la seva part inferior, i és de forma quadrada o rectangular amb remat triangular. Com a decoració tenim una creu incisa, així com una bordura que emmarca la peça.

Mesures: amplada de 44 cm, alçada conservada de 38 cm.

Bibliografia: inèdita.

COMENTARI

En primer lloc direm que la totalitat de les peces han estat reaprofitades en l'obra constructiva de l'església parroquial. Totes elles es troben en panys que donen a la via pública i en una cota respecte al nivell de trànsit que permet la seva perfecta visualització. Això ens fa pensar que s'han posat «ex profeso» en aquesta situació, especialment les peces 5, 6 i 7, falcades una al costat de l'altra. Possiblement aquesta situació respongui a una criteri estètic, és a dir, es posarien tot decorant els murs i no desestimem la possibilitat que al darrera hi hagi un rerafons religiós. Si pensem que una de les peces és una estela funerària, tres estan decorades amb creus i possiblement tin-

Dibuix i restitució de les peces: 2-7.

guin la mateixa finalitat, i els elements constructius podrien procedir de l'anterior temple, és ben palesa la intencionalitat d'aprofitar peces procedents de llocs sants o sacres en l'edificació d'un nou espai religiós ⁴.

La peça núm. 1 és, com ja hem dit, una estela funerària de tipus discoïdal. Aquestes senyalitzacions funeràries han estat força utilitzades des de l'Edat Mitja fins gairebé al segle XIX, sia a Catalunya, el País Basc, a Navarra o resta de la Península. En el cas que ara comentem podem dir que les seves mesures no difereixen de les peces conegudes en altres llocs de Catalunya ⁵. El que sí crida l'atenció són dues dades. En primer lloc que l'epigrafia ens porta al segle XVII, amb la qual cosa la cronologia de les esteles discoïdals catalanes ultrapassa l'Edat Mitjana en escriure. D'altra banda veiem com aquesta s'ha cisellat a l'inrevés, la qual cosa indica tant l'analfabetisme del picapedrer com l'ús de plantilles per gravar les decoracions, que en aquest cas es posaria malament. Paral·lels de la mateixa cronologia els trobem a la mateixa zona ⁶, o a les comarques veïnes, sense oblidar els exponents bascos i navarresos.

Les peces 2, 3 i 4, s'han d'incloure dins el conjunt de motlures arquitectòniques. La primera seria el basament o sòcol d'alguna obra. Tant la núm. 3 com la 4 serien dovelles d'arcs que per la seva forma motllurada s'han de prendre com a obra gòtica. Les incisions laterals de les peces 3 i 4 ens indiquen també l'ús del morter en la col·locació de les peces, fent de receptacle de dit material que un cop sec lligaria l'obra amb més força.

Les peces 5, 6 i 7 són de més difícil filiació. El seu estat fragmentari com la manca d'una decoració que les permeti identificar o datar fa que la seva definició sigui més complicada. De tota manera no dubtem a donar-los una funció funerària, siguin làpides, esteles o laudes. Malgrat que la seva cronologia es faci més difícil d'encertar hem de datar-les abans de la construcció del temple, el segle XVIII.

Podríem prendre tot el conjunt de peces com procedents del mateix lloc: unes de l'església antiga, que per les restes ara comentades seria gòtica, i altres del seu cementiri que funcionaria —si ens fiem de la data de l'estela— fins el segle XVII com a mínim. Pel que fa a la resta, una acurada investigació ens en pot donar més dades, tant dels orígens de les peces arquitectòniques, com de la funcionalitat i cronologia de les tres làpides.

4. Aquest fet es palesa sovint en el reaprofitament d'esteles. Vid.: MENCHON, J. - PALOMAR, S. *Continuïtat o perduració residual d'un ús funerari medieval: les esteles funeràries discoïdals en època moderna*, II C.H.M.C. (Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya), Barcelona 1988, en premsa. PALOMAR, S. *Les esteles funeràries discoïdals, una aproximació des de l'Etnografia*, L.E.D.P.C. op. cit. en premsa.

5. Per exemple les peces de la Conca de Barberà, amb una mitjana de diàmetre de 36,2 cm. Vid.: MENCHON, J. *Tipologia de las cruces en las estelas funerarias discoideas de la Conca de Barberà (Catalunya)*. «Signalisations de sépultures et stèles discoïdals. Ve-XIXe siècles. Actes des Journées de Carcassonne, 4-5-6 Septembre 1987», Carcassonne 1990, pàgs. 155-176.

6. Per exemple: dues esteles de Renau (ZARAGOZA, J. *Esteles discoïdals...* Op. cit.) i les de La Riba, a l'Alt Camp (s. XVI); Calonge de Segarra, Anoia (s. XVIII); Almofter, Alt Camp (s. XVII); Manresa, Bages (s. XVII-XVIII); La nou de Bergadà, Bergadà (s. XIX); Solivella, Conca de Barberà (s. XIX-XX), Vallclara, Conca de Barberà (s. XIX); Miravet, Ribera d'Ebre (s. XVIII-XIX); Civit, La Segarra (s. XVIII); Montornès de Segarra (s. XVI), etc. Vid.: MENCHON, J. - PALOMAR, S. *Continuïtat o perduració d'un ús...* op. cit.

AGRAIMENT

Donem les gràcies a l'autor de les fotos, l'amic Joan R. Reverté i al company Armando Pradas, que va col·laborar eficaçment en la recerca de camp.

JOAN MENCHON - JOSEP ZARAGOZA

Peça 1. Fot. Joan Reverté.

Peça 5. Fot. Joan Reverté.

Peça 7. Fot. Joan Reverté.

PROSPECCIONS I EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES

a cura de JOAN-VIANNEY M. ARBELOA I RIGAU

Encetem amb aquest número del Butlletí Arqueològic una nova etapa pel que fa al Noticiari, que volem sigui llarga i fructífera perquè pretenem que sigui el ressò de tota l'activitat arqueològica que es desenvolupa a les nostres comarques.

En els darrers anys havíem pogut observar un lleuger decreixement de notícies aparegudes en el nostre Butlletí que es traduïren en una manca d'informació de tot allò que succeeix relacionat amb l'arqueologia. Així les noves troballes i excavacions eren conegudes gairebé en exclusiva per les referències de la premsa, referències que no sempre reflectien tot allò que necessitàvem saber, donant sovint més importància a les anècdotes de les excavacions que no al seu fons.

Un altre fet que sens dubte ha contribuït a aquest estat de coses és el que des de la creació del Servei d'Arqueologia en el si de la Generalitat de Catalunya —que ostenta plenes competències en aquest camp—, i la incorporació d'arqueòlegs pel control i salvaguarda del patrimoni arqueològic, molts dels equips de recerques varen deixar d'actuar, especialment per no poder complir la normativa d'excavacions arqueològiques que estableix l'obligatorietat d'ésser arqueòlegs titulats els qui assumeixin les tasques d'excavació i prospecció.

Si amb aquestes circumstàncies quedava per una banda garantida una actuació professionalitzada i científica vers el patrimoni arqueològic, també és cert que varen deixar d'arribar les informacions d'aquestes actuacions als lectors del Butlletí Arqueològic, especialment per la manca de vinculació dels arqueòlegs directors amb la Reial Societat Arqueològica. Així, si bé algunes de les intervencions finalment eren publicades —principalment les més importants—, també és cert que bona part restaven inèdites per diverses causes.

Concixedors d'aquesta realitat, tant des de la Reial Societat Arqueològica com des del mateix Servei d'Arqueologia, hem intentat donar una solució a l'estat actual de coses que creiem que resultarà profitosa per a tots els interessats. Així hem convingut que la secció de Noticiari del Butlletí es faci ressò de totes les excavacions que hom realitzi a les nostres comarques, i doni l'oportunitat que els seus directors en puguin facilitar un seguit de dades, independentment que amb posterioritat realitzin la publicació corresponent. Això comportarà estar al corrent de l'activitat arqueològica, que sovint passava força inadvertida.

Per aquesta raó, hem dividit el Noticiari en quatre seccions, per donar cabuda a totes les actuacions i poder-les recollir de manera ordenada. Les seccions són les següents:

SECCIÓ I: PROSPECCIONS

SECCIÓ II: EXCAVACIONS DE JACIMENTS.

- II.1. Prehistòria.
- II.2. Món Ibèric.
- II.3. Món Romà.
- II.4. Món Medieval i èpoques posteriors.

SECCIÓ III: EXCAVACIONS URBANES.

III.1. Tarragona.

III.2. Tortosa.

Amb aquesta divisió i periodització creiem poder donar cobertura a tota l'activitat arqueològica que hem realitzat dins l'àmbit tradicionalment abarcat pel Butlletí Arqueològic en l'apartat del Noticiari, que és el de les comarques compreses dins la demarcació provincial de Tarragona. Com pot fàcilment apreciar-se hem deixat també oberta la possibilitat d'incloure altres notícies relacionades amb l'arqueologia tarragonina que no siguin pròpiament fruit d'una intervenció, així com les troballes aïllades que, per les seves característiques, no siguin objecte d'excavació arqueològica.

En la present edició del Noticiari hem volgut igualment donar cabuda a les intervencions que havien estat realitzades des de l'any 1981, a fi de donar-les a conèixer, tot i que moltes ja han estat objecte de publicació en altres mitjans. És per això que es recullen notícies de diferents campanyes o, en alguns casos, només de la darrera, proporcionant la bibliografia de les anteriors. També hem recollit la referència de l'anuari «ARQUEOLOGIA» —que publicava el Ministerio de Cultura fins a l'any 1985— quan els directors de les excavacions no ens han fet arribar nous textos. En altres casos, els directors han cregut oportú facilitar únicament la bibliografia de les intervencions sense més comentari perquè consideren que seria repetir allò que ja ha estat dit en un altre lloc.

Hem de destacar que aquesta edició del Noticiari no recull la totalitat de les actuacions realitzades en aquests darrers anys. El relativament curt termini fixat per la confecció i tramesa de les notícies, i el fet de no haver estat possible la comunicació amb la totalitat dels directors d'excavacions fan que no haguem exhaurit totes les anteriors, cosa que confiem solventar en la propera edició, en la qual a més de publicar les noves intervencions, completarem les referències de les que ja han estat realitzades.

SECCIÓ I: PROSPECCIONS

PROSPECCIONS A LA CN-230, BAIX EBRE.

*Campanya: 1985.**Directora; Margarida Genera i Monells.*

Arran de les obres de la carretera CN-230, tram Xerta-Tortosa, que substitueix l'antiga via que travessa el centre de la població d'Aldover, durant una setmana del mes de gener del 1985 vam realitzar una prospecció minuciosa de la zona per tal de comprovar l'existència o no de vestigis arqueològics dintre aquest sector i en el cas afirmatiu evitar-ne la seva destrucció.

La conseqüència d'aquest treballs fou la localització de quatre jaciments denominats els Tossals 1 i 2, la Valleta dintre el terme d'Aldover i Casa Blanca a Jesús, ja pertanyent a Tortosa.

Pels materials recollits superficialment en els Tossals 1 i 2, que és principalment terrissa feta a mà i restes de talla de sílex, es tracta d'un establiment pre-ibèric, que s'estén pel cim d'una petita elevació al nord-oest del cementiri d'Aldover. Tot i que es van realitzar diversos sondeigs al vessant est, és a dir, en el sector afectat pel nou tram de carretera, no va aparèixer cap traça d'estructura.

En canvi, a la Valleta, un altre turonet situat al sud-oest del poble —ja dividit en dos per un camí obert fa anys— fou localitzat un establiment ibèric, que tot i tenir documentats materials del segle V a.C., sembla que l'ocupació fou més important en època tardana, entre mitjans del segle III a.C. Posteriorment, tota la part que havia de quedar afectada per la carretera fou estudiada per l'arqueòleg J. V. Arbeloa.

Finalment, a Casa Blanca es va delimitar un ampli establiment d'època romana, del s. I d.C.-s. V d.C., part de les construccions del qual ja eren visibles en els treballs de l'antiga carretera.

Un cop realitzades les prospeccions es va encarregar un sondeig estratigràfic que completés la informació obtinguda en la nostra intervenció. Atesa la seva importància i que gran part del jaciment quedava afectat per les obres, l'hivern del 87, fou documentat, abans que la carretera passés pel damunt definitivament.

BIBLIOGRAFIA

- M. GENERA. *El poblament pre-històric. Els ilercavons. El món romà. L'arqueologia dels diferents termes municipals.* En «Geografia Comarcal de Catalunya. Vol. XIII. Fundació Gran Enciclopèdia Catalana». Barcelona 1984.
- M. GENERA i J. V. ARBELOA. *L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència.* «Tribuna d'Arqueologia 1986-87». Generalitat de Catalunya.

PROSPECCIONS A LES COMARQUES DELS CURS INFERIOR DE L'EBRE

*Campanya: 1988**Directors: Maria Teresa Mascort, Joan Sanmartí, Joan Santacana*

INTRODUCCIÓ

Els treballs de prospecció de la campanya de 1988 a les comarques del Baix Ebre i de la Ribera d'Ebre, que formen part d'un projecte d'investigació més ampli sobre el poblament protohistòric a les comarques meridionals de Catalunya i del nord del País Valencià, s'han desenvolupat amb el finançament de la *Dirección General de Investigación Científica y Técnica* (Projecte PB86-0478) i amb el corresponent permís concedit pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Tot i que el projecte inicial preveia l'anàlisi d'una àrea més àmplia, la tasca realitzada s'ha concentrat, essencialment, en els dos marges del riu, des del terme municipal de Tivenys (Baix Ebre), al sud, fins als de Móra d'Ebre i Móra la Nova (Ribera d'Ebre), al nord, per bé que també s'han efectuat treballs de recerca de caràcter més puntual al terme municipal de Garcia (Ribera d'Ebre) i, dins del terme municipal de Rasquera (Ribera d'Ebre), a la vall que s'estén en direcció al Perelló.

Així mateix, i a banda de l'activitat encaminada pròpiament al descobriment de nous jaciments, també s'han visitat altres nuclis prèviament coneguts, per tal d'avaluar-ne la situació actual i efectuar-hi recollides de materials significatius, amb l'objecte de precisar-ne, si això era possible, la cronologia.

METODOLOGIA

Els treballs de prospecció han estat realitzats per un total de quatre equips de dues o tres persones cadascun, que actuaven independentment en àrees prèviament determinades i sota la direcció i coordinació dels dalt signants.

El plantejament dels treballs realitzats és, en principi, de caràcter diacrònic, de manera que totes les troballes realitzades, fos quina fos la seva cronologia, han estat convenientment registrades en fitxes normalitzades. Malgrat tot, emperò, s'ha donat preferència a la recerca i documentació dels jaciments antics i pre-històrics i, dins d'aquests, als que es daten dins del primer mil·lenni a.C., és a dir, del Bronze Final i Període Ibèric.

La prospecció realitzada *no* pot ser qualificada encara d'exhaustiva, en la mesura que, per raons econòmiques evidents, no s'ha procedit a un autèntic pentinat del terreny a examinar, d'acord amb la metodologia corrent en la investigació britànica. Tot i amb això, no és excessiu qualificar-la d'*intensiva*, car el nivell de detall amb què ha estat efectuada permet assegurar que la major part de jaciments d'una certa entitat han estat identificats, almenys pel que fa als que corresponen al Bronze Final i Període Ibèric, els quals constitueixen l'objectiu essencial dels treballs a realitzar. La metodologia bàsica per a llur localització ha estat la identificació dels models d'ubicació, a partir d'una recerca prèvia aleatòria en diferents punts de l'àrea a prospectar, i la reaplicació d'aquests models en zones més àmplies, per bé que d'abast limitat.

Els materials arqueològics dels diferents jaciments han estat recollits, generalment, amb criteris selectius, amb l'objecte d'obtenir una mostra significativa, però, a la vegada, de volum limitat, i sense eliminar, per una altra part, la totalitat dels testimonis *in situ* de l'existència dels nuclis localitzats. Aquests materials són dipositats actualment a les instal·lacions del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona, on es troben en curs d'estudi.

RESULTATS

Els treballs realitzats durant la campanya de 1988 han permès identificar un total de quaranta jaciments, prèviament desconeguts o, almenys, inèdits, la qual cosa, creiem, justifica a bastament llur realització.

Òbviament, la valoració de conjunt dels resultats obtinguts no podrà ser realitzada fins a l'acabament de l'estudi dels materials, que actualment es troba en curs de realització. Tot i amb això, algunes conclusions provisionals són ja possibles, especialment en relació amb el període comprès entre el segle VII a.C. i les fases finals de l'època ibèrica.

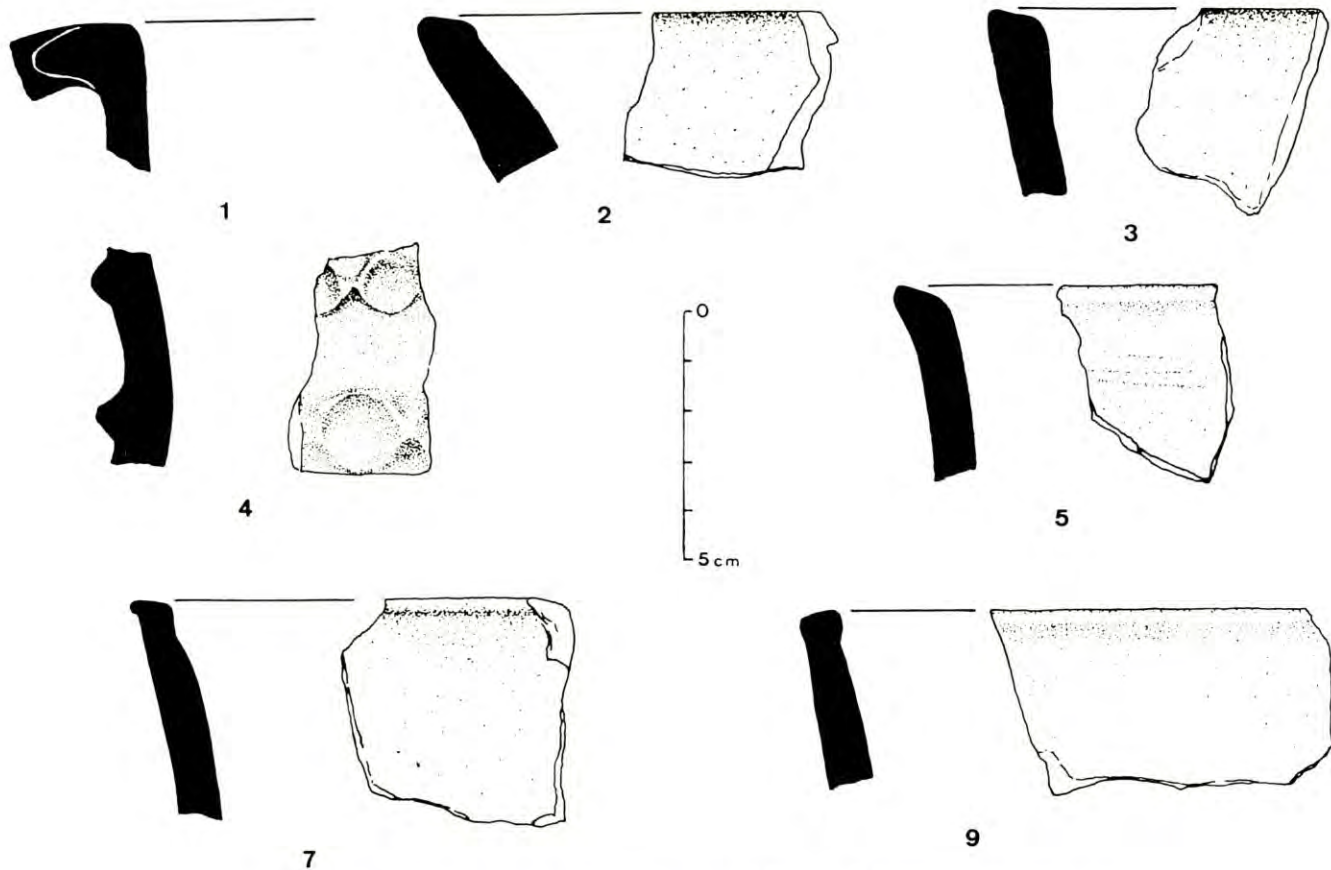
Pel que fa a les darreres etapes de l'Edat de Bronze i la Primera Edat del Ferro, els treballs realitzats han permès confirmar, com era d'esperar, la importància de l'impacte comercial fenici, car, en efecte, almenys vuit dels nous jaciments descoberts —Turó d'en Serra, Turó de Xalamera, El Martorell, Barranc del Compte B, Sant Vicenç, Punt 47, Barranc de Sant Antoni I i Barranc de Gafolls— han lliurat ceràmiques fenícies, en quantitats variables, però, normalment, significatives. Cal afegir a aquest fet que un nombre considerable d'aquests assentaments es caracteritzen per les seves dimensions reduïdes i la seva considerable proximitat, la qual cosa fa evident un tipus d'ocupació molt dispers i de considerable densitat, que segurament cal datar, essencialment, del segle VII a.C. i els inicis de la centúria següent. En efecte, cal destacar que, a part les importacions fenícies, que és possible datar amb relativa precisió, la major part d'aquests jaciments no han proporcionat materials a torn, la qual cosa fa evident que van ser abandonats, com a molt tard, durant el primer quart del segle VI a.C. A més, però, tampoc han lliurat ceràmiques a mà amb decoració d'acanalats, de manera que tot porta a pensar que llur ocupació resta limitada al segle VII a.C., o només a una part, ja avançada, d'aquesta centúria. Òbviament, resulta difícil no relacionar aquesta eclosió de petits hàbitats dispersos amb el fenomen, estrictament coincident des del punt de vista cronològic, de l'expansió comercial fenícia en aquesta zona, que també troba el seu final a principis del segle VII a.C. En aquest sentit, no està de més recordar que el nucli d'Aldovesta ¹, un jaciment clau per a la comprensió d'aquestes qüestions als curs inferior de l'Ebre, cobreix també un arc cronològic que s'estén entre mitjans del segle VII a.C. i principis del segle VI a.C. Es pot, doncs, admetre com a conclusió, almenys de forma provisional, que el comerç fenici provocà en aquesta zona una expansió dels territoris d'explotació agrícola, a base de petits hàbitats dispersos, dependents de nuclis més grans, com, probablement, El Martorell, El Mas de Dalt, El Coll del Moro de Serra d'Almos ², El Calvari del Molar ³, El Puig Roig ⁴ o, tal vegada, el Turó de Xalamera.

1. MASCORT, M. T.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. *L'establiment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre). Un punt clau del comerç fenici a la Catalunya meridional*, «Tribuna d'Arqueologia 1987-1988», Barcelona, 1988, pp. 69-76.

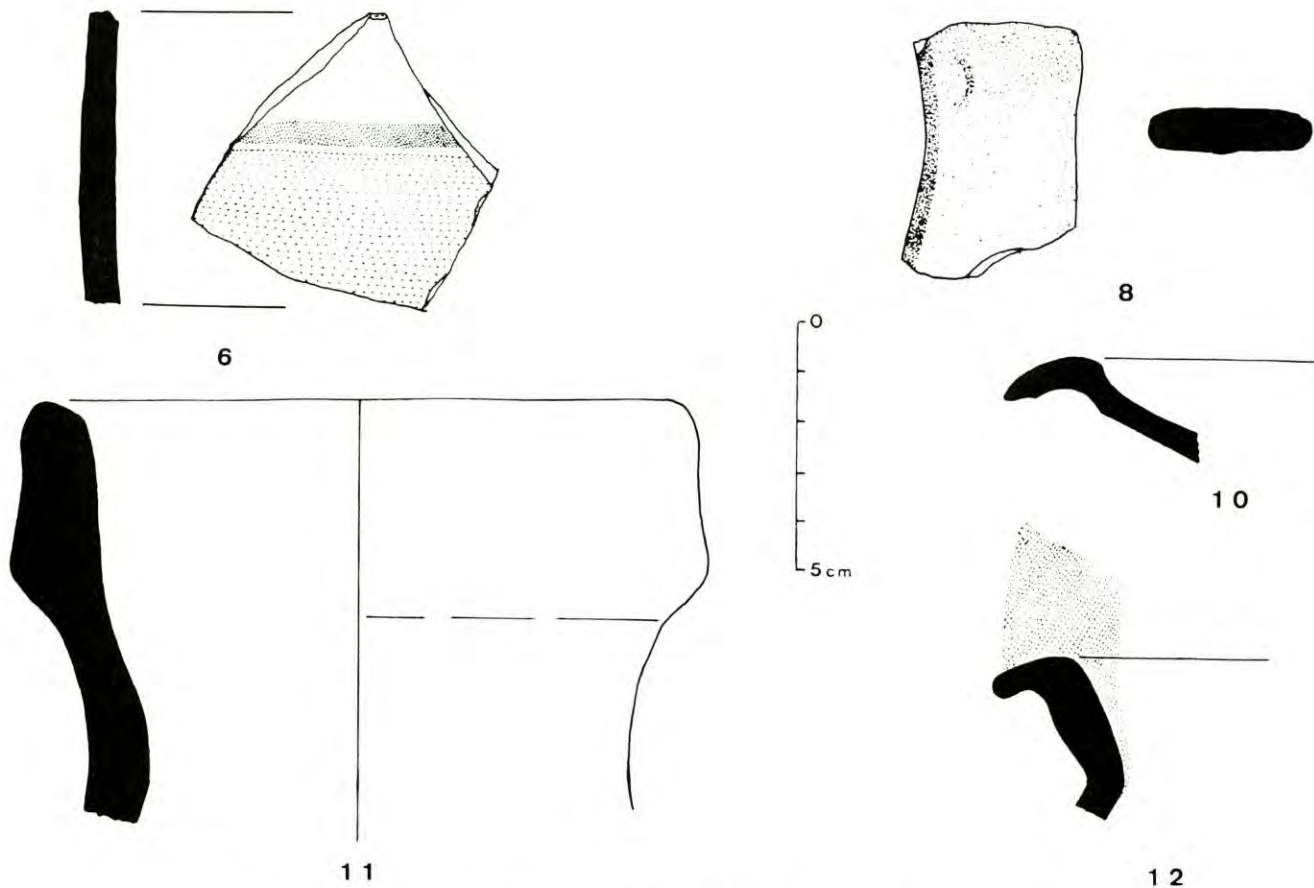
2. VILASECA, S. *Coll del Moro. Poblado y túmulo posthallstáticos en Serra de Almors, término de Tivissa (Bajo Priorato)*, «Estudios Ibéricos», 1, València, 1953.

3. VILASECA, S. *El poblado y necrópolis prehistóricos de Molá (Tarragona)*, «Acta Arqueológica Hispánica», 1, Madrid, 1943.

4. GENERA, M. *Els pobles dels Camps d'urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)*, «Tribuna d'Arqueologia 1985-1986», Barcelona, 1986, pp. 53-61.

Fragment de vora d'un *pithos* de producció fenícia del Turó de Xalamera (1); fragments de ceràmica a mà del Barranc de Sant Antoni 1 (2-4); fragments de ceràmica a mà (5 i 7-9).

Fragment d'un gran vas fenici amb decoració pintada (6) del Barranc de Gafolls; vores d'una àmfora de la Tarraconense (11), d'un plat forma Lamb. 36 de ceràmica campaniana A (10) i d'un gran vas ibèric amb decoració pintada (12) del Turó de l'Audi.

Quant al poblament ibèric documentat a l'àrea estudiada, cal destacar la troballa d'un cert nombre d'establiments d'una certa importància, com ara els del Martorell, Barranc de les Fonts, Lligallo de Barrugat, Lligallo de l'Assut, que cal afegir als poblats del Castellet de Banyoles ⁵ i dels Castellot de la Roca Roja, ja prèviament coneguts. Fa, doncs, la sensació que es tracta, en general, d'un poblament concentrat en nuclis de dimensions considerables, amb només un petit nombre de petits establiments dispersos i algun punt d'observació fortificat, com el del Coll de Som i, tal vegada, el Turó de l'Audi.

Cal afegir a tot això la troballa d'un cert nombre d'establiments d'època romana imperial, com el de la confluència del riu de Canaleta, Corriol de Corb, Els Plans, Les Cases Barates, El Barranc Fondo o El Barranc de Rasquera 1.

PROSPECCIONS A LA COMARCA DE LA TERRA ALTA

Campanya: 1989

Directors: Alberto Clavero i Navarro, Luis Manuel González Ortega, Manel Güell i Agramunt

Durant el mes d'octubre de 1989 s'inicià un projecte de campanyes de prospecció a la comarca de la terra Alta.

Aquest projecte forma part d'un programa més global que amb el títol de «El Conjunt Arqueològic del Coll del Moro i l'Horitzó Protohistòric de la Terra Alta, Matarranya i Baix Aragó» porta a terme la Dra. Núria Rafel i Fontanals, professora titular de Pre-història de l'Estudi General de Lleida (Universitat de Barcelona).

L'esmentat programa té com a objectius la documentació i interpretació de jaciments arqueològics amb la finalitat d'assolir la quantitat suficient de dades per tal de poder dilucidar les directrius que han marcat l'evolució de les comunitats humanes que ocuparen aquesta regió durant la Protohistòria.

Es tracta d'un territori que, ja comptant amb tot un seguit de jaciments coneguts, mai no s'hi ha efectuat una tasca de prospecció sistemàtica que permeti per un costat conèixer la densitat de poblament del territori i per l'altre posar en relació aquets jaciments per establir una estructuració espacial de l'àrea d'estudi, objectius bàsics del nostre projecte.

MÈTODE DE TREBALL

Per a la consecució dels objectius esmentats anteriorment, hem cregut necessària la prospecció sistemàtica del territori. Procés que consta de dos apartats:

1. *Estudi previ:*

- Delimitació geogràfica de la zona en la qual se centra el nostre estudi.
- Recopilació de dades referides a aquesta zona (Història i Arqueologia, Geografia Física i Geologia).

Aquests estudis previs ens permeten afrontar el problema plantejat, que respon a una situació geogràfica concreta: el Coll del Moro com a nucli central d'un territori marcat per una constant històrica, ser centre de pas obligat del Baix Aragó cap al riu

5. PALLARÈS, R. *El poblamiento ibérico en las comarcas de Tarragona (El Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre)*, Universitat de Barcelona, 1984.

Ebre i d'allí cap a la costa i viceversa. Situació molt antiga però que cristalitza a partir del s. V en un important poblat. Aquest és un recinte fortificat de 3.350 metres quadrats amb una impressionant torre defensiva. L'extensió i la fortificació, de magnitud poc habitual, ens indiquen que estem davant d'un poblat que destaca dins el panorama ibèric de la zona.

El paper que juga sembla evident que apunta a un control estratègic del territori, rutes de pas i comerç en elles desenvolupat. És més que probable que controlés la distribució de productes d'importació costaners vers les zones de l'interior. Davant d'això tot invita a creure que es converteix en nucli central a partir del qual es jerarquitzava el territori que l'envolta.

2. *Planificació i aplicació de tècniques de prospecció.*

Ja que es tracta de la primera campanya de prospecció i en conseqüència els resultats que es derivin d'aquesta condicionaran la planificació de les futures campanyes, hem considerat oportuna l'aplicació del plantejament de prospecció següent:

- Tenint com a centre el jaciment de «El Coll del Moro» (Gandesa), amb el fi de delimitar el seu hinterland, hem circumscrit una àrea de 6 km de radi que serà, de moment, la zona en què se centrarà la nostra intervenció.
- L'apropament al territori s'ha realitzat a partir de la seva divisió en «Transects» (unitats de mostratge) que en el nostre cas tenen unes dimensions d'1 km d'amplada i 6 km de llargada, s'adapta la retícula resultant al sistema de projecció U.T.M. La finalitat d'aquests «Transects», que comprenen àrees de configuració geogràfica diversa (plana seca, plana al·luvial, turons, etc.), és delimitar una zona dins la qual, una vegada prospectada, es puguin arribar a establir unes hipòtesis sobre la interrelació home-medi.
- El sistema de prospecció mitjançant transects ha estat complementat amb la prospecció de llocs seleccionats prèviament en base a les característiques dels patrons d'assentaments en època protohistòrica i en base a la informació facilitada pels habitants de la zona referida a llocs d'interès arqueològic.
- Tant la prospecció realitzada a partir de transects com la realitzada de forma selectiva, obliga a establir unes unitats mínimes que facilitin la recollida de dades i el seu tractament. Gràcies a la fotografia aèria de la zona a escala 1:5.000, hem pogut delimitar les dites unitats, tenint com a criteri els límits dels camps de conreu, zona de bosc, camins, etc.
- Cada unitat de prospecció consta d'una fitxa on queden reflectides totes les dades que concerneixen a la seva ubicació, configuració física i procés de recollida de dades.
- La intervenció sobre les unitats mínimes de prospecció depèn de dos factors: la configuració geogràfica i la densitat d'elements d'interès arqueològic (estructures, material ceràmic, etc.).

Davant de la diversitat de situacions que es deriven d'aquests factors hem aplicat tres tècniques diferents:

- Batuda de la unitat de prospecció de forma linial amb una separació entre els prospectors variable en funció de la topografia de la zona i la quantitat de restes existents.

- Batuda per quadrícula a la fi de comprovar la densitat de material i intentar establir el centre del jaciment i la seva extensió. Aquest sistema, per les seves característiques, s'adapta millor a zones planeres.
- Batuda a partir de la divisió del lloc a prospectar en cercles concèntrics i equidistants. Aquest sistema s'aplica a cotes voltades de pendents.

3. *Resultats de la campanya*

Els resultats de la campanya d'aquest any han estat els següents:

- Comprovació de l'eficàcia de les tècniques de prospecció emprades i determinació dels possibles canvis susceptibles de ser realitzats amb la finalitat de millorar-les.
- Localització de nous jaciments.
- Adquisició de noves dades referents a jaciments ja coneguts però que necessiten una major documentació.
- Apropament als models d'utilització per part de l'home del seu entorn geogràfic.
- Aquests resultats formaran part d'un banc de dades que possibilitarà iniciar l'estudi de l'estructura espacial d'aquesta regió i la seva evolució durant la Protohistòria.

SECCIÓ II. EXCAVACIÓ DE JACIMENTS

II.1. PREHISTÒRIA

EL CLOT DE L'HOSPITAL, ROQUETES (BAIX EBRE)

*Campanya:**Directora: Margarida Genera i Monells*

És un paratge enclotat, en mig dels Ports, vora un torrent que en temps de pluges o quan ve la fosa de les neus baixa amb molta força.

En aquest indret hi ha dues balmes, compreses en la mateixa denominació. La més gran és un centenar de metres més amunt que l'altra, al costat del barranc de la Galea i al marge dret del barranc de Lloret, just després que aquest pren la direcció oest-est i abans d'arribar al Coll Ventós, a 570 m d'altitud. Oberta de cara al nord, té uns 25 m d'amplària, 6 m d'alçària màxima i el punt més profund arriba als 10 m; conten que durant les guerres carlines va servir d'hospital. Es troba gairebé enfront de la cova del Vidre, on també es conserven vestigis arqueològics.

Fou el professor F. Esteve Gálvez qui, pels volts dels anys quaranta, va realitzar els primers sondeigs en aquest abric del Clot, i va tornar-hi a treballar d'una manera esporàdica; tanmateix, els resultats d'aquestes primeres intervencions romanen inèdites.

Vist el material vàrem observar que es tracta d'unes peces que, a primera vista, recorden les indústries provinents de la cova de la Mallada, al Perelló.

Treballs realitzats

Reconeguda la importància dels materials i sobretot donada la seva provenença d'un context estratigràfic que permetia un estudi comparatiu, vam iniciar-hi una nova intervenció a fi d'obtenir tota la informació possible sobre el jaciment.

En resum, els treballs que hi hem realitzat fins ara són:

- Estudi geològic de l'entorn.
- Neteja de l'abric i del voltant.
- Topografia de la cavitat.
- Determinació d'un perfil estratigràfic.
- Sedimentologia.
- Garbellament de terres acumulades i recuperació de materials arqueològics.

L'estudi estratigràfic l'hem efectuat sobre el tall —d'uns tres metres de fondària— obert anteriorment al centre de la cova.

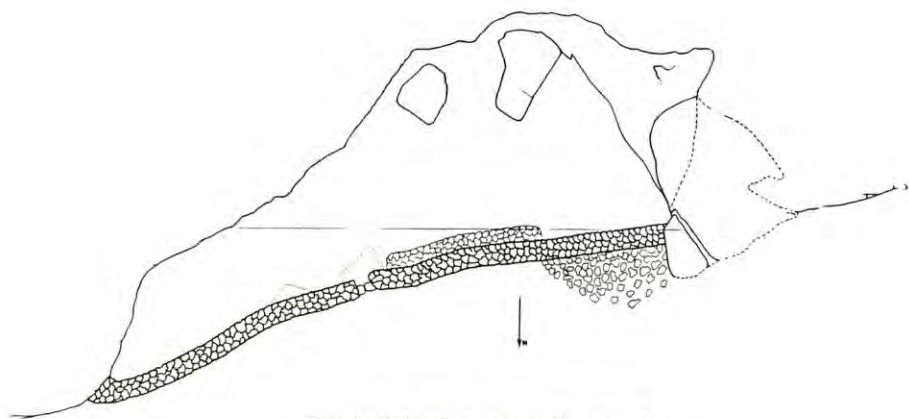
Com es pot veure a la representació esquemàtica de la figura, s'hi identifiquen quatre fàcies ben diferenciades:

Estrat I.

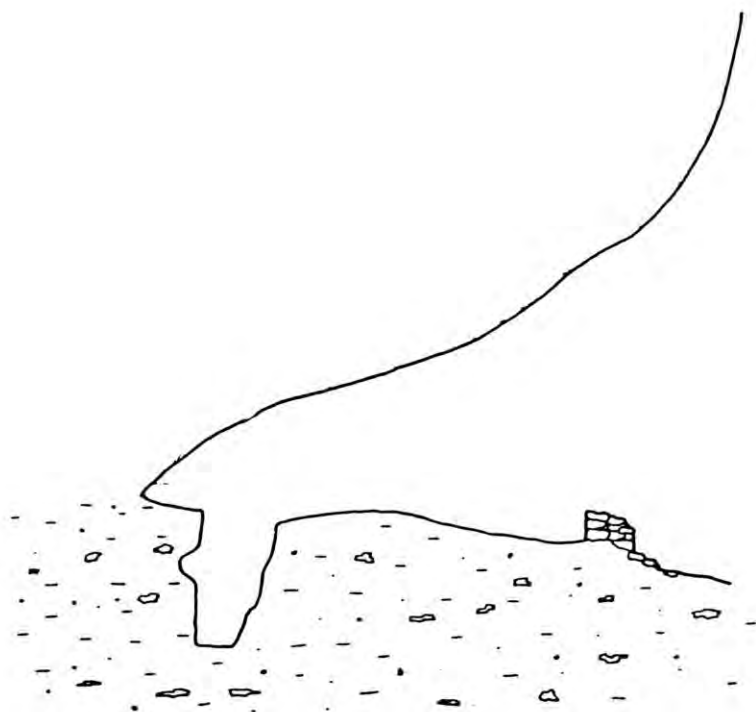
Cairell. — Constituït per les típiques bretxes del lias, en les quals no veiem cap estratificació.

Estrat II.

Cairells i llims. — S'hi observa la presència de material molt fi mesclat irregularment entre la bretxa esmentada. Els cairells són fragmentats (3/4 cm l. màx.) que a l'estrat anterior. Hi trobem una intensa bioturbació.

Clot de l'Hospital: topografia general.

Clot de l'Hospital: perfil de la cavitat.

Estrat III.

Cairells solts. — Fragments d'una dimensió màxima de 0,5/1 cm, amb un baix contingut de material fi.

Estrat arqueològic.

Té uns 10 cm de gruix mitjà, amb petites bosses de 20 a 30 cm a les parts més fondes, i és constituït sobretot per argiles i matèria orgànica que li donen un color característic entre marró i roig, pel qual es distingeix perfectament dels altres nivells.

Dispersos pel conjunt, hi ha un 35% de cairells, ossos, carbons i ascles de sílex treballades.

En aquest estrat es fa especialment evident la poca continuïtat horitzontal dels materials, deguda, segons sembla, a una inclinació de l'estructura del jaciment cap al fons de l'abric, amb una conseqüent estratigrafia oblíqua.

La matèria primera de tot l'utillatge és el sílex.

Entre les peces retocades podem distingir aquest tipus: 6 Gratadors (2 G. simples sobre ascla, 1 G. circular, 1 G. sobre làmina o lamineta, 2 G. doble), 2 Burins (1 B. Lateral sobre fractura retocada oblíqua, 1 B. doble arquejat), 1 Tipus compost (Gratador-burí), 33 Laminetes amb vora abatuda (6 L. apuntades, 6 L. amb vora gibosa, 21 L. fragmentàries).

Les restes de fauna són abundants, però molt fragmentades i estellades. Molts dels ossos apareixen cremats, entre els determinables trobem vèrtebres, costelles, astràgals, falanges, així com algunes dents. Tots ells corresponen al gènere Capra.

En resum: al Clot de l'Hospital hem comprovat l'existència almenys d'un nivell d'ocupació humana on apareixen restes d'eines clarament identificables que podem atribuir, amb les reserves oportunes, a les darreries del Paleolític superior.

BIBLIOGRAFIA

GENERA, M. En *Baix Ebre i Montsià*, Vol. XIII de la «Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Geografia General». Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona 1984, pàg. 239.

GENERA, M. *Un jaciment quaternari del Baix Ebre: el Clot de l'Hospital*. Volum Homenatge al prof. M. Tarradell, Curial (en premsa).

LA MALLADA, EL PERELLÓ (BAIX EBRE)

Campanyes: 1984-1985

Directora: Margarida Genera i Monells

Aquesta cavitat és a la Serra de Cardó, en un indret molt pròxim del de les pintures de Cabrafeixet, a l'anomenat Barranc de les Nines, que va a raure al començament de la Plana dels Burgans.

El nom de la Mallada li ve del fet que fou utilitzada, durant molts anys, per guardar-hi bestiar, i, per aquesta raó hom hi aixecà un mur, del qual encara queden restes. Per la seva situació, aquesta cova reuneix totes les condicions necessàries per a un habitatge; fins i tot, en un altre abric situat a pocs metres de distància, brollava, fins no fa gaire temps, una font que actualment és eixuta.

Primerament fou excavada per un grup excursionista de Camarles, l'estiu del 1953.

En aquella ocasió hi foren recollides 627 peces de sílex. Més tard, el juliol de l'any següent, S. Vilaseca hi inicià una nova excavació, els resultats de la qual donà a conèixer el 1956 i que hom ha prèns de base en els estudis realitzats posteriorment.

De poc ençà, hom ha reprès les tasques de camp sobre aquest mateix jaciment, però, fins avui, romanen inèdites.

Tenint en compte que un dels períodes cronològico-culturals menys coneguts en el territori del Baix Ebre és el Quaternari, l'any 1983 vam plantejar la conveniència d'un programa d'intervencions que tenia com a objectiu valorar les possibilitats de recerca de diferents jaciments amb vestigis paleolítics.

En principi vam seleccionar l'abric de la Mallada i el jaciment del Clot de l'Hospital, sobre el qual fins aleshores no s'havia portat a terme cap intervenció sistemàtica. Al mateix temps planificàvem també la prospecció d'alguns dels abrics situats als voltants dels dos indrets esmentats.

Concretament en la Mallada, durant el període 1984-85 vam realitzar l'estudi geològic tant de la zona com sobre dos perfils estratigràfics del jaciment, així com la topografia.

BIBLIOGRAFIA

- A. ARASA. *Estratigrafia y sedimentología de los materiales Plio-Cuaternarios de la fosa del Baix Ebre*. Dep. Estrat. i Geol. Història. Univ. Barcelona 1985.
- P. BOSCH GIMPERA. *La Chronologie de l'art rupestre seminaturaliste et chématique*. Préhist., Problèmes, Tandances; Bordeaux 1978, pp. 71-75.
- J. FORTEA. *Los complejos microlaminares y geométricos del Epipaleolítico Mediterráneo español*. Mems. Se., Arq. y Prehist., Salamanca 1973.
- M. GENERA. *Evolució del poblament prehistòric i protohistòric a les comarques de la Ribera d'Ebre i el Priorat*. Univ. Barcelona 1979.
- M. GENERA. En «Geografia Comarcal». *Montsià i Baix Ebre*. Vol. XIII. Fundació Gran Enciclopèdia Catalana 1984.
- IGME. *Mapa Geològic de España*. Hoja de Beceite 1:50.000. Serv. Publ. Ministerio de Industria y Energía 1985.
- G. LAPLACE - JAURETCHE. *L'origine et l'évolution des complexes leptolithiques*. París 1968.
- S. VILASECA i I. CANTARELL. *La Cova de la Mallada, de Cabra Feixet*. «Ampurias» XVII-XVIII, Barcelona 1955-56, pp. 141-157.
- S. VILASECA. *Reus y su entorno en la Prehistoria*. Vol. I-II. Edit. Rosa de Reus. Assoc. Est. Reusencs 1973.

EL MASDENVERGENC, AMPOSTA (MONTSIÀ)

Campanya: 1982

Directora: Margarida Genera i Monells

El paratge anomenat Masdenvergenc és dintre la partida de les Comes i vora el barranc del mateix nom, a la sortida de la vila d'Amposta, pel camí vell de Masdenverge, un cop passat el camí de la Mina.

Ja fa molts anys que el professor Esteve Gálvez amb el seu equip de col·laboradors va excavar un conjunt d'enterraments, els quals romanen encara inèdits.

En el moment en què es feien remocions de terra, el març de l'any 82, per a l'exploració agrícola, varen aparèixer nous vestigis semblants als localitzats anteriorment. Per aquest motiu, durant els primers dies del mes d'abril hi vam portar a terme una intervenció d'urgència.

Dintre la cala denominada «X» vàrem excavar una estructura lítica que consistia en una alineació de lloses feta intencionalment sobre la roca amb suport de pedres més petites, sense cap altre material que ens aportés més informació. Per les seves característiques, molt semblants a les dels sepulcres excavats pel professor Esteve, creiem que possiblement correponguin a la mateixa necròpoli d'època neolítica.

BIBLIOGRAFIA

M. GENERA. *Intervenció arqueològica al Masdenvergenc: primers resultats*. «Quaderns d'Història Tarraconense». Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV», núm. VI (1987) 135-149.

LA COVA DE LES BRUIXES, ULLDECONA (MONTSIÀ)

Campanya: 1983

Directora: Margarida Genera i Monells

Uns 2 km al nord de la vila hi ha la cova de les Bruixes, situada en el barranc d'aquest nom, a l'extrem meridional de la serra de Godall.

Consisteix en una galeria d'uns 20 m x 3 m i 10 m d'alçària, que forma la sala principal —la més gran que hi coneixem fins ara— i que es prolonga, dispersant-se, en altres galeries més reduïdes i gairebé inaccessibles. A la boca hi ha uns grans blocs despresos de la visera, que tanquen l'entrada i formen una mena de mallada, probablement obra humana, almenys en una bona part. De fet, la cova de les Bruixes ja era coneguda anys enrera i havia estat utilitzada per guardar-hi el bestiar.

L'any 1977, el senyor Joaquim Romeu i Castell va fer-hi algunes prospeccions i localitzà, a dintre i pels voltants, unes quantes peces de sílex amb retocs, diverses eines, una palet-disc amb restes d'ocre i fragments de terrissa.

Atenent, doncs, que aquesta cavitat oferia possibilitats d'excavació vam creure interessant de realitzar-hi una campanya de recerca amb l'obertura d'algunes cales a fi de precisar la importància del jaciment i conèixer l'amplitud cronològica que hi ha documentada.

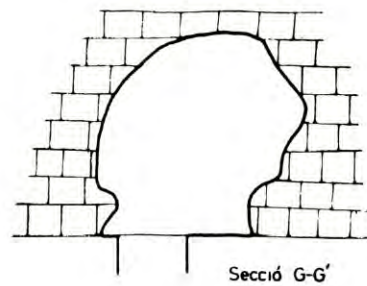
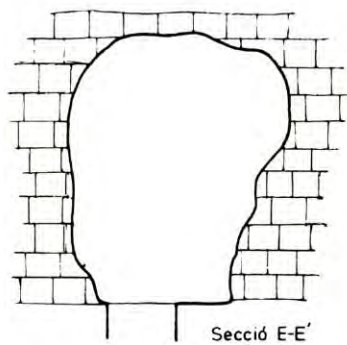
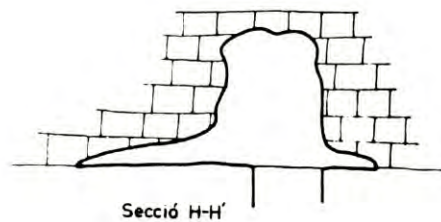
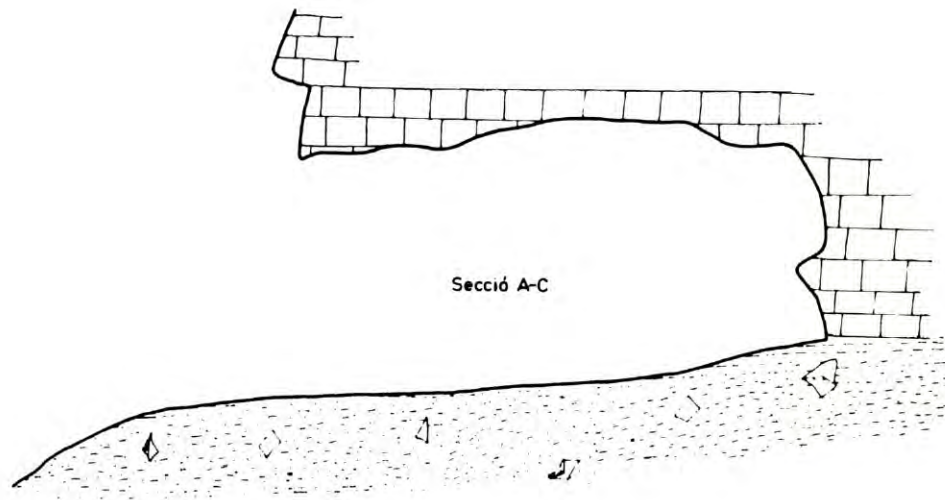
Seguint el programa que ens havíem traçat, durant el mes d'octubre del 83 hi realitzàvem la primera campanya d'excavacions.

En el decurs d'aquests treballs, de moment encara no prosseguits, obrírem 5 cales distribuïdes pels sectors d'entrada, central i del fons de la cova.

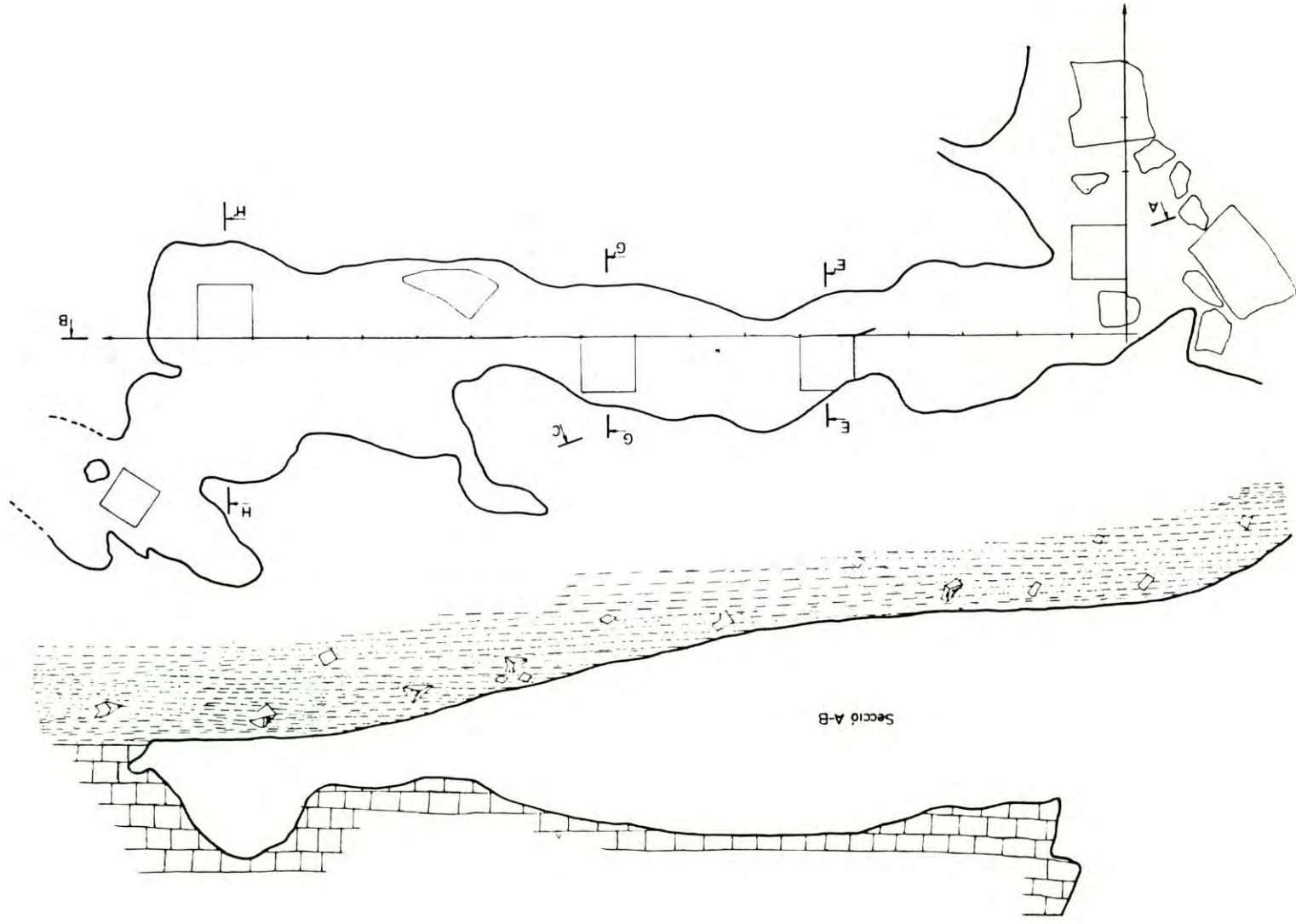
Dels 5 nivells estratigràfics que vàrem identificar, solament en el nivell 2, a la quadrícula del fons no va sortir cap resta.

Tret de dos fragments, tota la terrissa és feta a mà. Les restes d'utillatge lític trobades a l'interior es concreten a residus de talla i el palet-disc, abans esmentat, mentre als voltants de la cova van aparèixer diverses eines de sílex.

Sovint, els ossos són trencats i estellats, presenten traces d'haver estat rosegats, com a deixalles d'alimentació humana o del bestiar.

Cova de les Bruixes — Ulldesona-Montsià.

Cova de les Bruixes.

Per ara, no hi hem advertit cap inici que ens suggereixi l'existència d'algun enterrament ni d'estructura d'hàbitat. Només hi ha traces de focs esporàdics.

Així, doncs, per les troballes efectuades fins ara no podem afirmar que hagi estat un veritable estatge per a l'home; més aviat devia ser un lloc freqüentat temporalment com encara avui serveix de refugi als pastors.

Tret d'alguns objectes molt concrets, com la moneda romana trobada a l'àrea de l'entrada de la cova, entre d'altres materials d'èpoques més recents, la resta de les mostres aplegades ens situarien en un període comprès entre el Neolític i el Bronze mitjà que inclou la fase de l'inici i de màxima utilització de la cova.

El moment inicial d'ocupació de la cavitat coincideix amb una etapa en què tenim amplament el pas de l'home per aquestes contrades.

BIBLIOGRAFIA

- M. GENERA. En *Baix Ebre i Montsià*, Vol. XIII *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Geografia General*. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona (1984), pàg. 328.
- M. GENERA. *Arqueologia a Ulldesona*. Fullet-catàleg exposició «Arqueologia a Ulldesona». 1984.
- M. GENERA. *El poblamiento prehistórico del sector limítrofe tarraconense*. «Actas de los primeros encuentros sobre Prehistoria Aragonesa» (Ponencia). «Bajo Aragón Prehistoria V». Caspe 1985, pp. 131-144.
- M. GENERA. *La cova de les Bruixes (Ulldesona, Montsià)*. *Recerques del 1983*. «Pyrenae 22» (en premsa).
- M. GENERA i J. A. ROMEU. *Noves troballes arqueològiques a la comarca del Montsià*. «Pyrenae» núm. 19 (1983-84), pp. 247-248.

EL FILADOR, MARGALEF DEL MONTSANT (PRIORAT)

Campanyes: 1981-1989

Directora: Pilar García-Argüelles i Andreu

Els treballs que hem realitzat des de l'any 1981 al jaciment del Filador són molt amplis donat que es varen excavar sis estrats. No ens entretindrem en els primers donat que se'n poden trobar referències bibliogràfiques completes; ens centrarem en les excavacions dels estrats 4, 5-6 i part de l'estrat 7.

De l'estrat 4 es varen excavar 27 m² amb una potència mitjana de 25 cm. El material recuperat és variat, donat que juntament amb la indústria lítica, apareix indústria òssia i un conjunt de plaquetes de pissarra, retallades intencionalment i gravades.

La indústria lítica està representada per 6.067 peces de sílex, amb unes mides que no superen els dos centímetres de llargada: amb peces planes i curtes i poc còrtex. El material presenta una alteració química que li confereix una patina blanca d'alguns mil·límetres de gruix.

De totes aquestes peces, 388 tenen retoc i engloben 392 tipus primaris (384 monotipus i 4 peces dobles).

S	A	B
39	333	20
.100	.849	.051

El tipus de retoc predominant és l'abrupte, amb un 84,9%; gran part d'aquest percentatge correspon al grup dels microburins (43%); les laminetes i puntes de dors representen un 24% i els geomètrics (segments i triangles) un 8%.

El retoc simple té un percentatge del 10%, rascadores i gratadors són els tipus primaris més representatius; finalment els burins, amb percentatges del 5%. També tenim 37 nuclis, principalment polièdrics.

La indústria òssia està representada per un punxó de secció ovalada, sense base i amb unes mides de $87 \times 12 \times 5$ mm. Del conjunt de plaquetes retallades cal destacar-ne dues amb la superfície gravada. La primera té unes mides de $364 \times 200 \times 10$ mm; presenta únicament una cara gravada amb trets longitudinals, horitzontals i diagonals i es pot entreveure's un reticulat. La segona plaqueta està gravada per les dues cares, amb trets longitudinals i verticals i les seves mides són $250 \times 105 \times 10$ mm.

Finalment ens resten les estructures d'habitació; es tracta d'una zona de talla al sector W, amb una concentració de nuclis, percutors i restes de talla, i una zona de llars al sector E.

D'aquest estrat també s'han realitzat els estudis de fauna, pol·len i antracologia. La fauna presenta la novetat que apareixen ovella i cabra domèstiques juntament amb d'altres espècies caçades com el cabirol, cabra salvatge, daina, porc senglar, etc.

El pol·len també presenta novetats importants; juntament amb el pol·len d'arbres i arbusts (pi, roure, olivera, etc.), apareix un percentatge significatiu de pol·len de cereals, aquest fet fa pensar en un cultiu per part de l'home.

Els estudis antracològics ens donen una cobertura arbòria poc densa, amb el domini del pi roig i pi negre i a les zones properes al riu una vegetació de ribera amb salze i plantes aquàtiques.

Per tot el que hem vist ens trobem amb una població amb una forta tradició epipaleolítica, com ho demostra la indústria, però que ha adoptat els canvis econòmics característics del Neolític (domesticació i agricultura). Aquesta gent tindria una economia mixta basada en la cacera i recolecció i complementada amb una agricultura i domesticació incipient.

L'excavació de l'estrat 5-6 quedava reduïda al sector N-W de l'abric, en concret vàrem excavar 8 m^2 , amb una potència que oscil·la entre els 10 i 30 cm. Té un origen fluvial i correspon a un moment d'inundació del riu.

El material recuperat és únicament lític i algunes restes òssies. Les restes lítiques sumen un total de 469; les característiques de la indústria són les mateixes que les de l'estrat 4, únicament s'ha reduït el tamany; la mitjana és de 14 mm de llargada. Les peces retocades són 39.

S	A	B
6	33	1
.150	.825	.025

El retoc simple segueix disminuint (15%) en favor del retoc abrupte (82,5%); aquest està format pel grup dels gratadors, mentre que el retoc abrupte té com a tipus més representatius els microburins, amb percentatges del 50%, els geomètrics (24%) i les puntes i làmines de dors (18%). Finalment tenim un exemplar de burí.

Les restes de fauna són escasses i bastant fragmentades. Les espècies identificades són els cèrvids (cérvol, daina i cabirol), també hi ha bòvids i porc senglar. La majoria de la fauna correspon a individus adults. Cilmàticament sembla que ens trobem en un moment més sec que l'estrat 4.

Aquest estrat suposa un moment d'abandonament del jaciment com hàbitat permanent que coincideix amb la inundació d'un gran sector d'ell per part del riu.

Els treballs d'excavació de l'estrat 7 es varen començar l'any 1988 i es treballa a 30 m²; la potència mitjana és de 50 cm.

Els resultats que oferim són parcials donat que de moment hem baixat 20 cm. La indústria lítica és abundant, en dues campanyes hem recuperat 5.259 peces de sílex, de les quals 317 peces estan retocades i 15 són nuclis.

S	A	SE	B	F
25	280	2	12	1
.078	.875	.006	.038	.003

El tipus de retoc més important és l'abrupte amb un 87,5%, principalment laminetes i puntes de dors (17,8%), seguides dels geomètrics (16,7%), amb un predomini dels triangles sobre els segments. Els microburins representen el 44% de la indústria retocada.

El retoc simple té un percentatge del 7,8%, principalment gratadors (80%) i, finalment, els burins amb un 3,8%, en els quals predominen els de pla natural. El retoc sobreaixecat i el retoc pla tenen percentatges insignificants.

Com altres elements no lítics cal destacar quatre polidors de gres, amb una cara plana i incisió central i amb l'altra cara semicircular.

Finalment volem destacar l'aparició d'un altre palet pintat amb una línia vermella que abarca tot el perímetre de la peça.

La fauna és abundant, principalment ovicàprida i la vegetació està formada per les dues varietats de pi. La novetat més important és la datació de C14 que ha donat 9.130 ± 230 BP i que ens situa l'estrat en un Epipaleolític Geomètric.

BIBLIOGRAFIA

- CEBRIÀ, A.; FULLOLA, J. M.; G.^a-ARGÜELLES, P.; GRACIA, V. i MILLAN, M., 1981, *Avance al estudio de los asentamientos con cerámica del Filador (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)*, «Saguntum 16», pp. 37-61, Valencia.
- FULLOLA, J. M., 1982, *El Filador, Margalef de Montsant* a «Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers anys», pp. 44-47, Barcelona.
- FULLOLA, J. M., 1985, *Estat actual del coneixement de la Prehistòria a la Vall del Montsant*, «Tribuna d'Arqueologia 1983-84», pp. 7-14, Barcelona.
- FULLOLA, J. M. i ADSESIAS, M. 1981-82, *Trobada d'un palet de riera pintat a la Cova del Filador (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)*, «Pyrenae» 17-18, pp. 7-9, Barcelona.
- FULLOLA, J. M. i COURAUD, C., 1984, *Le galet peint de l'abri du Filador (Catalogne, Espagne)*, «L'Anthropologie 99» n.º 1, pp. 119-129, París.
- FULLOLA, J. M.; G.^a-ARGÜELLES, P. i CEBRIÀ, A., 1987, *El abrigo del Filador y el proceso de neolitización en el valle del Montsant (Tarragona, Cataluña, España)*, «Premières Communautés Paysannes en Méditerranée occidentale», pp. 594-606, París.
- FULLOLA, J. M.; VIÑAS, R. i G.^a-ARGÜELLES, P. (e.p.), *La plaque en ardoise gravée de l'abri du Filador (Catalogne, Espagne)*, «Cahiers Ligures de Préhistoire et Archéologie», Carcassonne.
- GARCÍA-ARGÜELLES, P. (e.p.), *Las Industrias epipaleolíticas del sur de Cataluña. Antecedentes, desarrollo y evolución hacia nuevas formas neolíticas*. Tesis doctoral. Barcelona.

- GARCÍA-ARGÜELLES, P. (e.p.), *Antecedentes y evolución del Epipaleolítico en las comarcas meridionales de Cataluña*, Vol. Homenaje al Dr. M. Tarradell.
- GARCÍA-AGÜELLES, P.; BERGADÀ, M. y DOCE, R. (e.p.), *El estrato 4 del Filador (Priorat, Tarragona): un ejemplo de la transición Epipaleolítico-Neolítico en el sur de Catalunya, «Saguntum», Valencia.*

ABRIC DELS COLLS, MARGALEF DEL MONTSANT (PRIORAT)

Campanyes: 1982-1989

Director: Josep M. Fullola i Pericot

La intervenció a aquest abric, obert a Sud i situat al marge dret del riu Montsant, aigües amunt del poble de Margalef de Montsant, fou provocada per l'obertura d'un camí al seu interior: això va deixar a la vista una secció on es veia gran quantitat de sílex i un nivell cendrós molt fosc. L'excavació es desenvolupà entre els anys 1982 i 1989, tot i que el primer permís data del 1981; problemes amb el presumpte propietari varen impedir la realització dels treballs aquell any.

Es va decidir intervenir en extensió sobre 13 zones d'un metre quadrat, encara que algunes eren incompletes. La successió estratigràfica constava de quatre estrats.

Estrat 1. — Estrat superficial on hi havia restes d'activitat contemporània (focs fets per gitanos, restes deixades per aquests, parts del mur fet pels pastors per tancar-hi bestiar, etc.). Potència mitjana, 40 cm.

Estrat 2. — Estrat molt potent (30-40 cm), amb bussament lateral cap a l'Oest molt pronunciat i amb una gran riquesa en indústria lítica, sobretot en els metres 12, 11 i 10 (aquest darrer excavat els anys 1988 i 89). La terra era cendrosa, i a la part baixa la coloració es feia gairebé negra, encara que no hi havia pràcticament carbons. El sílex hi era enormement abundant (9.173 evidències, de les quals 280, un 3,05%, eren peces retocades). Els primers 10 cm apareixen remoguts per contacte amb l'estrat 1, però tota la resta era «in situ». A la part baixa, en el quadre 10B, s'hi va detectar un cau d'animal que alterava molt poc el material.

Es va identificar una única estructura antropogènica, una llar, a 11B, amb moltes cendres i uns grans blocs de conglomerat com a delimitació. El material lític retocat presentava alguns elements diagnòstics que ens han inclinat a pensar en una fase gravetiana dins del Paleolític Superior (potser entre 25.000 i 20.000 anys BP): abundància d'elements de dors (amb diverses Gravettes, de petit tamany), juntament amb burins i gratadors, entre d'altres. La presència de nuclis i d'algun percutor, unida a la de material de molt petit tamany, fa pensar en un lloc de talla de sílex, fet que es confirmarà a l'estrat 4.

Estrat 3. — Per sota de l'estrat 2 tenim una gran caiguda de blocs de conglomerat provinent de la visera o del sostre de l'abric, amb una potència mitjana de 40 cm. Fou l'anomenat estrat 3, que va ser extret amb gran dificultat per la duresa dels blocs.

Estrat 4. — Immediatament per sota aparegué l'estrat 4 (potència, 10-15 cm), amb una gran riquesa de material també en els metres 12, 11 i 10, i a una petita part del 9 (aquests dos darrers també excavats els anys 1988 i 89). La composició de la indústria lítica era pràcticament homogènia amb la de l'estrat 2, amb abundància de retoc abrupte, gratadors (molts d'ells ogivals) i burins (molts d'ells dobles i sobre retoc). Les peces retocades (64) representaven un 4,09% del total de material recuperat, 1.562 sílex. L'aparició de percutors, de diversos nuclis i de gran quantitat d'ascles i

fragments associables a aquests nuclis (mateix color i textura) ha permès engegar un aprofundit estudi tecnològic de la cadena operativa utilitzada per l'home paleolític dels Colls per tallar el sílex, amb espectaculars remotatges de nuclis unint fins a 40 ascles i fragments diferents trobats a diversos quadres.

La part fèrtil de l'estrat 3 correspon al que anomenem 4a, un estrat d'origen fluvial, amb aport de còdols de petit tamany provinents del conglomerat; lateralment s'hi troba el 4b, format per llims molt fins i sense material arqueològic. Per sota ja tenim l'estrat 5, totalment estèril.

Com hem vist en aquest ràpid recorregut per l'estratigrafia dels Colls, ens trobem davant d'un moment d'hàbitat que en principi creiem continuat (estrats 4a i 2), interromput bruscament i puntualment per la caiguda de blocs de l'estrat 3. Aquest s'as-senta exactament sobre el sòl d'hàbitat de 4a, és a dir, va caure de sobte sobre els que allà desenvolupaven les seves activitats quotidianes; aquesta mateixa gent va seguir vivint al mateix lloc, ara sobre els blocs, i va deixar com a testimoni el material de l'estrat 2.

Deixant de banda la talla de sílex «in situ» i la llar de l'estrat 2, la manca quasi total d'ossos fa que no puguem conèixer massa altres activitats de tipus econòmic del grup de caçadors-recol·lectors que habità Els Colls durant el Paleolític Superior.

L'atribució cronològica del moment d'hàbitat dels Colls se sustenta amb altres evidències. Des del 1979 estem desenvolupant a la vall del Montsià un programa de recerques sobre el seu poblament prehistòric en el qual s'inclouen estudis pluridisciplinars; d'entre aquests volem destacar ara el geològic, que comprèn el de les terrasses i el del rebliment de les coves i dels abrics de la zona (García-Argüelles, Serrat i Bergadà, e.p.). Els tres grans moments de formació de les terrasses fluvials els tenim ben marcats a l'àrea que ens ocupa; a més hi ha una correspondència cronològica total amb els jaciments que s'hi troben. En efecte, a la més alta, la més antiga, hi tenim un jaciment amb uns materials d'arrel mosteriana, en superfície, el Planot (Fullola i García-Argüelles, 1982-83), a una alçada de 36 metres sobre el nivell del riu. A la terrassa intermèdia, d'uns 22 metres, hi ha els jaciments del Paleolític Superior com Els Colls, l'Hort de la Boquera i l'Hort d'en Marquet, a l'aire lliure i en superfície (Fullola 1978, Fullola i García-Argüelles 1980 i Fullola i García-Argüelles e.p., entre d'altres); també podem incloure-hi la cova del Boix, que s'esmenta en ressenya separada. Per fi, a la terrassa més baixa, de 13 metres, l'abric del Filador és el més important, amb els seus nivells epipaleolítics i neolítics. Com a dada complementària, dins del programa general de recerques, cal esmentar la troballa d'un gravat paleolític que presenta un cèrvol, a la cova de la Taverna (Fullola i Viñas 1985).

Amb aquest estudi geomorfològic molt complet hem pogut conèixer la dinàmica fluvial modeladora de l'entorn i que ha condicionat l'assentament humà prehistòric a la zona del Montsant. El riu ha estat el responsable principal del rebliment dels abrics, en combinació amb l'acció edica i, per suposat, amb l'antropogènica. D'altres estudis complementaris, com els pal·limològics, es troben en marxa per tal de conèixer millor el paleoentorn amb el qual es va haver d'interrelacionar l'home prehistòric. Pel que fa a datacions, hem engegat un programa de col·laboració amb la Universitat d'Oxford per intentar obtenir una data per termoluminiscència, ja que la matèria orgànica datable és mínima.

La codirecció dels treballs d'excavació ha estat compartida, des del principi, pel firmant i Maria Adserias i Sans; s'hi han incorporat també Pilar García-Argüelles i Andreu i Ramiro Doce i Goicoechea i hi ha realitzat la seva tesi de llicenciatura, sobre

tecnologia lítica de l'estrat 4a, Raül Bartrolí i Isanta. L'excavació es va donar per acabada el juliol de 1989.

BIBLIOGRAFIA

- FULLOLA, J. M., 1978. *L'Hort de la Boquera, un nou jaciment a la vall del Montsant*. «Butll. RSAT» 141-144, pp. 3-14, Tarragona.
- FULLOLA, J. M., 1982a. *L'Hort de la Boquera, Margalef de Montsant*, a «Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys», sèrie Excav. arqueol. a Catalunya núm. 1, p. 48, Barcelona.
- FULLOLA, J. M., 1982b. *L'Hort d'en Marquet, Margalef de Montsant*, a «Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys», sèrie Excav. arqueol. a Catalunya núm. 1, p. 49, Barcelona.
- FULLOLA, J. M., 1982-93. *El Planot: primeres dades pel seu coneixement dins de la Prehistòria del Priorat*, «Universitas Tarraconensis» núm. 5, pp. 63-73, Tarragona.
- FULLOLA, J. M., 1985. *Estat actual del coneixement de la Prehistòria a la vall del Montsant*, «Tribuna d'Arqueologia 1983-84», pp. 7-14, Barcelona.
- FULLOLA, J. M. i ADSESIAS, M., 1987. *Cova dels Colls (Margalef de Montsant, Priorat)* a «Arqueología» 84-85, p. 110, ed. Minist. de Cultura, Madrid.
- FULLOLA, J. M. i GARCÍA-ARGÜELLES, P., 1980. *Primeres notícies de les troballes realitzades a la cova del Filador (Margalef de Mt.) i voltants durant les darreres campanyes d'excavacions (1979-80)*. *L'Hort d'en Marquet*, «Butll. RSAT» núm. 2, pp. 2-22, Tarragona.
- FULLOLA, J. M. i GARCÍA-ARGÜELLES, P., e.p. *Dos nuevos yacimientos paleolíticos en el valle del Montsant (Priorat, Tarragona): l'Hort de la Boquera i l'Hort d'en Marquet*, vol. hom. Dr. Maluquer, ed. Inst. Arqueol. i Preh., U.B., Barcelona.
- FULLOLA, R. i VIÑAS, R., 1985. *El primer grabado parietal naturalista en cueva de Catalunya: la cova de la Taverna (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)* «Caesaraugusta» 61-62, pp. 67-78, Saragossa.
- GARCÍA-ARGÜELLES, P. i FULLOLA, J. M., e.p. *El Paleolítico Superior final en las comarcas meridionales i occidentales de Catalunya*, «Cuad. de Preh. y Arqueol. Castellonense», Castelló.
- GARCÍA-ARGÜELLES, P., SERRAT, D. i BERGADÀ, M., e.p. *Las terrazas fluviales del curso medio del río Montsant (Priorat, Tarragona) y su relación con los asentamientos prehistóricos*, «Actas de la 2.ª Reunión de Cuaternario Ibérico», Madrid.

COVA DEL BOIX, MARGALEF DEL MONTSANT (PRIORAT)

Campanyes: 1983-1984

Director: Josep M. Fullola i Pericot

Aquest jaciment fou excavat entre els anys 1983 i 1984; se n'han publicat diverses notes i la seva memòria apareixerà, sota la forma d'article extens, al volum del cinquantenari de la revista «Empúries» (veure bibliografia adjunta).

FULLOLA, J. M., 1984-85. *Cova del Boix (Margalef de Montsant, Priorat)*, «Arqueología» 84-85, p. 109, ed. Ministerio de Cultura, D. G. de Bellas Artes, Bibl. y Arch. Madrid.

- FULLOLA, J. M., 1985. *Estat actual del coneixement de la Prehistòria a la vall del Montsant*, «Tribuna d'Arqueologia 83-84», pp. 7-14, ed. Servei d'Arqueologia de la Gtat., Barcelona.
- GARCÍA-ARGÜELLES, P. i FULLOLA, J. M., e.p. *El Paleolítico Superior final en las comarcas meridionales y occidentales de Catalunya*, «Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense», Castelló.
- FULLOLA, J. M., e.p. *La cova del Boix i el Paleolítico Superior final a la vall del Montsant (Priorat, Tarragona)*, «Empúries» 48-50, Barcelona.

BALMA DE LA GRIERA, CALAFELL (BAIX PENEDES)

Campanya: 1989

Directors: Artur Cebrià i Escuer - Josep Miret i Mestre

Els treballs engegats l'any 1988 a la «Balma de la Griera» o «Cova de l'Ós»¹ es desenvolupen dins del Programa «El Paleolític Superior i l'Epipaleolític a la Catalunya Meridional i de Ponent» del S.E.R.P. (Seminari d'Estudis i Recerques Paleolítiques) del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. El jaciment de La Griera és un dels punts en què estem desenvolupant una revisió i estudi dels jaciments del Penedès. Entenem Penedès aquí en un sentit d'una certa unitat de poblament al sud del Llobregat i Anoia, i al nord del Gaià, entre la Serralada Pre-litoral i la costa. Un paisatge prou divers però que s'ha mantingut en èpoques històriques amb quelcom de parentiu i unes fortes relacions, almenys aquesta és la hipòtesi inicial amb la qual partim.

Aquest jaciment ha tingut diverses fases d'investigació, que nosaltres classifiquem en tres moments anteriors a nosaltres mateixos: 1er. Descobriment per part de Hans Hellmuth i excavació al 1932 pel Pare Martí Grivé, autèntic iniciador de l'arqueologia al Penedès, amb troballes lítiques a les quals no dona cronologia, exemplars de pecten i cardium, ceràmiques «Hallstàtiques» i un polèmic fragment atribuït al campaniforme. 2on. El 1951-53 A. Ferrer Soler, com a «Comisario de Excavaciones» de Vilanova i La Geltrú amb els germans Bellmunt i altres afeccionats, va fer quatre cales amb criteris força correctes per a la seva època (excavació per talles i amb un registre en forma de Diari d'Excavacions). Però no va tenir temps de publicar-ho més que a través d'unes minses notes, ja que morí l'any 1954. Va atribuir el material lític a un període mesolític «ric en tipologia», un epigravetià i una base subjacent «musteroides», i el material ceràmic dins d'un Ferro I. Hem pogut accedir al seu diari i a les plantes fetes per J. Bellmunt, a qui agraïm la seva amabilitat i predisposició a col·laborar. 3era. A principis dels anys 80 M. Aznar féu una recollida superficial en la part de la feixa, fent unes seccions irregulars (veure Planta).

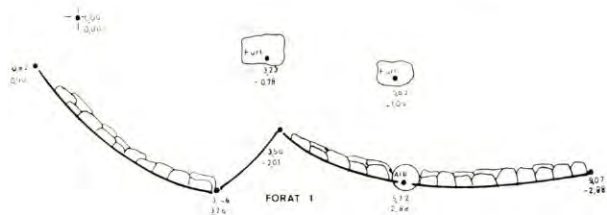
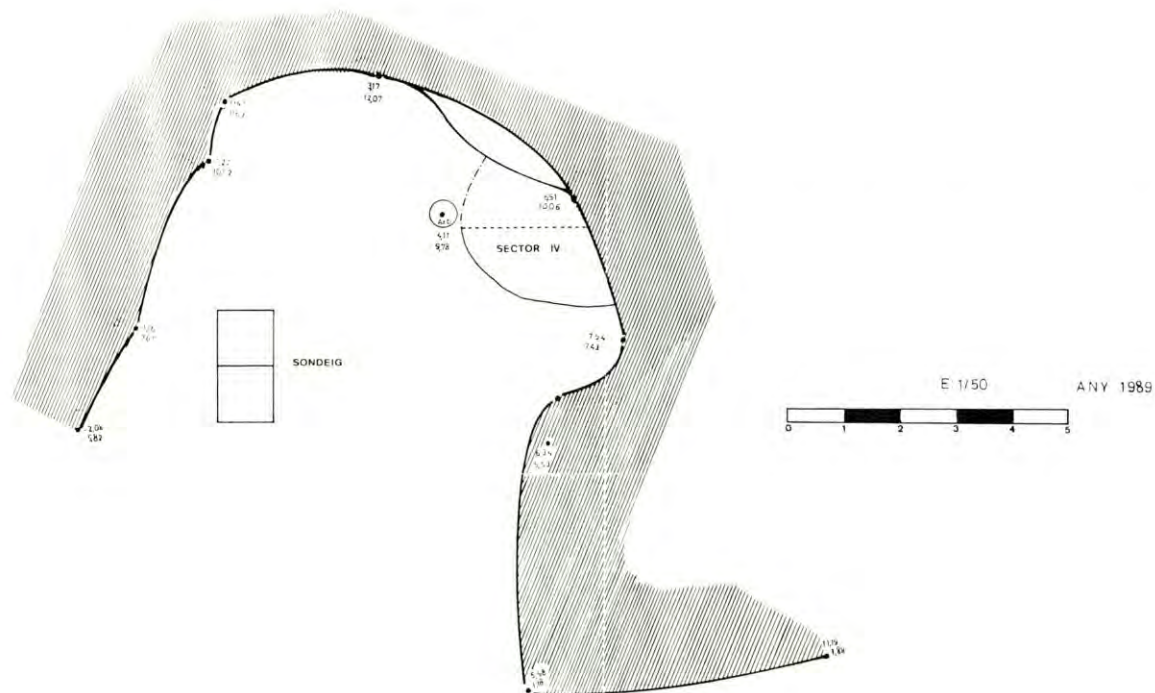
1. Fins aquest article, sistemàticament s'ha vingut situant en el terme municipal de Bellvei, però aquest jaciment hem comprovat en mapes a 1:50.000 de l'exèrcit i l'1:5000 ortofotomapa de l'Institut Cartogràfic de la Generalitat de Catalunya, que està dins del terme de Calafell perquè la divisòria és la Riera de La Cobertera.

Fig. 1. Balma de la Grieria.

Fig. 2. Balma de la Grieria.

Pla topogràfic de la cova de la Giera (Calafell). 1989.

Vàrem creure que valia la pena engegar un sondeig en el jaciment, després de revisar l'escassa i confusa bibliografia, i desplaçar-nos a veure'l sobre el terreny ² a la tardor de 1988. Elaboràrem aleshores una planificació, que buscava:

a) Revisar el material dipositat als museus de Vilafranca i de Vilanova, i la col·lecció Aznar.

b) Contactar amb els membres supervivents de l'equip que va excavar en els anys 50.

c) Localització dels sondeigs del anys anteriors.

d) Obrir una nova cala des de la superfície amb criteris metodològics actuals.

Demanat el permís d'excavació preceptiu al Servei d'Arqueologia i amb el vist-i-plau dels SS.TT. de Cultura de Tarragona de la Generalitat de Catalunya, el juny de 1989 i amb les despeses a càrrec del SERP poguérem realitzar una primera campanya d'una setmana, del 13 al 21 de juny de 1989.

A la campanya d'enguany hem realitzat tres tipus de treballs ³:

— Regularització del tall obert per M. Aznar, que hem anomenat «Forat-1», i que mostrà un superficial potent, fruit de l'acció d'un terraplenament, i un estrat sotjacent negrós, que contenia material ceràmic a mà atribuïble al Bronze Final i material lític fora de context.

— Un sondeig que consistia en dos quadres d'1 x 1 m en sentit perpendicular al fons de la balma (veure Planta). Es baixà l'estrat superficial argilós fins a localitzar el paquet llimós-sorrenc grogós que A. Ferrer trobà per damunt de la roca mare.

— Amb les referències orals de J. Bellmunt i escrites d'A. Ferrer reobrírem la part S del sector IV de l'excavació dels anys 1951-53 (veure Planta) que confirmà en línies generals les observacions fetes en el Diari de Ferrer. És a dir, una capa argilosa de to marronós d'uns 25 cm aproximadament sobre un potent paquet de llims i sorres procedent de la disgregació mecànica de la paret de l'abric, que tenia 1 m de potència aproximadament.

Els resultats obtinguts fins ara permetran publicar amb més seriositat aquest jaciment que fins al moment i per circumstàncies diverses no donava uns criteris tecnocronològics clars. En línies generals cal confirmar el moment epipaleolític que veié A. Ferrer, sense que puguem ampliar informació sobre el misteriós «musteroide» de la base, que esperem trobar en la continuació del sondeig. De moment no podem parlar d'estructures ni de distribució espacial per l'extensió excavada. Sí que podem afirmar la seva potencialitat de treball ja que resta, més o menys intacte, aproximadament la meitat del jaciment més cap enfora de la cova, cap a la feixa de conreu. A l'espera de les anàlisis sedimentològiques no podem atribuir clarament un origen al sediment negrós del «Forat-1», però sí donar algunes línies interpretatives: percolació de la matèria orgànica per rentat del nivell superficial o paleosòl original del moment de fer el terraplenament amb acumulació de la matèria orgànica del moment (estratigrafia invertida) o com a tercera possibilitat, dispersió de cendres procedent d'activitats do-

2. Agraïm la col·laboració del Dr. Eudald Carbonell i J. Prats en la valoració del jaciment davant dels SS.TT. de Tarragona i les seves facilitats en la investigació. Així també a Mercé Berguedà per les seves evaluacions geològiques de camp.

3. Han col·laborat en les tasques de camp Raül Bartrolí, Genís Ribé i els signants com a codirectors. També cal mencionar Loli Vicente, que ha elaborat la planta topogràfica.

mèstiques properes. Creiem que són més probables les dues primeres conseqüència de l'acció de terraplenament que va formar el bancal de conreu existent ara.

També podem confirmar que les restes ceràmiques trobades a la zona de la feixa són atribuïbles al Bronze Final i que en cap part del jaciment ni dels fons revisats hem observat cap resta atribuïble al neolític.

Els treballs que portem a terme permetran integrar les dades inconnexes i sovint inexactes, conegudes fins ara, dins un marc de cronoestratigrafies insertant-lo en els coneixements actuals dels moments epipaleolítics del Mediterrani Nord-occidental.

MAS D'EN MARIO, CAMBRILS (BAIX CAMP)

Campanya: 1983

Directora: Rosó Vilardell

Después de efectuar diversas prospecciones arqueológicas en los márgenes de la ribera de Cambrils, pudimos detectar en la finca de Mas d'en Mario diversos restos superficiales de cerámicas y abundante sílex y también diversas coloraciones en el terreno. Este se trata de un campo de cultivo donde cada vez, al remover las tierras, aparecía material arqueológico.

Se realizaron cuatro catas de 4 m por 3 m y sólo en dos de ellas obtuvimos resultados.

Cata A) En la que se encontraron diversos fragmentos de vasijas de cerámica con decoración de cordones digitados y otras de lisas, sin material lítico ni estructura de hábitat.

Cata B) Próxima a la anterior, donde aparecieron gran cantidad de cerámicas lisas, pulimentadas con cordones aplicados bajo el borde liso y diversos fragmentos de campaniforme correspondiente a dos vasos, uno de ellos tiene la típica decoración incisa tipo Salomó y el segundo se trata de una vasija con triángulos grabados parecidos a los de las cuevas del Arbolí, ya de una época final de campaniforme. Como en la cata anterior no encontramos sílex ni estructuras visibles.

Lo más relevante del yacimiento es que es el primero en la provincia de Tarragona que se encuentra campaniforme al aire libre, todos los ahora conocidos se sitúan en cuevas.

REFERÈNCIA: «Arqueología» 83, pàg. 191.

LA TIMBA D'EN BARENYS, RIUDOMS (BAIX CAMP)

Campanyes: 1982-1983

Directora: Rosó Vilardell

Se abrieron cuatro catas, pues curiosamente los círculos se encuentran alineados y guardando entre ellos la distancia determinada.

En dos de ellas, X y E, se han encontrado las estructuras mejor conservadas con una potencia de tierra de 70 cm; en las otras dos catas, Z e Y, las estructuras se encontraban en peor estado.

En esta campaña se ha observado que estas estructuras circulares tienen de diámetro máximo 1,30 o 1,50 metros presentando un perfil abombado.

La cerámica encontrada es generalmente lisa y está mal cocida. La decoración es de cordones aplicados y las formas responden a grandes ollas y jarras. Por el contrario, en el sector A, excavado en la campaña del año anterior, era de más calidad con decoraciones más barrocas a base de incisiones y cordones que en algunos casos presentaban restos de pintura ocre.

REFERENCIA: «Arqueología» 82, pàg. 158.

Dados los resultados de las campañas anteriores en este yacimiento, que podemos clasificar del período Neolítico antiguo por el tipo de las cerámicas que aparecen junto con los útiles de sílex (compuestos de pequeñas láminas, medias lunas, algún triángulo y perforadores) y demás elementos como cuentas de collar de cardium y fragmentos de brazaletes de concha, decidimos ampliar la excavación.

El proyecto de esta campaña era abrir diversas catas en extensión para poder comprobar si entre estas zonas de estructuras circulares podíamos encontrar alguna construcción de otro tipo, como por ejemplo agujeros de poste. Así se hizo, se abrió una cata de 4 m de ancho por 20 de largo y asimismo otra que la cruzaba de 4 m de ancho por 10 m de largo. Desgraciadamente no tuvimos la suerte de encontrar lo que buscábamos que nos confirmara la existencia de algún hábitat, aunque pudimos localizar una nueva estructura circular del mismo tipo a las anteriores (actualmente ya tenemos localizadas unas 30). Creemos que el no encontrar otros restos es debido a que el terreno ha sido muy arrasado ya durante muchos años por efectos del cultivo y sólo nos han quedado estas estructuras que pensamos se tratan de fondos de silos.

REFERENCIA: «Arqueología» 83, pàg. 194.

CAMÍ DE LA FONT VOLTADA, SARRAL (CONCA DE BARBERÀ)

Campanyes: 1983-1985

Directora: Anna Mir i Felip

El yacimiento es una balma abierta hacia el Sur en los conglomerados oligocénicos de la Depresión del Ebro. Actualmente sólo se conserva el fondo o parte posterior rellena de cenizas y fragmentos de la bisera de la antigua cavidad.

El nivel arqueológico tiene un espesor medio de 70 cm y está formado por cenizas grises y arcilla, dentro de los cuales se encontraron los restos faunísticos de conejos, aves, cápridos, cérvidos, un bivalvo y bastantes gasterópodos. Se hallaron también un buen número de colorantes y abundantes objetos líticos de sílex y cuarcita, entre los que destacamos las hojitas y puntas de dorso rebajado de pequeño tamaño, raspadores, buriles y denticulados. El conjunto lítico creemos que se trata de un complejo laminar correspondiente a una época postpaleolítica.

En la parte superior de las cenizas se descubrieron dos estructuras de hogares y unos centímetros por debajo de éstos se aisló de momento, parte de un suelo de habitación con un hogar lateral.

REFERÈNCIA: «Arqueologia» 83, pàg. 194.

Los trabajos que se llevaron a cabo en la 4.ª campaña de 1985 se realizaron en los cuadrados M1, M2, L2 y K2 en los cuales quedaba registro sedimentario por encima de la cota Z = 80. La estratigrafía seguida consistió en aislar dos de los suelos de ocupación, con estructuras de fuegos, relacionados con las cotas Z = 45 y Z = 80 de profundidad.

Del nivel del suelo relacionado con la cota Z = 45 quedaba muy poco sedimento, pues se erosionó antes de sellarse el yacimiento. A pesar de todo se ha podido aislar en el cuadrado M2 restos de una estructura de fuego, enmarcada por cantos angulosos y en la base de dicho fuego un pavimento de piedras.

En el nivel del suelo de la cota Z = 80 encontrado y diseccionado en las campañas 1982-83. En esta última campaña en los cuadrados K2 y L2 se ha comprobado que este suelo se extiende hacia el Este y el fondo de la cavidad, en él se ha podido aislar un pequeño fuego en cubeta.

Relacionado con estos dos suelos se han encontrado un buen número de piezas de sílex: laminillas de dorso, buriles, raspadores, así como abundantes huesos de pequeños mamíferos, colorantes y carbones.

REFERÈNCIA: «Arqueología» 84-85, pàg. 111.

ENTERRAMENTS DEL MAS DEL TANGAT, LA MORERA (PRIORAT)

Campaña: 1983

Director: Xavier Dupré i Raventós

Durante los trabajos de ampliación de un camino forestal se puso al descubierto, en uno de los márgenes de dicho camino, un enterramiento individual.

Se trata de una cista de losas de piedra con un solo individuo, cuyos restos se encuentran en fase de estudio, si bien a la llegada de los técnicos se hallaban ya removidas por quienes buscaban un posible ajuar.

La excavación del sepulcro dio como resultado el hallazgo de algunos fragmentos de cerámica con decoración de cordones aplicados, hallados en el exterior de la cista, junto a la cabeza del individuo. Todos los elementos llevan a atribuir dicho enterramiento a la edad del Bronce.

REFERÈNCIA: «Arqueología» 83, pàg. 197.

EL MOLLÓ, MÓRA LA NOVA (RIBERA D'EBRE)

Campaña: 1983

Director: Josep M. Solás i Arís

Excavación de urgencia realizada en ocasión del inicio de las obras de renovación de la carretera T-303 de Hospitalet de l'Infant a Móra la Nova.

En la superficie se encontraban cerámicas ibéricas y romanas, pero al excavar nos hallamos con un yacimiento neolítico epicardial al aire libre datable alrededor del 4.000 a. de C. El material es básicamente: cerámica epicardial, cerámica incisa y en cuanto al sílex dos medias lunas, láminas, etc. Cabe destacar la total ausencia de fauna terrestre aunque se encontraron, en pequeña proporción restos malacológicos.

No es un caso aislado en la zona, ya que en Riudoms se encuentra otro yacimiento neolítico al aire libre con materiales similares a los encontrados en Móra la Nova.

REFERÈNCIA: «Arqueología» 83, pàgs. 198-199.

II.2. IBÈRIC

POBLAT IBÈRIC D'EL VILAR, VALLS (ALT CAMP)

Campanya: 1983

Director: Francesc-Xavier Solé i Palacin

Aquest assentament ibèric, situat a la part superior d'un petit puig que actualment està majoritàriament ocupada per un conjunt urbanístic que, a partir principalment de 1883 amb el traçat de la línia del ferrocarril i la construcció de l'estació, implica la progressiva desaparició de les restes antigues.

La intervenció del Serveis Territorials de Tarragona fou motivada per dos fets, el primer, la construcció d'una nova tanca al pati del col·legi públic «Eugeni D'Ors» i, l'altre el projecte d'edificació d'una pista poliesportiva, dos edificis de vestidors i un amb el bar i el magatzem. Els treballs es van dividir en tres fases, la primera entre abril i juliol de 1983, l'altra a l'octubre i novembre i per últim al desembre del mateix any.

L'Ajuntament de la ciutat va col·laborar en tot moment en el desenvolupament de les obres, a través de l'arquitecte i la brigada municipals, aportant bona part dels elements humans i materials utilitzats.

L'altra institució participant fou l'Institut d'Estudis Vallencs i concretament la seva secció d'arqueologia, que va informar de les obres de la tanca, la qual va col·laborar en tot moment d'una manera directa amb l'ajut al procés d'excavació, neteja, classificació i inventari dels materials i de l'altra amb el suport logístic, usant el local on és instal·lada per les tasques derivades dels treballs de camp.

A partir de 1923 amb la intervenció de J. Colomines i J. de C. Serra Ràfols, es van iniciar un conjunt d'actuacions puntuals en la majoria derivades d'activitats constructives.

La que ens ocupa va comportar l'excavació parcial dels terrenys afectats, mitjançant rases (2) i cales (14) (Fig. 1). El mètode de registre emprat fou el conegut com «Harris». La quantitat de terreny a abastar i el temps del qual es disposava va condicionar l'actuació.

El punt més alt del pujol on radica el jaciment és on ara es troba tant l'estació del ferrocarril com els edificis annexes, fent pendent cap a garbí, actual passeig de l'estació, a migjorn, amb el col·legi i la pista poliesportiva coberta, i a xaloc amb el camp de futbol. Les dues darreres orientacions estan limitades per la riera del Catllar.

Els terrenys que ens ocupen, doncs, tenen una forta diferència de nivell entre la tanca del col·legi, a la plaça de l'Estació, i el camp de futbol, i existeix un talús que separa aquest del pati de l'escola.

La rasa que va permetre bastir la nova tanca del pati de l'escola va tallar diversos estrats i una sitja d'època ibèrica. A partir d'aquesta i en angle recte es van practicar

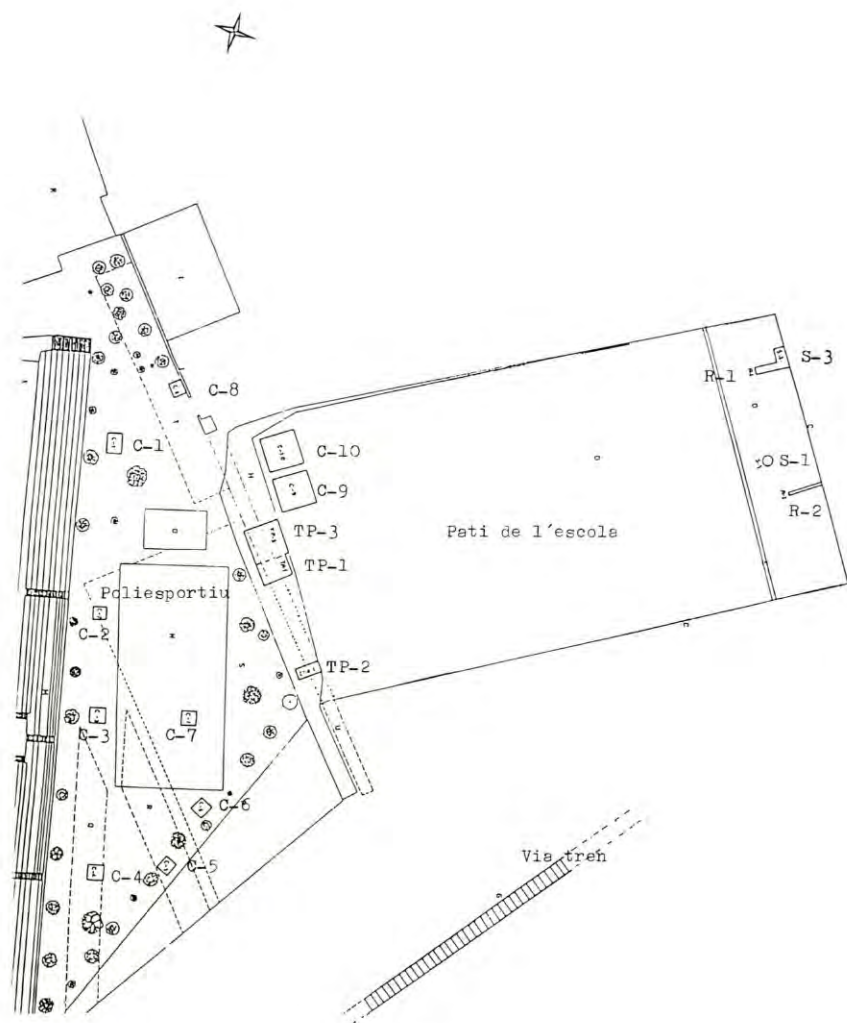

Fig. 1.

dues rases (R-1, R-2) per conèixer la potència estratigràfica de l'indret. A poca distància de la segona vam distingir una sitja de grans dimensions (S-1) que també va ser excavada, encara que ja ho havia estat durant aquest segle. Alhora, es va ampliar la part més propera a la tanca de la primera de les rases, excavant-se part d'una habitació (S-3).

Al talús del sud-est es van practicar dues cales que tallaven el pendent, la primera (TP-1) de 2,8 per 4 metres on es va distingir al perfil de ponent i sobre el terreny natural el límit d'una habitació. L'altra (TP-2), a ponent, també tallava el pendent.

Per determinar si el nou complex esportiu afectaria les restes ibèriques es van excavar un total de vuit sondejos (C-1 a C-8) en diferents punts de l'àrea afectada. Es van localitzar estructures muràries a les cales C-3, C-6, C-7 i C-8, on a més, es va excavar una sitja.

Les obres inherents al poliesportiu comportaven la construcció d'una tanca de grans dimensions en el desnivell que la separava del pati del col·legi, que tallés aquest i per tant que desaparegués el pendent. Així es va fer un nou sondeig del perfil oest de TP-1, denominant TP-3.

En aquest, es van parcialment descobrir i excavar tres habitacions que en part aprofitaven com a límit les argiles naturals que també eren retallades per obtenir un sòl regular. Igualment va ser excavada la sitja localitzada a la cala contigua.

Les dues darreres cales que es van iniciar foren les denominades C-9 i C-10, al sud-oest del pati i a ponent de l'anterior. En la primera es va excavar part d'una altra habitació i la segona es va abandonar al principi per manca de temps per excavar-la.

Les obres esmentades han fet desaparèixer la major part de les restes arquitectòniques, a més es va realitzar un nou drenatge del camp de futbol que consistia en un conjunt de rases en el perfil de les quals era observable que les excavacions de 1923 havien, tan sols, posat en evidència el jaciment.

De totes les prospeccions realitzades es desprèn una visió parcial del poblat però suficient per especular sobre les seves proporcions i importància. Aquest es devia estendre pels vessants del turó, com hem pogut comprovar per les restes aparegudes durant l'excavació, a més tenim notícies d'altres restes en punts propers a l'estudi.

Quant al material, hem d'assenyalar l'abundància del recollit fins al moment d'iniciar-se els treballs i l'exhumat durant aquests que ens confirma la rellevància de l'assentament. De les ceràmiques destacarem la pintada, les tulipes i els pesos de telar d'entre les indígenes i de les d'importació la presència d'exemplars de vernís negre datats en el segle IV, III i II a.C.

POBLAT IBÈRIC DE SANTA ANNA, CASTELLVELL DEL CAMP (BAIX CAMP)

Campanya: 1987.

Directora: Ester Ramon i Sariñena.

El poblat ibèric de Santa Anna es troba a la part superior del turó del mateix nom, al terme municipal de Castellvell del Camp (Baix Camp). Aquest turó forma part de les primeres estribacions de la serralada de Prades, i gaudeix d'una situació privilegiada quant al seu domini sobre la plana que s'estén als seus peus, així com una bona part de la línia de costa.

El jaciment fou descobert el 1934 pel conservador del Museu Prim-Rull de Reus, Pere Rius, i pel director del mateix centre, Salvador Vilaseca. Entre els mesos de se-

tembre i desembre d'aquell mateix any es portà a terme una campanya d'excavació, dirigida pel Sr. Pere Rius.

Abans d'això, el jaciment havia sofert diverses destrosses: la construcció de l'ermida de Santa Anna l'any 1424; la conversió d'aquesta en fortí durant la Primera Guerra Carlina, per al qual es construí un annex posterior (1838) visible encara avui; la utilització de l'edifici com a hospital i cementiri d'apostats durant el segle XVI; o la ubicació d'una pedrera al vessant oriental del mateix turó.

De la campanya de 1934 coneixem molt poques dades, ja que els materials desapareixeren durant un bombardeig a la Guerra Civil, i tan sols es publicaren petites notes a diaris locals com «Les Circumstàncies» (1934), «Diari de Reus» (1934), o la revista de l'Institut Nacional de Segon Ensenyament de Reus, «Aules» (1934). En resta també una maqueta realitzada per l'escultor Francesc Ollé, la qual es conserva actualment en el Museu d'Arqueologia «Salvador Vilaseca» de Reus. Referent a aquesta maqueta podem afirmar que no correspon totalment a la realitat de les estructures arquitectòniques, segons vam comprovar posteriorment.

El 1984 realitzàrem una visita al jaciment, juntament amb els arqueòlegs Jaume Massó i Manel Magriñà, i constatarem que el jaciment era cobert de pites i herbes, sota les quals s'intuïa una forta capa d'escombraries i runa, que gairebé impedié observar qualsevol resta arqueològica. Davant d'això, decidírem demanar un permís de neteja i d'excavació al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Un cop concedida l'autorització, es portà a terme la Primera Campanya, durant el mes d'agost de 1985, a la qual seguiria una segona, durant l'agost de 1987.

En el transcurs d'aquestes dues campanyes es netejaren les herbes de les set habitacions conservades, i la brutícia de quatre d'elles (habitacions núms. «4», «3», «2» i «1»), i s'inicià l'excavació de dues («2» i «1»), i de l'àmbit «8» (situat a llur costat). Així, doncs, de moment encara resten per netejar com a mínim tres habitacions, que avui dia únicament hom intueix.

A partir d'aquesta part netejada, podem suposar que es tracta d'un nucli d'habitació de reduïdes dimensions, segurament del tipus de carrer central, al voltant del qual es distribueixen les habitacions, i mur corregut a la seva part posterior, que faria les funcions de defensa. No s'observa cap vestigi de muralla, i aquesta part posterior dels hàbitats ha estat arrasada. Hem de tenir en compte, però, que els accessos de les tres primeres habitacions dona al centre del turó, concretament a l'àmbit «8».

En el cas de l'habitació «1», l'accés es troba en un dels extrems del mur més curt; es tracta de dos graons, l'inferior format per dues pedres aplanades, de tamany mitjà, i el superior per una llosa allargada. En el moment d'utilització d'aquesta entrada, el nivell d'habitació era més baix que el de l'àmbit «8». A l'habitació «2», l'accés apareix paredat, i arriba a la mateixa alçària que el mur en el qual s'obre. El nivell d'aquesta entrada abans de paredar-se seria el mateix que el de l'habitació «1» abans de la construcció dels esglaons. L'habitació «3» es perllonga més al nord que les dues anteriors, i presenta un accés lateral, obert també cap a l'àmbit «8», just davant d'un enllosat que salva el fort desnivell de la roca.

Tot això, sumat a la poca abundància de materials, va fer suposar que aquest àmbit «8» seria un carrer o un espai públic.

Hem de tenir en compte també l'existència d'alguns murs amb una orientació diferent a la resta, i situats per sota del nivell de les habitacions (murs «A» i «B»), que dissortadament no ha estat possible d'excavar-los i, per tant, de comprovar si corresponen a un moment anterior de la vida del poblat, com semblen indicar.

Així, doncs, de moment es constaten tres moments, en aquest sector estudiat, des del punt de vista arquitectònic:

- a) el dels murs «A» i «B», amb orientació diferent i nivell inferior;
- b) el de la construcció de les habitacions conegudes, que coincideix amb l'enllosat de l'àmbit «8»;
- c) i el de les reparacions dels accessos a les habitacions «1» i «2».

CRONOLOGIA

Els materials ceràmics, únics elements de datació, són poc abundants, la qual cosa no és estranya per tractar-se de campanyes més de neteja que d'excavació.

No obstant això, tots els indicis semblen indicar que el moment excavat per nosaltres correspon a un període que abarcaria el segle III i la primera meitat del II a.E. Aquesta és la datació que ens donen la quasi totalitat dels materials de vernís negre, corroborada per la resta d'elements ceràmics. A més, comptem amb alguns materials —molt pocs— que ens proporcionen una datació lleugerament més antiga, que es remunten fins a la darrerria del segle IV o al començament del III a. E., que suposem que corresponen al moment dels murs «A» i «B».

Així, doncs, pemsem en un inici anterior a la meitat del segle III a.E., i un moment d'ocupació durant aquest segle i els inicis del II a.E. Del moment de l'abandonament no coneixem gairebé res, ja que fou excavat durant la campanya de 1934, encara que sembla ésser posterior al primer quart del segle II a.E.

BIBLIOGRAFIA

- MAGRINÀ, M. / MASSÓ, J. (1985); *El poblat ibèric de Santa Anna (Castellvell del Camp)*. «Fulls de Treball de Carrutxa» (trimestral), Reus, núms. 19-20 (estiu-tardor, 1985).
- MASSÓ, J.; MAGRINÀ, M.; RAMON, E. (1984): *Notícia del Poblat Ibèric de Santa Anna*. «El Finestral» (trimestral), Castellvell del Camp, núm. 4 (tardor 1984).
- MASSÓ, J.; RAMÓN, E.: *Noticia del poblado ibérico de Santa Anna, Castellvell del Camp (Tarragona)*. XIX C. N. A. Castellón de la Plana. 1987 (Zaragoza 1989) Vol. I, pp. 565-572.
- RAMON, E.: *El poblamiento de época ibérica en la comarca del «Baix Camp»*. Tesi de llicenciatura inèdita. Barcelona, setembre de 1988.
- RAMON, E. (1989): *El poblament d'època ibèrica a la Comarca del Baix Camp. Estat de la qüestió*. «Acta arqueològica de Tarragona II, 1988-89», pp. 55-67.

CA L'ARTUR, CALAFELL (BAIX PENEDÈS).

Campanyes: 1985-1986.

Directors: Maria Pilar Carrasco Delgado-Aguilera, Víctor Revilla i Calvo, Lluïsa Pallegà i Vilaseca.

INTRODUCCIÓ

La realització d'un pla d'investigació i recerca del Patrimoni Arqueològic de la comarca del Baix Penedès i més concretament del terme de Calafell, ha suposat el coneixement d'un conjunt de jaciments, gran part dels quals eren desconeguts fins ara.

En coordinació amb les excavacions que es porten a terme al poblat ibèric d'«Alorda Park» (Calafell), es van realitzar dues campanyes d'excavació durant els anys 1985 i 1986 a l'àrea coneguda com Ca l'Artur dins el mateix terme municipal.

A partir de l'estudi de la distribució geogràfica i d'una cronologia aproximada dels jaciments excavats a Ca l'Artur, aquest treball se centrarà en l'estudi de les seves interrelacions, ordenació espacial i evolució en un període comprès entre els segles IV a.C. i II d.C.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

Geogràficament, el terme de Calafell (Baix Penedès) es troba situat a l'extrem occidental del Garraf. La serralada del Montnegre al nord va decreixent formant als seus peus una plataforma litoral que s'endinsa suaument al mar.

La partida de terra coneguda com Ca l'Artur inclou una ampla faixa de terra a la dreta del Torrent de la Cobertera, d'uns 1.100 m de llargada i uns 500 m d'amplada. En realitat es tracta de les tres terrasses més recents formades probablement pels sediments del quaternari i avui aprofitades en gran part per conreus marginals de garrofers i oliveres, tot de secà, per bé que hi ha una circulació subterrània d'aigües per damunt de les argiles miocèniques.

La zona objecte d'estudi està situada al peu de petites elevacions que no sobrepassen els 136 m d'alçada, amb un descens brusc a la cota de 75 m i amb lleuger pendent vers el torrent.

L'eix hidrogràfic que vertebrava tota l'àrea i també el terme municipal és el torrent de la Cobertera, el qual rep per la seva esquerra un curs espasmòdic d'ordre inferior anomenat rassa o torrent de Montpeó. Els dos torrents neixen a les planes de l'interior i desaigüen al mar formant antics aiguamolls avui gairebé assecats.

HIPÒTESI DE TREBALL

L'interès d'aquest programa d'investigació rau en el coneixement d'un poblament poc estudiat tradicionalment.

Les teories de P. Giró (P. GIRÓ, 1960-61), segons les quals existiria una separació cronològica entre un poblament concentrat en nuclis, anterior a la conquesta romana i un hàbitat dispers conseqüència d'aquesta, s'han vist sotmeses a revisió a partir dels treballs recents portats a terme al Garraf i al Penedès (ARRIBAS, A., 1959; LÓPEZ, A. - FERRER, A., 1982, a-b; MIRET, M., 1979; SANMARTÍ, SANTACANA, SANTACANA, SERRA, 1983 i 84). Les prospeccions realitzades a la zona del Baix Penedès, han posat de manifest l'existència d'una sèrie d'assentaments caracteritzats, per una banda, per gran quantitat de material ceràmic en superfície i, per l'altra, per una localització idònia des del punt de vista agrícola. Junt amb aquestes, treballs recents mostren l'existència d'un poblament concentrat (Alorda Park, Calafell) (MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA, 1984).

L'excavació i estudi del jaciment d'Alorda Park va mostrar que aquest nucli, de certa importància, no s'abastia ell mateix. Per tant, calia recarregar els possibles punts de subministrament. Coneguts un conjunt d'assentaments dispersos, molt propers uns dels altres i, per tant, de petita entitat, se suposava que eren aquests els proveïdors. El nostre objectiu era, doncs, confirmar aquesta hipòtesi i establir la relació cronològica i econòmica existent entre Alorda Park i el conjunt esmentat.

La campanya d'excavació de l'any 1985 es va centrar en tres àrees de densitat relativament elevada de material ceràmic: zona I (Ca l'Artur); zona II (Vinya del Jan Rion) i zona III (Camí de Montpeó). La següent campanya es va continuar treballant en el darrer nucli i en un quart anomenat zona IV (Els Carquinyolis).

Tots quatre nuclis prospectats tenien en comú la proximitat del torrent, la mateixa alçada d'escassa entitat, orientació a llevant i estaven ubicats davant de petites planes damunt del torrents, susceptibles de ser conreades, just en el límit entre els terrenys conreables i els terrenys erms. D'aquestes característiques en participa el jaciment de l'Argilera.

Tots els nuclis esmentats tenen un perfecte contacte visual del territori, especialment de la circulació costanera i la que s'establia pel torrent.

La primera campanya ens va permetre comprovar l'entitat real d'aquests nuclis que van aparèixer molt degradats. Aquest fet ens va portar a centrar-nos en la zona més ben conservada, Camí de Montpeó. L'any següent es van continuar treballant en aquesta àrea que ens va donar una visió bastant completa del que aquests assentaments deuriem ser quant al sistema constructiu, extensió, cronologia, etc.

ESTUDI DE LES ESTRUCTURES

Els treballs d'excavació van posar al descobert una sèrie de restes constructives molt degradades tant per la seva pròpia fragilitat com per l'erosió natural i l'acció humana.

Tant a la zona II com a la III s'han trobat restes del que possiblement serien les bases de murs de tàpia o tubot tan freqüentment utilitzats en construccions ibèriques (BARBERÀ, 1979; RODÀ, 1973) i conegut també a través de les fonts clàssiques (PLINI, *Naturalis Historia*, XXV, 169).

Aquestes restes estan compostes per terra i petites pedres sense treballar disposades desordenadament, reomplint retalls artificials a la roca.

A Jan Rion (zona II), aprofitant un enfosament longitudinal de la roca, es va tallar un costat d'aquest mur regularitzant-lo per tal d'apuntalar els fonaments del mur per l'exterior.

Al camí de Montpeó trobem una tècnica semblant per fonamentar un dels murs (núm. 2) però amb un retall més acurat a la roca que ací presenta un pla horitzontal molt regular. A més d'aquest mur que té una fonamentació més sòlida, i per tant suposem que és un mur exterior, tenim les restes de dues aliniacions de petites pedres i terra que podrien ser murs mitjaners. La fragilitat d'aquests, la seva situació respecte a l'altre mur, llurs diferències quant a la fonamentació que es recolza directament a la roca fan pensar que servirien de compartimentació de l'espai interior. El dit espai hauria de ser lo suficientment gran com per permetre l'esmentada divisió i necessitar per al seu cobriment un suport intermig documentat per un forat de pal situat a 2,5m del que considerem el mur exterior. D'altres murs de tancament, no en tenim constància malgrat les rases efectuades.

Respecte al sòl, durant la campanya de 1985 ja vam trobar un nivell molt uniforme de terra amb ceràmica disposada horitzontalment. També van aparèixer els indicis del que podia ser un paviment de calç. Aquesta delimitava el forat de pal.

La naturalesa fràgil d'aquestes construccions en comparació amb les aparegudes al poblat d'Alorda Park ens reafirmen en la idea que es tractaria de petites vivendes tipus cabana. Semblant distribució i sistema constructiu els trobem, amb algunes diferències, en diversos jaciments. Els més propers són: els de les urbanitzacions Mas Canyís i Vendrell Park, al terme municipal del Vendrell (aquests jaciments han estat catalogats en l'I.P.A.C. del Baix Penedès). Ací també es poden observar retalls artificials a la roca acompanyats de materials ibèrics escampats pels voltants. En aquests no s'aprecien restes constructives.

Un altre exemple el podem veure al poblat de la Penya del Moro on el tipus de mur ens recorda els dels nuclis que ens ocupen, però en aquest cas els murs es recolzen sobre el retall i no al costat d'aquest (BARBERÀ, MORRAL, SANMARTÍ, 1979).

Més allunyat geogràficament, tenim un altre exemple: es tracta de les cabanes ibèriques del poblat de Sant Julià de Ramis, a Girona, on trobem els dos tipus de recolzament a la roca, sobre el retall mateix i al costat d'aquest. Se'ns parla d'una esquadra practicada a la pissarra natural on s'encaixaria un mur actualment desaparegut (RODÀ, 1973). Aquests són alguns dels exemples que es donen arreu de Catalunya.

ESTUDI DELS MATERIALS

El material aparegut a les tres zones presenta bastants afinitats, amb un predomini quasi absolut de la ceràmica ibèrica. Dins d'aquesta destaca el gran nombre d'àmfores, dins de les quals tenim una gran varietat de formes de llavis. Junt amb aquestes trobem el repertori típic compost per ceràmica comuna oxidada i ceràmica de pasta «sandwich». Pel contrari, escassegen la ceràmica grisa, la pintada, la grollera a torn i la ceràmica a mà.

En el grup de la ceràmica pintada, de la qual només tenim 3 fragments, un d'ells presenta la particularitat de ser de pasta «sandwich».

Quant a les importacions, molt escasses, dominen els fragments itàlics que sobre tot van sortir a la zona II. Vàrem trobar igualment alguns fragments informes d'àmfora púnica i un fons de morter possiblement també púnic.

Dins les importacions itàliques tenim, per una banda, les àmfores de les quals ens han aparegut, a part de nombrosos fragments informes, 2 llavis corresponents a la forma Dressel-Lamboglia 1A i un pivot. La ceràmica campaniana A ve documentada a les tres zones amb vores de les formes Lamb. 27 i 36, així com per una ansa bífida forma Morel sèrie 3131.

Cal citar també un fragment de vora de ceràmica àtica forma Lamb. 21 i un fragment de llavi d'àmfora púnica de producció nord-africana corresponent a la forma Maña C-2.

Tot aquest conjunt ceràmic ens permet una certa aproximació cronològica bastant similar per les tres zones: la presència de les formes esmentades ens situa a la primera meitat del s. II a.C. més concretament al segon quart, com ens indica l'ansa Morel sèrie 3131 així com els dos fragments de llavi d'àmfora Dressel-Lamboglia 1A. Confirma aquesta cronologia dins del s. II a grans trets el fragment de llavi forma Maña C-2 i les vores de ceràmica campaniana A encara que l'estat fragmentari d'aquestes no ens permeti més precisions.

Els materials més antics són el fragment de ceràmica àtica, els fragments de llavi de coll de cigne, l'ansa de cistella i també un fragment de ceràmica pintada paleoibèrica que corresponen a una cronologia més elevada (s. IV-III). El petit percentatge d'aquests materials més antics ens fan pensar en una fase més antiga encara no individualitzada en el jaciment.

CONCLUSIONS

Finalitzades les excavacions arqueològiques als quatre sectors, dins del municipi de Calafell, que presentaven clars indicis d'ocupació durant l'època ibèrica, podem arribar a considerar com a certa la hipòtesi de treball, citada anteriorment, amb la que s'iniciaren les investigacions, malgrat l'estat d'arrasament en què es trobaven els assentaments a causa de l'erosió natural del terreny i els treballs agrícoles.

S'havia considerat a la comarca del Penedès com una zona d'ocupació dispersa en època ibèrica tardana, en petits assentaments de poca importància sense protecció aparent, situats en petites elevacions, al voltant de poblats de major entitat.

Un exemple ho tenim en el poblat de Mas Castellà (Santa Margarida i els Monjos, Alt Penedès), relacionat amb petits assentaments com Can Brugal, La Riera, Mas Calent, etc. (GIRÓ, 1960-61).

La inexistència d'un estudi sistemàtic d'aquests petits nuclis havia fet suposar que el seu origen era resultat de la dispersió dels centres de població de major entitat, pressionats per la creixent presència romana en la zona (GIRÓ, 1960-61). Els recents treballs realitzats en el poblat ibèric de l'Alorda Park (SANMARTÍ, SANTACANA, SERRA, 1986, en premsa) i les excavacions que ens ocupen posen en evidència que els esmentats nuclis no varen sorgir arran de la desaparició dels grans poblats emmurallats sinó que, probablement, tenien amb anterioritat a aquesta una entitat pròpia. Encara que en petit nombre apareixen materials indígenes datables en el segle IV a.C. (anses de cistella, llavis de col de cigne), coexistint fins a les seves darreres fases (s. II a.C.), amb el poblat d'Alorda Park i molt probablement, sobrevivint cert temps a la desaparició d'aquesta.

El tipus d'interrelació que es donaria entre el nucli major (Alorda Park) i els petits assentaments seria d'aprovisionament d'articles de primera necessitat del primer respecte als segons.

D'altra banda a Ca l'Artur, dins del conjunt de materials destaca el predomini d'àmfores ibèriques.

Els jaciments de menor entitat s'abastarien de productes complementaris o secundaris que requereixen cert grau d'elaboració, com per exemple la calç, de la qual s'ha constatat la utilització en el camí de Montpeó i la seva elaboració s'ha documentat en el forn de calç aparegut en una de les habitacions del poblat. D'altres serien els productes marins com les *donaz trunculus* i els objectes importants d'ús no quotidià, tals com ceràmica àtica, campaniana A i àmfora itàlica i púnica. Que l'Alorda Park fos un intermediari d'aquest comerç és molt probable.

La manca d'aquests materials en els nuclis més petits pot deure's, per un costat, a la degradació dels jaciments, i per l'altre, al baix nivell de producció que es tradueix en menors possibilitats d'intercanvi.

Estem, doncs, davant un tipus d'assentament per nuclis petits, molt junts uns dels altres, situats a mitja alçada del vessant, entre els 50 i 75 m.s.m., amb una economia rural de baixa productivitat. Aquests, de forma individual, no podrien tenir un alt grau d'intercanvis però, en conjunt, permetien una productiva xarxa d'interrelacions comercials per al poblat de l'Alorda.

La penetració romana seria un element pertorbador en aquest conjunt de dependències que afectarà de forma molt més negativa el poblat, a causa que la seva producció s'havia especialitzat. El seu paper de proveïdor de certs productes, deixant de banda el paper religiós i polític, desconegut per a nosaltres, serà gradualment usurpat pels nous assentaments agrícoles romans, que a la llarga afectaran els petits nuclis, desembocant en la seva aculturació i posterior desaparició (MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA, 1986).

BIBLIOGRAFIA

- ARRIBAS, A. (1959): *El poblado ibérico y la villa romana de Adarró*. «Ampurias» XXI, pp. 323-29.

- BARBERÀ, J.; MORRAL, E.; SANMARTÍ, E. (1979): *La Peña del Moro de Sant Just Desvern (Barcelona)*. «Quaderns de Treball», Núm. 1, Barcelona.
- GIRÓ, P. (1960-61): *El poblado pre-romano de «Mas Castellà» (Monjos, Vilafranca del Penedès)*. «Ampurias», XXII-XXIII, pp. 159-82.
- LAMBOGLIA, N. (1952): *Per una classificazione preliminare della ceramica campana*. «Atti del I Congresso Internazionale di Studi Liguri». Bordighera, pp. 139-206.
- LAMBOGLIA, N. (1955): *Sulla cronologia delle anfore romane di età repubblicana*. «Rivista di Studi Liguri», XXI, pp. 241-270.
- LÓPEZ, A.; FERRER, A. (1982): *Avanç dels resultats obtinguts a les excavacions de l'establiment ibèric i romà de Darró (Vilanova i la Geltrú)*. *Campanyes de 1977 a 1981*. «But. de la Biblioteca Victor Balaguer», pp. 177-198.
- LÓPEZ, A.; FERRER, A. (1982 b): *Hallazgos anfóricos en el establecimiento ibérico y romano de Darró. Vilanova i la Geltrú (El Garraf)*. «Informació Arqueològica», 39, juliol-desembre, pp. 82-89.
- MAÑÀ, J. M. (1979): *Sobre tipología de las ánforas púnicas*. «Informació Arqueològica», Núm. 14, maig-agost, pp. 44.
- MIRET, M. (1979): *El jaciment de Solers (Sant Pere de Ribes) i algunes notes sobre el poblament ibèric i romà a la comarca de Garraf (prov. de Barcelona)*. «Pyrenae», pp. 365-370.
- MIRET, M.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1984): *Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán*. *Arqueología Espacial*. Col. sobre distribución y relaciones entre los asentamientos. Vol. 4, «Teruel», pp. 173-186.
- MIRET, M.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1986): *La evolución y el cambio de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo*. Col. organizado por la Casa de Velázquez, Madrid (en premsa).
- MOREL, J. P. (1981): *Céramique campanienne: les formes*. «B.E.F.A.R.», fasc. 240.
- RODÀ, I. (1973): *Nuevas investigaciones en el poblado ibérico de Sant Julià de Ramis (Gerona)*. XII C.N.A., Jaén, 1971. Zaragoza, pp. 503-512.
- SANMARTÍ, J. (1982): *L'Argilera, calafell «Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys»*. Núm. 1, Barcelona, p. 214.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J.; SERRA, R. (1983): *Notes sobre el poblament protohistòric de la costa del Penedès*. «Informació arqueològica» Núm. 40, gener-juny, pp. 121-126.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J.; SERRA, R. (1984): *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric de la costa del Penedès*. «Quaderns de Treball», Núm. 6, Barcelona.

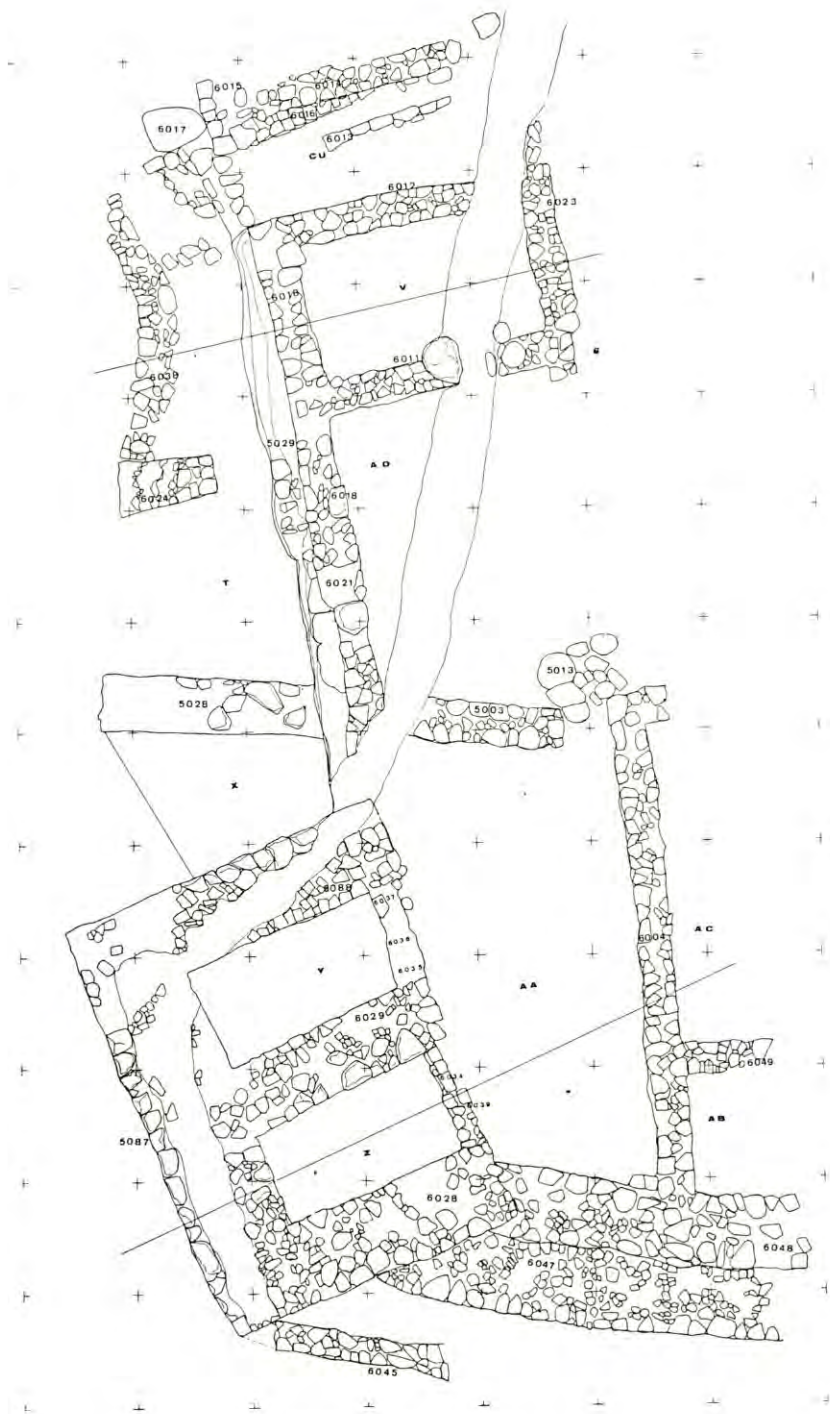
POBLAT IBÈRIC D'ALORDA PARK, CALAFELL (BAIX PENEDEÈS).

Campanya: 1989.

Directors: Josep Pou, Joan Sanmartí, Joan Santacana.

INTRODUCCIÓ

Des del seu descobriment l'any 1982, després de l'excavació del nucli de l'Argilera, s'han desenvolupat al poblat d'Alorda Park un total de nou campanyes al llarg de set anys de treballs. Si bé la primera campanya, l'any 1983, es va centrar en el sector oriental, les obres de construcció de la urbanització pròxima, que afectaren greument la part occidental del poblat, van aconsellar la intervenció prioritària en aquest darrer sector, on s'han centrat els treballs de recerca desenvolupats fins al 1988. L'excavació d'aquesta zona ha posat al descobert una superfície de 480 metres quadrats

ALORDA PARK 89

PLANIMETRIA GENERAL SECTOR EST

ESCALA 1:20

d'àrea edificada segons un pla regular, la cronologia de la qual s'estén entre finals del segle V a.C. i el tercer quart del segle II a.C., si bé existien també alguns indicis, certament escadussers, de la presència d'una ocupació humana anterior.

La campanya de l'any 1988 encetà el procés de recerca del sistema d'emmurallament de l'extrem oriental del turó, on es documentà l'existència de grans murs i indicis de la possible presència d'una torre (recinte T).

EL DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ

Els treballs desenvolupats l'any 1989 han afectat una superfície de 230 metres quadrats, i l'estratègia d'excavació ha estat dissenyada a partir dels resultats obtinguts en la cala oriental —recinte T— de la campanya de l'any 1988, els quals suggerien, com s'ha dit, la possibilitat que existís en aquest sector algun tipus d'estructura de caràcter defensiu. Prèvia extracció del rebliment de terra modern sostingut per un marge (U.E. 5100), hom obtingué un front de lectura continu de 22 m de longitud en el qual s'observà l'existència de diferents capes d'enderroc (U.E. 5085, 5086 i 5097); una vegada extretes, es constatà la presència de diferents estructures constructives. De Nord a Sud són les següents: una torre rectangular subdividida en dos recintes (Z i Y); un segon àmbit (recinte X), de planta trapezoidal, delimitat per les estructures 5028, 6029 i 5088, i que contenia diverses capes de sedimentació; un tercer espai (recinte T), ja conegut des de l'any passat; finalment, dos murs més o menys paral·lels separats per un espai d'un metre i mig aproximadament, que possiblement formen els dos paraments d'una gran muralla orientada en direcció NE-SO.

Un cop descobert aquest front, es va estendre l'excavació en tota la seva amplada en direcció oest, en àrea que varia entre 10 i 13 m, i en la qual es localitzaren diferents recintes adossats a la muralla i a la torre (recintes AA, AB, AC, AD, V i U).

DESCRIPCIÓ I ANÀLISI DE LES ESTRUCTURES CONSTRUCTIVES

La torre Y-Z

Es tracta d'una torre rectangular, amb un gran mur de compartimentació (6029) que la subdivideix en dos recintes (Y i Z). Les seves dimensions són de 7,70 m en el costat oriental, 5,80 m al front meridional i de 5,20 al nord. L'amplada d'aquestes parets oscil·la entre el 1,80 m del mur 5087 i el 1,40 m dels murs 5088 i 6028, de la qual cosa resulta per als recintes Y i Z unes dimensions, significativament idèntiques, de 1,60 m per 3,40 m.

Quant a la sedimentació interior, cal dir que només ha estat buidat el recinte Z, en el qual el primer paviment clarament identificable fou la U.E. 6031, que havia estat rebenat al centre per tal d'encaixar-hi una àmfora. Pel que fa a l'estratigrafia exterior, hom ha de distingir netament les sedimentacions formades contra els murs 5088, 5087 i 6028, car les seves característiques són clarament diferenciades. Respecte a la part frontal, hom documentà l'existència d'un estrat d'enderroc (U.E. 5085). Als costats meridional i septentrional, les estratificacions eren notablement més complexes. Al nord ha estat possible documentar-hi l'existència d'un gran mur (U.E. 6047), la part superior del qual ha estat seguida en una llargada de 5,50 m. La seva amplada mitjana és de 2,55 m; es tracta, doncs, amb tota seguretat, d'un sector de muralla, relacionat, òbviament, amb la torre Y-Z. Al nord d'aquesta muralla, i amb un traçat que li és quasi paral·lel, es descobrí l'existència d'un altre mur, de dimensions molt més modestes (U.E. 6045), que fou seguit en una longitud de només tres metres. En-

tre aquesta paret, la torre i la muralla hi havia una estratigrafia complexa, en la qual hom distingí diferents capes d'abocament (U.E. 6032, 6043 i 6044).

El recinte X

Al sud de la torre Y-Z, i entre aquesta i el recinte T, hi ha un espai trapezoïdal que, en una primera etapa, constituïa un accés al poblat, protegit per dues torres. Ulteriorment, aquest accés fou amortitzat, sens dubte mitjançant la construcció d'un mur oriental de tanca, avui desaparegut, i regularitzat amb la deposició de l'estrat 5094. Per sobre d'aquest s'ha documentat l'existència de diferents estrats de pavimentació (U.E. 6019, 5090 i 5022A), en el primer dels quals es va comprovar l'existència de tres sacrificis amb els caps i les potes davanteres de sengles cabres joves, així com una llar de foc de forma quadrangular.

Els recintes interns

El recinte AA, l'excavació del qual fou iniciada l'any 1983, és situat immediatament a l'oest de la torre Y-Z, amb la qual es comunicava mitjançant sengles portes (U.E. 6037 i 6034). De la seva sedimentació interna només se n'ha excavat l'estrat d'enderroc 5002. L'accés a aquest recinte es feia pel costat meridional.

Pel que fa a les habitacions AB i AC, cal dir que estan separades pel mur 6049, que s'entrega al 5004. Només se n'han excavat parcialment els estrats d'enderroc (U.E. 6050 i 6051 respectivament).

Finalment, el recinte V és una construcció rectangular, de 5 m per 3,80 m. La sedimentació interna és relativament simple, amb un nivell d'enderroc (U.E. 5098), que tapava també el mur 6012 i s'estenia pel carrer U. Sota aquest nivell hi havia un segon estrat d'enderroc (U.E. 6008), el qual, a la vegada, cobria un estrat de pavimentació (6009), sobre el que es conservaven materials ceràmics i que, en l'angle nord-occidental, tenia una llar de foc de forma quadrangular.

La muralla meridional

Per bé que només se n'ha excavat una part, en una longitud de 13 m, és plausible suposar que les estructures 5029 i 6038 formaven respectivament els paraments intern i extern d'una potent muralla, d'amplada variant entre els 3 i els 3,5 m, damunt de la qual s'han dipositat una sèrie de nivells terrosos en pendent vers l'exterior (U.E. 6001 i 5097). Aquesta muralla, en la seva fase inicial, havia tingut una gran porta, ulteriorment amortitzada per l'estructura 5021 i, de fet, pel conjunt del recinte T. En un moment encara posterior, s'aixecà el mur 6018, contra el qual es formà l'estrat 5086.

El carrer U

El carrer U és delimitat pels murs 6012 i 6014-6016. Una filada de pedres (U.E. 6013), paral·leles als murs, definien una vorera —a la banda nord— i un solc per a les aigües de pluja o residuals, al costat meridional. El pendent d'aquesta via de pas feia que les aigües fossin vertides a l'exterior del recinte del poblat.

ANÀLISI PRELIMINAR DELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

L'excavació del sector oriental del jaciment desenvolupada durant l'any 1989 ha lliurat una gran quantitat de material arqueològic, l'estudi detallat del qual es troba encara en curs de realització.

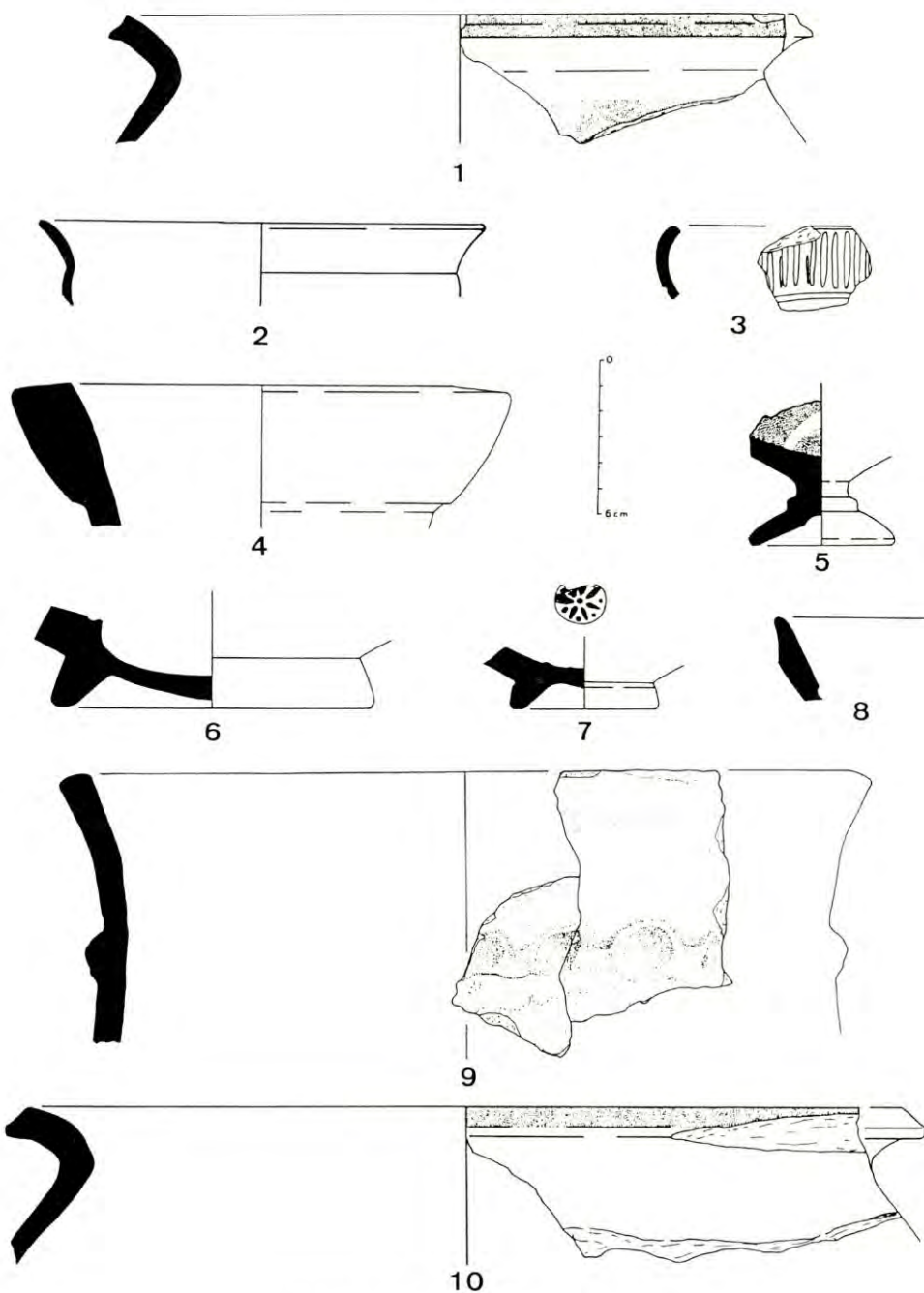
Malgrat que les peces individuals recuperades en el decurs d'aquesta campanya cobreixen tot l'arc cronològic, ja prèviament conegut, del jaciment —és a dir, entre el segle VII a.C. i el tercer quart del segle II a.C.—, els conjunts homogenis ben datats corresponen bàsicament a dos moments ben definits: el període ibèric antic, dels segles VI-C a.C., i, per una altra part, una curta etapa que es pot situar amb tota probabilitat vers les darreries del segle III a.C. i el primer quart de la centúria següent.

Els conjunts del període ibèric antic

Com és natural, els conjunts atribuïbles al període ibèric antic tenen un especial interès, ja que la cultura material moble d'aquesta època és encara mal coneguda. Els elements de datació absoluta que permeten determinar la cronologia d'aquests conjunts són escadussers, però notablement significatius. Es tracta, per a l'estrat 5085, que es formà contra el mur frontal de la torre Y-Z (U.E. 5087), de tres fragments de ceràmica àtica, entre els quals cal destacar un bocí corresponent al llavi d'una copa de vora exvasada i perfil còncav a l'exterior, datable versemblantment vers finals de segle VI a.C. (fig. 2, núm. 2), així com un petit fragment del peu d'una copa, tal vegada de la mateixa peça a la qual correspon el llavi suara esmentat. Per als estrats 5089 i 5090, l'element més significatiu són dos fragments del llavi d'una àmfora de tipus jònic, que segurament no es pot datar després del primer quart del segle IV a.C.; la datació molt antiga d'aquests nivells ve confirmada, per una altra part, per la presència a l'estrat 5089 d'un fragment d'àmfora fenícia d'Occident. Òbviament, aquests elements proporcionen un *terminus ante quem* notablement precís per als estrats que cobreixen (5091, 5093, 5094, 6019, 5094 i 5096), que no han lliurat materials d'importació datables, però que deuen remuntar al segle VI a.C. Pel que fa a l'estrat 6040, format contra el parament extern de la muralla, la seva datació es basa en la presència d'un *skyphos* de vernís negre amb llavi recte i lleugerament reentrant, acompanyat d'un llavi d'àmfora massaliota del tipus 3 de M. Py (fig. 2, núm. 4), la qual cosa permet proposar una datació de primera meitat del segle V a.C.

Quant als materials de producció indígena recuperats en aquests nivells antics, la primera observació és el predomini absolut de les ceràmiques elaborades a torn, que molt sovint representen més del 90% del total de fragments ceràmics. Així mateix, cal fer notar que només una part molt migrada d'aquestes ceràmiques a torn han estat cuites en ambient reductor. Entre les formes d'aquestes ceràmiques a torn oxidades predominen molt àmpliament, tal com era d'esperar, els grans vasos de perfil aproximadament bitroncocònic amb llavi de secció de «coll de cigne» (fig. 2, núms. 1 i 10), però també són representats alguns altres tipus. Les decoracions pintades no són molt abundoses, però sí molt característiques, car es tracta de les típiques composicions a base de sèries de bandes i filets.

Pel que fa a les ceràmiques a mà (fig. 2, núm. 9), dos elements permeten diferenciar un cert nombre de peces respecte a les produccions del període ibèric ple: en primer lloc, la relativa abundància de decoracions, sobretot incises, en el llavi; per una altra part, l'existència de cordons pessigats, no aplicats, sovint mancats de tota decoració. Així mateix, algunes peces amb gran vora exvasada recorden encara molt directament formes corrents a la Catalunya meridional durant el segle VII a.C.

Ceràmica del poblat d'Alorda park.

Els conjunts datables de finals del segle III i principis del segle II a.C.

Hom pot situar amb seguretat en aquest moment les U.E. 5022, 5022A, 5084, 5086, 5097, 6010, 6025 i 6030. El criteri de datació fonamental per a aquests conjunts és l'associació de ceràmiques de vernís negre del Taller de Roses (fig. 2, núms. 3 i 6) amb ceràmica campaniana A de característiques antigues dins de la seva *facies* d'importació; en efecte, entre les formes identificables d'aquesta darrera producció predominen les copes Morel 68 (fig. 2, núm. 5), acompanyades de bols i pàteres forma Lamb. 26 i 27, amb fons interns decorats amb rosetes i palmetes impreses (fig. 2, núm. 7). A més, hom documenta sovint en aquests mateixos nivells la presència de fragments d'àmfora itàlica, alguns dels quals corresponen clarament a exemplars del tipus greco-itàlic, així com algunes àmfores púniques dels tipus Mañá C1, Mañá D y PE 16.

CONCLUSIONS I PROBLEMES

L'existència al turó d'Alorda Park d'un habitant humà anterior a finals del segle V a.C. és un fet ja documentat des de les primeres campanyes d'excavació, però sense que fos possible determinar ni la seva extensió ni les seves característiques, car resultava evident que les fases constructives dels segles IV i III a.C. havien provocat l'arrasament de les edificacions més antigues.

La campanya desenvolupada enguany permet l'existència, des del segle VI, d'un nucli important, almenys pel que fa al seu sistema de fortificació, que és de grans proporcions, i que sofreix, en un període de temps molt curt, no superior, segurament, als setanta-cinc anys, moltes obres de reforma i millora. Això és encara més sorprenent si hom té en compte que la superfície protegida per aquest sistema defensiu no ultrapassa els 1.500 metres quadrats; és a dir, no es tracta d'un nucli gaire extens. Tot això fa pensar que, en aquests moments inicials de l'iberisme, la funció defensiva era d'una gran importància, la qual cosa sembla suggerir una situació de gran inestabilitat política; de fet, tot això no desdii de la informació proporcionada per les necròpolis contemporànies, que, com la molt pròxima de Can Canyís, han lliurat un gran nombre d'armes de ferro. Malgrat totes les limitacions de la nostra documentació, aquesta sembla una hipòtesi versemblant. Caldria, doncs, probablement, pensar en l'existència, durant el període ibèric antic, d'un petit grup guerrer.

Des del punt de vista tipològic, una anàlisi encara molt preliminar permet esmentar com a paral·lels molt pròxims de la torre X-Y les construccions del mateix tipus d'Ullastret (torre 3) i del Brull, i, ja fora de l'àmbit geogràfic més immediat, alguns exemplars de Larissa de l'Hermos, a Àsia Menor, d'Egostenes, a l'Àtica, i de Mozia, a Sicília. A l'espera del que pugui revelar un estudi més aprofundit, sembla clar, en tot cas, que aquest sistema és molt evolucionat respecte a les construccions del mateix tipus desenvolupades fins a aquest moment en el món indígena, i que, en conseqüència, sembla lògic cercar els seus models en les cultures desenvolupades del Mediterrani.

Un altre fet notable és l'escassetat de materials datables dels segles IV i III a.C. en tot aquest sector, i la seva quasi total absència en els nivells dipositats contra els murs que formen la fortificació. Aquest fet contrasta fortament amb la cronologia de la major part de construccions d'habitat excavades fins al moment, les quals, justament, es daten majoritàriament del Període Ibèric Ple. No sembla, doncs, excessivament agosarat pensar que les muralles del poblat, construïdes en el decurs del segle VI a.C., continuessin en funcionament fins a finals del segle III a.C. o inicis de la centúria següent. Efectivament, cal datar d'aquesta època els nivells que amortitzen el

sector meridional de la muralla, així com el carrer U i l'habitació V. Per tant, és ben segur que des de principi del segle II a.C. la fortificació es trobava fora d'ús.

A part del que fins ara s'ha cimentat, també convé fer referència al descobriment a l'estrat 6019 de tres sacrificis amb els caps i potes davanteres de sengles cabres joves del tipus habitual ja prèviament documentat al poblat d'Alorda Park i en altres nuclis ibèrics amb una cronologia de finals del segle V i principis del segle IV a.C. Les troballes d'enguany permeten retrotraure la seva pràctica fins al segle VI a.C.

BIBLIOGRAFIA

- MIRET, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán*. «Arqueología Espacial. Coloquio sobre distribución y relaciones entre los asentamientos», 4, Terol, 1984, ps. 173-186.
- MIRET, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *La evolución y el cambio del poblamiento ibérico ante la romanización*. «Los asentamientos ibéricos ante la romanización», Madrid, 1986, ps. 79-89.
- PREVOSTI, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya*. «De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior. Primeres Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana», 1, Documents de Treball, Granollers, 1987, ps. 85-96.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. i SERRA, R.: *Notes sobre el poblament protohistòric de la costa del Penedès*. «Informació Arqueològica», 40, 1983, ps. 121-126.
- SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès*. «Protohistòria Catalana», 6 Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, 1984, ps. 227-243.
- SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *Análisis funcional de los recintos domésticos del poblado de Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)*. «Arqueología Espacial. Coloquio sobre el microespacio», 9, Terol, 1986, ps. 257-270.
- SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *Un recinte cultural al poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)*. «Fonaments», 6, 1987, ps. 157-169.
- SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *Intercanvi, producció agrària i models comercials a la costa del Baix Penedès*. «El vi a l'Antiguitat. Economia, Producció i Comerç al Mediterrani Occidental, Monografies badalonines», 8, Badalona, 1987, ps. 31-40.
- SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès) i el seu entorn. Anàlisi crítica*. «Tribuna d'Arqueologia», 1986-1987, 1987, ps. 7-14.
- SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J.: *Cataluña meridional: certidumbres, problemas e hipótesis*. «Habitats et structures domestiques en Méditerranée Occidentale durant la Protohistoire» (pré-actes), Arle, 1989, ps. 89-90.

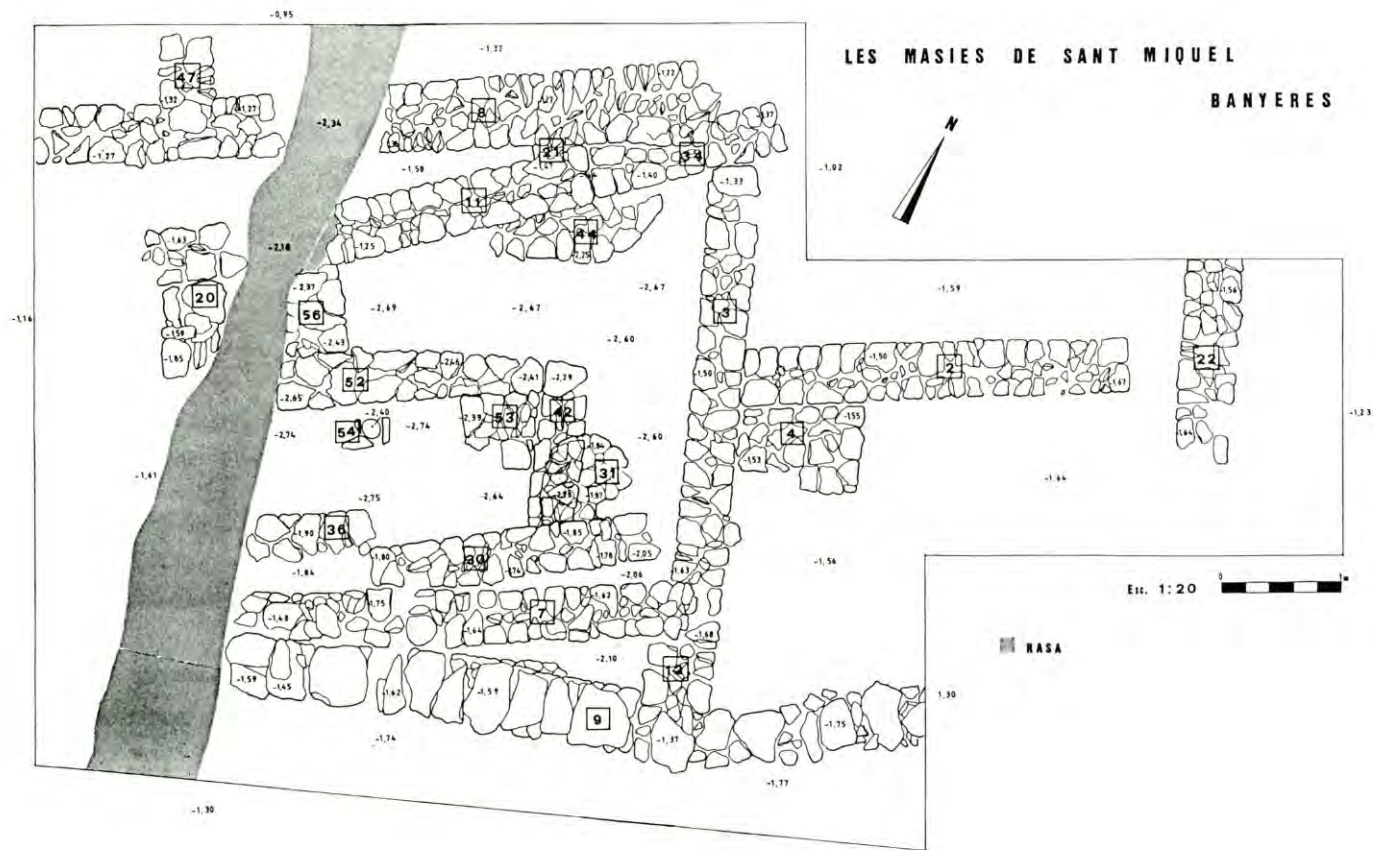
POBLAT IBÈRIC DE LES MASIES DE SANT MIQUEL, BANYERES DEL PENEDÈS (BAIX PENEDÈS)

Campanya: 1987.

Directors: Maria Pilar Carrasco Delgado-Aguilera, Víctor Revilla i Calvo, Lluïsa Pallegà i Vilaseca.

INTRODUCCIÓ

Les excavacions dels jaciments de l'Argilera, l'Alorda Park i Ca l'Artur, tots en l'àrea litoral del Baix Penedès en els darrers anys han permès una visió, si més no,

bastant completa del món indígena, sobretot en els seus moments finals. Però a l'interior de la comarca, apart d'alguna excavació esporàdica com va ser la de la necròpoli de Can Canyís (Banyeres) per S. Vilaseca, J. Mª Solé i R. Mañé i els jaciments localitzats per J. Sanmartí i J. Santacana, recollits en el I.P.A.C., no es posseïa cap dada que ens donés una base sòlida per documentar l'evolució del món ibèric en aquesta àrea.

La campanya que es va realitzar durant l'estiu de 1987 a les Masies de Sant Miquel (Banyeres) ens permet aportar noves dades en aquest aspecte, encara que no s'ha finalitzat l'estudi dels materials extrets.

MEDI FÍSIC

El jaciment es localitza a la Vinya del Cosconet dins el terme municipal de Banyeres del Penedès més concretament en el seu agregat anomenat Les Masies de Sant Miquel. Està situat al marge dret de la riera de Banyeres, afluent de la riera de la Bisbal, eix important de la comarca, que desemboca al mar entre Sant Salvador i la platja de Calafell.

Aquest assentament es troba en una plana entre les estribacions de la Serra del Montmell cap al Nord i per la banda de mar les darreres elevacions del Massís del Garraf. Té una altitud d'uns 130 m.s.m. aproximadament.

El terreny està compost per dos horitzonts, l'horitzó A, format per terres vegetals de coloració vermella que correspon a les zones més conreades, i un horitzó B, de terres argiloses, mineralitzades i compactes, que es dipositen directament sobre la roca calcària descomposta.

HIPÒTESI DE TREBALL

Des de fa temps es conceïa l'interès arqueològic d'aquest lloc a causa que a la presència de gran quantitat de material ceràmic en superfície, i havia estat inclòs dins el pla d'investigació que es du a terme en el Baix Penedès per l'equip d'excavació de l'Alorda Park. En el moment de realitzar les prospeccions per l'inventari del Patrimoni Arqueològic hi va ser constatat un camp de sitges. Durant l'estiu de l'any 1986, una rasa practicada per realitzar una canalització d'aigua va deixar al descobert una sèrie de murs. Davant la possibilitat que aquest jaciment fos destruït i tenint en compte la seva ubicació respecte a la important necròpoli de Can Canyís (uns 400 m), es va creure adient començar els treballs d'excavació.

AVANÇ DE L'ESTUDI

L'any 1987 van ser començats els treballs d'excavació els quals van donar com a resultat el descobriment d'un conjunt d'estructures que a grans trets presenten tres fases constructives. cadascuna d'aquestes amb diferents refaccions i tècniques de construcció.

El ventall cronològic que abarca el jaciment és molt ampli ja que tenim materials que es podrien situar des de començaments del segle VI a.C. fins a època romana baix-imperial. Als estrats més antics apareixen fragments de vasos fets a mà amb la superfície brunyida, ceràmiques decorades amb cordons impresos, aplicats i incisions. Estrats superiors ens donen ceràmiques a mà acanalades, incises pentinades i brunyides, cordons aplicats, incisos junt amb ceràmica indígena a torn i material importat: una vora de copa pseudo-jònia, ceràmica de pasta grisa i nombrosos fragments de proce-

dència fenícia. Els estrats següents presenten un repertori típic de l'època ibèrica plena com són: anes de cistella, ceràmica ibèrica pintada, àmfora i material de procedència púnico-ebusitana, grega, etc.

La continuació en l'ocupació del jaciment es demostra per la presència de materials republicans, imperials i tardo-imperials (vasos de vernissos negres, vermell pompeïà, terra sigillata: itàlica, Hispànica i africana A).

Diversos són els factors que dificulten l'estudi d'aquest jaciment. La complexitat de les estructures superposades les unes a les altres, corresponents a diverses fases i moments que en una sola campanya d'excavació creiem no tenir elements suficients com per poder clarificar-los. Malauradament, fins ara només s'ha pogut excavar una cala de dimensions reduïdes. Caldria delimitar el jaciment i realitzar una excavació en extensió. Per lo excavat, l'existència d'un camp de sitges, la dispersió de material arqueològic en superfície i la proximitat de la necròpoli de Can Canyís amb aixovars de gran riquesa fan pensar que ens trobem davant un poblat d'una certa importància amb l'interès especial que representa tenir localitzat un assentament on es pot documentar de forma continuada uns nivells d'ocupació en uns moments de transformació de la cultura indígena tant en el principi del món ibèric com en els de la seva romanització.

URBANITZACIÓ PLADEMAR, CUNIT (BAIX PENEDES)

Campanya: 1988.

Director: Francesc-Xavier Solé i Palacin.

Els terrenys que conformen aquest sector residencial estan situats al nord-est del municipi, tocant al terme de Cubelles. S'hi accedeix per la carretera comarcal 246 en el punt quilomètric 52. El solar on es va fer l'actuació es troba a la vorera dreta, al final del carrer que delimita aquesta zona per llevant.

Es tenia coneixement de l'aparició de restes ceràmiques d'època romana tant en el solar on es va intervenir, com en els propers. Un reconeixement superficial dels voltants va permetre observar una major concentració de fragments al nord i nord-est i una progressiva disminució d'aquests cap al sud i est.

La immediata urbanització del solar amb l'obertura de nous carrers i la parcel·lació i posterior edificació d'habitatges van propiciar la intervenció del Servei d'Arqueologia de Tarragona, que va programar una actuació d'urgència durant el mes de juny de 1988 per avaluar les possibles restes, l'estat d'aquestes i la seva preservació.

Els treballs de recerca es van efectuar amb la col·laboració de l'Ajuntament de Cunit entre els dies 1 i 15 d'aquest mes, i s'excavaren quatre cales i una rasa. Els sondejos denominats C-I, C-II i C-III de 2 metres de costat, la C-IV de 3 per 2 metres i la rasa de 10 metres de llarg per mig metre d'ample. El registre de les dades resultants de les excavacions fou el popularitzat per E. C. Harris.

Tant a les tres primeres cales com a la rasa, el material ceràmic recuperat era majoritàriament assimilable a l'època ibèrica. L'única estructura exhumada durant l'excavació va ser una sitja de grans dimensions que aparegué a l'altre sondeig.

Aquest dipòsit, que no va ésser possible excavar totalment, estava reblert per un conjunt d'estrats que contenien nombrosos fragments de ceràmica ibèrica i algunes peces d'importació (Campaniana del tipus «B») que permeten datar l'obliteració de

l'element. Un estrat amb ceràmica romana, en el qual cal destacar la presència de Terra Sigillata Sudgàlica, parets fines del segon quart del segle I d.C. i un exemplar amfòric del tipus «Dressel 7/11», l'amortitzaba definitivament, cobrint-lo.

Cal especular amb la possibilitat de l'existència d'altres sitges d'igual o semblant volum al de la coneguda prop de la que ara coneixem. Les associarem per tant a un poblat ibèric, de tota manera no coneixem altres estructures que ens ho confirmin. Per altra part, apuntem també que un assentament agrícola d'època romana estaria situat en aquesta zona, possiblement al nord o nord-oest del solar estudiat.

ADEQUACIÓ I RESTAURACIÓ DEL POBLAT IBÈRIC DEL TOSSAL DEL MORO, BATEA (TERRA ALTA).

Campanya: 1987.

Director: Francesc-Xavier Solé i Palacín.

Aquest poblat està situat al nucli de Pinyeres, ocupant la plataforma superior d'una elevació al peu de la qual, a l'oest, corre el riu Algars.

Es tracta d'un emplaçament de l'horitzó ibèric ple de l'àrea ilercavona que fou descobert i excavat per primer cop per L. Pérez Temprado a l'any 1925. J. Maluquer el tornà a excavar durant els anys 1960, 1961 i 1962. Les darreres intervencions efectuades durant els anys 1975, 1977 i 1982 foren dirigides per J. Padró i E. Sanmartí amb la col·laboració de O. Arteaga.

A partir de la darrera campanya d'excavacions l'aspecte del jaciment havia patit una degradació considerable. La proliferació d'elements vegetals que emmascaraven les estructures i l'acció erosiva dels agents naturals sobre aquestes havien provocat la caiguda d'algunes filades de la part superior dels murs.

Altrament les accions antròpiques havien estat importants, la depredació de les restes arquitectòniques i les «excavacions» clandestines en un nombre mínim de catorze.

Així l'aspecte descurat del conjunt va impulsar al Servei d'Arqueologia de Tortosa a intervenir portant a terme una campanya de neteja i consolidació del poblat durant la darrera setmana de gener i la primera de febrer de 1987.

Durant aquests treballs es va desbrossar la plataforma superior del puig i es va netejar, alhora es van col·locar en un espai lliure a ponent els tovots que estaven dispersos per aquesta zona. També es van identificar les accions furtives recollint la seva posició en un plànol per facilitar futures campanyes d'investigació.

La segona part de les tasques es va concretar en la consolidació i restauració de part dels murs existents, només en aquells casos en els quals eren perfectament identificables els elements que els conformaven i que havien caigut del seu emplaçament original.

Un cop finalitzada la intervenció el jaciment era visitable i oferia un aspecte acurat i entenedor.

NECRÒPOLI DE MIANES, SANTA BÀRBARA (MONTSIÀ).

*Campanya: 1984.**Directors: Margarida Genera i Monells, Jordi Peiret i Estrada.*

La partida de Mianes és a la riba dreta de l'Ebre, en un indret pròxim a la desembocadura d'aquest riu.

Entre els anys 1970-71, hi fou descoberta una necròpoli ibèrica, estudiada més tard pels profs. J. Maluquer de Mores i F. Esteve Gàlvez, que l'atribuïren al s. VI a. C.

El 1984, arran dels treballs de revestiment del canal del costat dret de l'Ebre, l'empresa Agrodessa —aleshores propietària d'aquests terrenys— va convenir amb la constructora de les dites obres, l'extracció de terres a fi de substituir-les posteriorment i millorar-ne el conreu.

Iniciades aquestes tasques sense avisar, es van destruir diverses tombes ibèriques, l'aixovar de les quals encara vam poder recuperar, almenys en una bona part, a la vegada que aturàvem les remocions de terres i iniciàvem una sèrie d'intervencions que enumerem a continuació:

1. Prospecció minuciosa de l'àrea de la necròpoli i els voltants; i un cop delimitat el jaciment prosseguir els treballs d'esplanació.
2. Excavació dels punts susceptibles de noves troballes dintre la mateixa partida (S'inclouïa entre les actuacions de solidaritat amb la campanya contra l'atur).
3. Aixecament topogràfic de tota la zona amb l'objecte de situar les diferents troballes que han tingut lloc al llarg dels anys.
4. Campanya d'excavacions a l'àrea que vam denominar A (com a resultat van aparèixer diversos enterraments d'època ibèrica amb els aixovars corresponents).

EL PUIG ROIG DEL ROIGET, EL MASROIG (PRIORAT).

*Campanyes: 1977-1987.**Directora: Margarida Genera i Monells.*

INTRODUCCIÓ

És un turó envoltat a l'oest pel riu Siurana que retalla la base i origina uns pendents considerables, coberts actualment de boscos de pins. Cerclat al sud i a l'est per la barranquera de Vilà, els vessants d'ambdues bandes són molt rostos.

El jaciment ocupa una extensió el·lipsoïdal al cim del Puig; hom hi devia arribar pel mateix camí que seguim a peu, el qual, a més d'ésser el menys difícil, és de fàcil defensa.

L'indret reuneix unes condicions ben favorables com a lloc d'habitació: és un punt d'una certa elevació i, com hem dit, fàcil de protegir; compta amb la proximitat de l'aigua, aportada sobretot pel Siurana, i amb abundància de sílex en forma de petits nòduls als nivells calcaris del triàsic i del juràssic de l'entorn. Creiem que la situació del Puig en una zona rica en mines és també un dels motius pels quals s'hi alçà aquest poblat: pel davant mateix passa el camí vell que unia les viles de Bellmunt i el Molar amb llurs zones mineres, pas que relaciona aquest jaciment amb el poblat i la necròpoli del Calvari i amb altres indrets que foren contemporanis.

Un altre aspecte que convé remarcar és que el Puig Roig es troba en un punt de convergència de camins i vies naturals que comuniquen les terres del Priorat amb el

riberal de l'Ebre a través del Siurana i faciliten l'intercanvi amb altres poblacions vin-gudes del Mediterrani.

Si bé la descoberta, gairebé fortuïta, del Puig s'esdevingué els anys trenta, no ha estat l'objecte d'uns estudis sistemàtics fins a partir del 1977. D'aquest any data la primera campanya d'excavacions les tasques de la qual han prosseguit fins al 1985.

A partir de l'any 1987, en el marc dels convenis en matèria de cultura entre la Generalitat i la Diputació de Tarragona, s'han portat a terme dues intervencions de neteja, consolidació de les estructures més malmeses del poblat, així com la recons-trucció d'una part de l'habitació «t».

En aquests moments tenim prevista la darrera intervenció que té com a objecte l'excavació dels sectors inacabats per tal de poder iniciar les tasques d'adequació i tan-cament definitiu del jaciment.

ESTUDI DE LES CONSTRUCCIONS

En el decurs d'aquests anys hem posat al descobert gairebé la totalitat del jaciment; una vintena d'habitacles a la part central del turó així com un mur de pedra que rodeja el costat nord-oest i que serveix de paret de contenció i de defensa.

Les estructures d'habitació estudiades en els dos primers estrats pertanyen al pe-ríode immediatament anterior a l'abandonament del poblat i constitueixen un conjunt d'habitacions contigües, de planta rectangular, situades al llarg de l'eix longitudinal d'est a oest, aproximadament, i adaptades a la morfologia del terreny, on la configu-ració del Puig s'eixampla. Com hem dit, trobem una segona línia de construccions al llarg del carrer central; podríem considerar aquest altre conjunt com un barri a part.

Cal tenir en compte que no sempre les cases queden totalment delimitades per les parets corresponents. Per això, sovint no podem parlar pròpiament d'habitacions, si-nó d'àmbits, d'estructures i de parets, o senzillament d'amuntegaments de pedres que segueixen més o menys una alineació definida.

Aquestes cases, de planta rectangular molt allargada, a vegades de 7 m x 2 m eren construïdes amb un sòcol de pedra i la resta de les parets feta amb peces d'argila o de fang, en forma de paral·lelepípedes, assecades al sol (tovots).

Després de l'estudi de cadascuna d'aquestes estructures d'habitació hem arribat a les conclusions següents:

— Apareixen a partir del punt més elevat del puig. La inclinació del terreny, que es presenta sobretot en el vessant nord, és terraplenada amb argiles i còdols i queda reforçada per un mur de dimensions més grans que volta el costat nord.

— Les parets solen assentar-se directament a la roca mare, a nivell del cim. En alguns punts trobem aquesta roca retallada, la qual cosa ens permet de conèixer algu-nes de les plantes completes, malgrat que no s'hagin conservat tots els murs.

Probablement els sostres eren recoberts d'argamassa i ramalla, i reforçats amb pla-ques de llicorella. Del revestiment del sòl es conserven també alguns vestigis, princi-palment trobem restes de paviments preparats en punts extrems dels murs.

També en molts àmbits hem trobat una sèrie de forats excavats directament a la roca.

Quant a les estructures de contenció i defensa fins ara només ha aparegut un mur en el costat nord-oest, d'aproximadament un metre d'ample, encara que és difícil de precisar-ne els límits reals perquè està en bona part enderrocat. A partir d'un punt determinat cap al costat oest, aquest mur sembla interromput i entra més d'un metre vers la part central del poblat, tot cenyint-se a la morfologia general del turó i resseguint-

la. En aquest darrer tram minva en gruixària i conserva en un pla inferior dues parets perpendiculars com sortint exclusivament de grans blocs de gres roig.

Al costat oest aquesta construcció desapareix d'una manera sobtada. En canvi, a la roca mare hi ha excavats diversos forats arrodonits on devien encaixar els puntals d'alguna estructura que potser substituïa el gran mur.

Pel costat sud, apareix un altre mur —d'uns 40 cm de gruix en direcció est-oest—, la cara nord està construïda amb blocs de pedra de grandària diversa, ben col·locats. Per la cara sud sembla esfondrat; hi trobem només petites pedres soltes i no podem precisar el nombre de filades que el constituïen perquè fou arrasat fa pocs anys en motiu de la construcció d'un camí.

SEQÜÈNCIA ESTRATIGRÀFICA

És a l'àrea central, que comprèn els dos barris de cases abans assenyalats, on trobem una seqüència gairebé completa del poblat.

Hi hem pogut distingir 3 estrats.

— Estrat 1 o superficial. En alguna zona ha desaparegut. Altrament, és format d'argiles de textura granulosa, de color beix, riques en humus; sovint hi surten arrels.

— Estrat 2 o mitjà. En molts punts hem pogut diferenciar dos nivells: a) constituït per un sediment ric en argiles bastant compactes, provinents de l'enderroc de les parets de tovots que, en alguns casos, conserven encara la seva forma primitiva; b) compost també d'argiles de consistència amb una gran quantitat de cendra i carbons. Aquest nivell s'estén gairebé per totes les habitacions.

En alguns indrets, entre les cendres i el nivell inferior de còdols, trobem un nivell intermedi d'argiles roges, formant paviment o no.

— Estrat 3 o de base. Integrat pels nivells de còdols provinents de la descomposició de la roca mare.

ESTUDI DELS MATERIALS

Ceràmica

Un cop realitzat un primer estudi de tot el material recuperat fins ara al Puig Roig, hem fet algunes consideracions:

— Els nivells amb més densitat de troballes són els que corresponen a l'estrat que, dintre la seqüència general del jaciment, hem denominat «mitjà i de cendres», on tenim documentada la fase d'abandonament del poblat.

— D'aquest mateix estrat provenen la majoria de peces reconstruïbles —del tot o en part— localitzades fins ara.

— Hem pogut comprovar l'alt percentatge de les terrisses fetes a mà sobre les afaiçonades en el torn. Aquestes darreres—bé que hom n'ha recollit fragments dispersos a tots els nivells identificats en el poblat, excepte el de base— han aparegut quasi totes en el nivell mitjà de cendres.

Observem un augment de fragments de ceràmica brunyida en els nivells inferiors.

— Segons la tipologia de la terrissa feta a mà, distingim els grups següents:

A.1 Gerres o grans recipients.

A.2 Olles i urnes d'una grandària compresa entre 14 i 24 cm, és a dir de fàcil transport.

A.3 Ceràmiques amb la superfície brunyida que sovint conserva una brillantor metàl·lica.

Fig. 1. El Puig Roig. Detall.

A.3.1 Urnes de coll divergent i cos quasi esferoïdal, generalment amb peu.

A.3.2 Urnes amb coll divergent i cos globular.

A.3.3 Urnes bitroncocòniques.

A.4 Vasos petits de perfil carenat i proveïts de nanses.

A.5 Botiges.

A.6 Tapadores. Solen presentar una perforació central.

També trobem pesos i altres objectes de fang.

Entre les ceràmiques fetes al forn trobem botiges i àmfores com a peces més freqüents.

Objectes de metall

Fins avui, les troballes de materials metàl·lics al Puig Roig han estat de 24 objectes en total, generalment ben conservats. Entre aquests hi ha armes, eines de tall, objectes d'abillament, anelles, plaquetes... i d'altres.

De les peces estudiades, 21 són de coure o de bronze, una de ferro i dues de plom.

Hem trobat també algunes restes de mineral (galena) dintre les habitacions «a» i «t», així com algunes llàgrimes de plom fos.

També vam recollir dos fragments de motlle que, tot i ser de gres, hem afegit a la mateixa relació atenent l'ús a què foren destinats.

Indústria lítica

El material lític consta principalment d'algunes ascles, ganivets amb dors, denticulats i serres, tot de sílex; percussors i nombrosos molins de mà de granit, així com altres objectes de pedra polida de funcions molt diverses.

Fauna

Les restes de fauna són abundants, principalment en els nivells inferiors. En general corresponen a bòvids.

CONSIDERACIONS FINALS

Al Puig Roig trobem un establiment humà ocupat al llarg d'alguns segles de la primera meitat del 1er. mil·lenni abans de la nostra era.

Els treballs d'excavació, que s'estenen gairebé per tota l'àrea central del jaciment, han posat de manifest 2 fases d'ocupació i l'abandonament posterior.

I. Considerada com l'etapa inicial. Remunta al moment d'arribada d'alguns grups humans que s'instal·laren als voltants del turó en fons de cabanes. Aquest tipus d'hàbitat, malgrat les dificultats de conservació, el tenim sovint documentat per aquestes contrades amb troballes superficials: fragments de terrissa feta a mà, peces de sílex, destrals de pedra polida, molins... i d'altres, en terrenys actualment de conreu.

II. La fase que correspondria al moment de la construcció del veritable poblat concebut com a conjunt urbanístic i seguint un traçat previ a partir d'un eix central que constitueix el carrer únic de l'establiment.

PUIG ROIG: *Campanya d'urgència 1983*

Preveient el possible emplaçament de la necròpoli d'aquest poblat a la zona sota muralla, l'octubre del 83 vam centrar la campanya a l'estudi de l'àrea A.

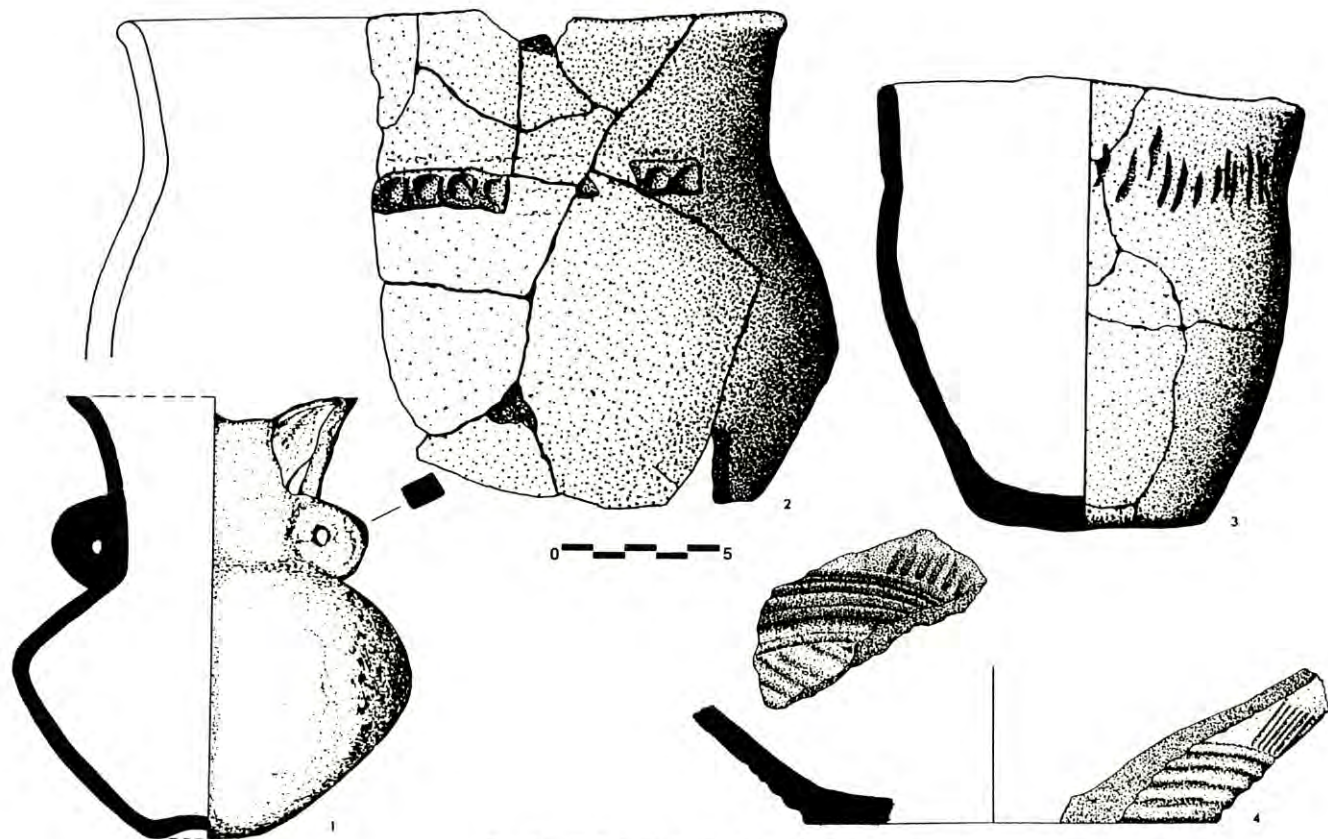

Fig. 2. El Puig Roig. Ceràmica feta a mà.

Concretament a partir del nivell mitjà de les cales G.H va sortir una gran concentració de materials amb predomini de fragments d'urna entre cendres i restes de fauna. Aquesta abundor de vestigis ens va fer veure la necessitat d'efectuar-hi una nova campanya d'excavacions, sense esperar l'any següent, aquesta vegada considerada d'urgència per l'estat en què es trobaven les diferents peces arqueològiques.

Així, a mitjan desembre del 83 hi prosseguíem les tasques de recerca.

Durant les primeres campanyes hi havíem fet alguns sondeigs dispersos i excavat els nivells superficials, però fins aleshores no vam emprendre l'excavació a fons de tota l'extensió del sector. Aquí hi ha més potència de sediments que a la resta del poblat perquè ens trobem en un extrem molt rost del turó i el pendent facilita l'acumulació de materials.

La màxima concentració de restes fou localitzada a partir dels nivells 6 i 7 —dels 13 estudiats en total— en un espai disposat per a una funció concreta. És una mena de fossa o rasa de 7 metres de llargada per 1 m d'amplada aproximadament, oberta a la roca viva seguint la projecció de la muralla i aprofitant el pendent del turó. Això fa que en certs punts la fondària de l'excavació no depassi els 30 cm.

A dins hi havia dipositades, sense cap ordre determinat, urnes i gerres grosses, sovint tapades amb una lloseta de gres roig propi de les construccions d'aquest poblat o amb una capa d'argila roja depurada. Totes les peces van aparèixer fragmentades, si bé, la majoria, reconstruïbles.

Al costat d'aquestes terrisses i entremig de masses de calç sortiren restes de fauna, de les quals destaca la bona conservació dels cranis i això permet assenyalar, àdhuc abans de completar l'estudi del conjunt, un predomini de bòvids, equins i súids.

Tret d'alguns fragments recollits als nivells superficials, tots els vasos localitzats en aquesta àrea són fets a mà.

D'altra banda, hem comprovat que el 50% dels objectes metàl·lics recuperats en el jaciment provenen d'aquest mateix sector.

A tot això cal afegir diversos molins de mà, de tipus barquiforme, uns quants percussors i un gra de collaret de pecten (*Glycinaris pectunculus*).

La major part de les peces conservaven cendra i restes de carbó encastades a la superfície.

BIBLIOGRAFIA

- M. GENERA I MONELLS: *Evolució del poblament prehistòric i protohistòric a les comarques de la Ribera d'Ebre i el Priorat. Inventari arqueològic*. Tesi de doctorat (1979), inèdita; publicat resum, Universitat de Barcelona (1980).
- M. GENERA I MONELLS: *El Puig Roig del Roget*. «EAC», 1 (1982), ps. 215-217.
- M. GENERA I MONELLS: *Nuevos yacimientos de las poblaciones de los campos de urnas en la cuenca inferior del Ebro*. «CNA», XVII (1985), ps. 317-334.
- M. GENERA I MONELLS: *Els pobles dels camps d'urnes en el sud-est de Catalunya i l'establiment del Puig Roig (El Masroig, el Priorat)*. Tribuna d'Arqueologia 1985-1986. Generalitat de Catalunya, ps. 53-61.
- M. GENERA I MONELLS: *El poblament protohistòric de la conca inferior de l'Ebre. L'establiment del Puig Roig*. Volum Homenatge al Professor Coromines. Banyoles, ps. 163-174.
- M. GENERA I MONELLS: *La posible necrópolis del Puig Roig. Datos para su estudio*. «Coloquio Internacional Edad del Hierro Meseta Norte (Salamanca, 1984), en premsa.

- M. GENERA, F. PLANA, A. TRAVERIA: *Algunas consideraciones sobre cerámicas prehistóricas y protohistóricas del Priorat y Ribera de Ebro*. «Jorn. Cient. Cerám. Vidrio. Barcelona 1979 (1980), ps. 307-314.
- M. GENERA, M. BAUCELLS, G. LALCORT i M. ROURA: *L'Economia protohistòrica. Aspectes de la metal·lúrgia al Priorat i a la Ribera d'Ebre*. «Pyrenae», 21 (1985), ps. 45-56.
- M. GENERA i C. BRULL: *Notas sobre «urbanismo» y elementos de construcción en asentamientos preibéricos del sud-este de Catalunya: El Puig Roig del Roget*. XVIII CAN (Canarias 1985). Zaragoza 1987, ps. 651-660.
- S. VILASECA ANGUERA: *La indústria del sílex a Catalunya. Les estacions tallers del Priorat i extensions*. Reus 1936.
- S. VILASECA ANGUERA: *Reus y su entorno en la prehistoria*. 2 vols., Reus, 1973.

SANT MIQUEL, VINEBRE (RIBERA D'EBRE).

Campanyes: 1982-1988.

Directora: Margarida Genera i Monells.

El turó de Sant Miquel (100 m alt), que forma part del Pas de l'Ase —al contrafort de la serralada pre-litoral— s'alça 1,5 km al sud-est del poble de Vinebre, a la riba esquerra de l'Ebre. Les restes arqueològiques s'estenen pel cim, que és un petit planell de forma escapular, de poc més de 130 m de llarg per 60 d'amplada màxima. Es tracta, doncs, d'un punt estratègic amb un gran domini panoràmic i amb aigua abundant a l'abast.

Treballs de camp

Després de les prospeccions realitzades l'any 1976, entre el 1977 i el 1984 hi hem fet 8 campanyes d'excavació, amb els objectius següents:

- Delimitació de l'àrea total del jaciment.
- Aixecament topogràfic general.
- Obtenció d'una seqüència estratigràfica per conèixer l'amplitud cronològica del període o períodes d'ocupació.
- Estudi dels diferents sistemes de construcció en relació amb l'estructura general del poblat.
- Estudi exhaustiu dels diferents materials apareguts al llarg de les 8 campanyes d'excavació.
- Prospeccions pels voltants cercant les possibles relacions entre aquest jaciment i altres de molt pròxims que semblen contemporanis.

L'estiu de 1982, paral·lelament a les tasques d'excavació, va tenir lloc a Sant Miquel un camp de treball d'Arqueologia, que va permetre la participació d'una trentena de joves d'edats compreses entre els 15 anys i els 23, procedents de tot Catalunya, convidats a conèixer de més a prop diversos aspectes de la recerca arqueològica. La Direcció General de la Joventut va col·laborar en la seva organització.

Posteriorment, entre els anys 87 i 88, en el marc dels Convenis en matèria de cultura entre la Generalitat i la Diputació de Tarragona, s'han portat a terme dues intervencions de neteja i consolidació de les estructures més malmeses d'aquest establiment, així com l'estudi del jaciment localitzat al peu del turó, concretament a la partida de la Fontjoana.

Les construccions

Troblem un recinte que tanca tot un complex d'estructures molt adaptades a la morfologia del terreny, que semblen respondre a una mateixa construcció.

Durant els treballs d'excavació vàrem distingir 5 àrees, denominades A, B, C, D i E, respectivament.

A grans trets, podem diferenciar dos conjunts, determinats cadascun per les característiques de l'àrea que comprèn.

Dins l'àrea A, que s'estén per la part més ampla, es conserva el mur que tanca el costat nord, molt més gruixut (1 m d'ample) i construït amb una tècnica més acurada que els altres del recinte. Perpendicularment a aquest mur en surten 4 més, paral·lels entre ells, i donen lloc a 3 àmbits de planta gairebé quadrada.

L'àrea C, més a prop del riu, comprèn el llom allargat que esdevé cada vegada més estret i acaba en un vessant molt rost amb la base retallada per la carretera de Móra-Vinebre.

Actualment el costat de Vinebre queda delimitat pel canal que ressegueix gairebé tot el llom del Serral per aquesta banda. A la mateixa àrea també apareix en una sèrie de construccions un mur central que divideix la demarcació en dues zones ben definides (1 i 2), amb un conjunt d'àmbits a banda i banda d'aquest eix. Aquests espais són de planta més o menys trapezoïdal i es van estrenyent a mesura que s'acosten als extrems.

En alguns sectors on els murs han desaparegut, la roca que trobem retallada determina les diferents estructures. En conjunt, per les seves característiques considerem aquestes construccions de tipus defensiu (vegeu planta).

Materials

Totes les dades que hem pogut obtenir fins ara, tant en els treballs de camp com en l'estudi dels materials, ens indiquen l'existència d'un sol nivell d'ocupació amb l'abandonament ulterior.

Aquesta fase de l'establiment de Sant Miquel es pot datar entre l'últim quart del s. II a.C. i la segona meitat del s. I a.C.

Del total de les 21 monedes, recollides durant les nostres excavacions i estudiades per la Dra. M. Campo, 19 són ibèriques, una és de la ceca d'Ebusus i una altra és un denari de la república romana. Hom pot observar, amb això, que es tracta d'un conjunt molt homogeni que reflecteix molt bé el que devia ser la circulació monetària en aquesta zona durant els segles II i I a.C. Quant al final de la circulació monetària en aquest jaciment, creiem que es pot situar cap a finals del s. I a.C.

Així mateix les ceràmiques de vernís negre, una part de les quals ha estat estudiada pel Dr. E. Sanmartí, pertanyen a un període que podem situar entre els anys 100 i 50 a.C. el període d'amortització, entre els 75 i 50 a.C. Es tracta, en conjunt, d'un material d'importació itàlica i també d'imitació, propi de les fases primerenques de la romanització de l'interior i que hem de trobar a tots els poblats indígenes tocats per la influència romana a partir del 250 a.C. en xifres rodones.

La resta dels materials recollits a Sant Miquel confirmen aquesta cronologia. La major part dels fragments de ceràmica ibèrica pintada que permeten de reconstruir la forma del vas corresponen a kàlats o grans gerres. Trobem una àmplia temàtica decorativa, sigui a base de bandes paral·leles, cercles concèntrics, sigui formant sanefes combinades amb formes geomètriques i estilitzacions de vegetals, entre d'altres.

A part de les àmfores i els fragments de dolia, que són molt abundants, les formes més freqüents de ceràmica comuna feta al torn més aviat són d'època tardana, com ara olles amb ranura i alguns vasets de parets fines. La ceràmica grisa hi és present, però escassa.

En canvi, la terrissa comuna feta a mà és força abundant, i no solament podem reconstruir moltes formes, sinó que podem refer algunes peces completes. Les més freqüents són les olles carenades, amb la base plana, però també hi ha plats, cassoles amb nanses, tapadores amb agafador de moltes menes. Generalment es tracta d'una ceràmica negra, de pasta no gaire depurada, però ben acabada. La part superior de la peça sol ésser molt ben allisada i a partir de la carena presenta la superfície rugosa mitjançant l'aplicació d'una pintura. Un altre tipus de ceràmica feta a mà, però molt menys corrent, és la fabricada amb una pasta de color marró, rica en desgreixants, que a vegades té una decoració de cordons. En quatre casos hem observat l'aplicació d'una engalba roja a l'interior i que arriba a cobrir també tot el llavi de la peça.

A part tot això, provinents de Sant Miquel tenim tres petites escultures antropomorfes, de fang, que tenen entre 55 cm i 34 cm d'alçària total. Entre aquestes, hi ha la coneguda per «Dameta de Vinebre», que porta un pentinat en forma de trena recollida a cada costat tapant les orelles.

Aquestes terracotes recorden les localitzacions a la Serra de l'Espasa (Capçanes), la tapadora descoberta al tossal de les Tenalles de Sidamon, i d'altres recollides al Matarranya, al Segrià, a l'Alt Camp i al Baix Camp, etc.

En conjunt, la tècnica de fabricació d'aquestes figuretes no és gaire acurada, perquè l'artífex es limitava a marcar les formes principals fent una simple pressió amb els dits l'empremta dels quals deixà sobre la pasta encara tendra.

Pel que fa a d'altres tipus de material, hem recollit durant l'excavació diverses ascles de sílex i dues eines —una de les quals, una punta a mig fabricar— i fitxes de joc.

Per acabar, cal referir-nos a d'altres jaciments d'època ibèrica a menys d'un quilòmetre de Sant Miquel, els quals creiem que hi degueren estar relacionats, sobretot el situat a la mateixa vora del riu, en un altre cim més elevat que el nostre, on han aparegut restes d'habitacions i una moneda. Podria molt bé tractar-se d'un poblat originari que en un moment determinat passés a ocupar el turó de Sant Miquel, i això explicaria el període tan curt que, ara, hem trobat documentat en aquest jaciment, la qual cosa no sembla pas donar-se en els altres casos, com per exemple en els jaciments de Sebes i Castellons, a Flix; el dels Castellons (ja totalment desaparegut) i el del Forn Teuler, tots dos dintre el terme d'Ascó, o el dels Tossals d'Andisc (troballes soltes) i la Roca del Sol, a Vinebre.

BIBLIOGRAFIA

- BIARNÉS, C.: *Nuevo poblado ibérico. Más descubrimientos arqueológicos*. «El Correo Catalán», Barcelona, 13-6-73; i altres notes diverses en el mateix periòdic i al «Diario Español».
- CAMPO, M.: *Material numismático del poblado de Sant Miquel de Vinebre*. «Bol. Arq.» Tarragona (1978), pp. 43-47.
- GENERA I MONELLS, M.: *El poblado ibérico de Sant Miquel de Vinebre*. Notas preliminares. «But. R.S. Tarraconense», 141-144, 1978, pp. 17-42.
- GENERA I MONELLS, M.: *Mapa arqueològic de Vinebre*. «Bol. Arq.» Tarragona, 141-144, 1978, pp. 133-134.

- GENERA I MONELLS, M.: *Anotaciones sobre nuevos hallazgos de yacimientos ibéricos en la comarca de la Ribera d'Ebre*. «Actas de la Mesa Redonda sobre la Baja Epoca de la Cultura Ibérica». Madrid, març 1979, pp. 297-303.
- GENERA I MONELLS, M.: *Evolució del poblament prehistòric i protohistòric a les comarques de la Ribera d'Ebre i del Priorat*. Inventari arqueològic (Resum de la Tesi Doctoral). Universitat de Barcelona, 1980.
- GENERA I MONELLS, M.: *Sant Miquel de Vinebre*. «Arqueologia 79», núm. 360, Madrid 1980.
- GENERA I MONELLS, M.: *Sant Miquel de Vinebre*. «Arqueologia 80», núm. 304, Madrid 1981.
- GENERA I MONELLS, M.: *Inventari arqueològic de la comarca de la Ribera d'Ebre*. «Fonaments», 3, 1982, pp. 47-134, làms. IV-XII.
- GENERA I MONELLS, M.: *Sant Miquel de Vinebre*. «Excavacions...», núm. 1 (1982), pp. 222-223.
- GENERA I MONELLS, M.: *Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre)*. «Arqueologia 82», p. 161, Madrid 1983.
- GENERA I MONELLS, M.: *El poblament més antic de la Ribera*, en el Llibre-Guia de la Comarca de la Ribera d'Ebre. Tarragona 1984.
- GENERA I MONELLS, M.: *Antiguo poblamiento del «Pas de l'Ase» (Ribera d'Ebre)*. En «Actas del XVII C.N. de Arqueología. Logroño 1983». Zaragoza 1985, pp. 561-571.
- GENERA I MONELLS, M.: *Notícia preliminar sobre la troballa d'una premsa a Sant Miquel de Vinebre*. «Actes I Col·loqui d'Arqueologia romana. El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental» (Badalona 1985). Badalona 1987, pp. 233-237.
- GENERA I MONELLS, M.: *Arts plàstiques d'època ibèrica a Catalunya: les terracotes*. «7è. Col·loqui internacional d'Arqueologia de Puigcerdà» (1986). Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà 1988, pp. 215-226.
- GENERA I MONELLS, M.: *L'establiment ibèric de Sant Miquel de Vinebre*. «Miscel·lània del Centre d'Estudis Comarcals de la Ribera d'Ebre» (1988).
- GENERA I MONELLS, M.: *Etabliments ibèrics a la conca inferior de l'Ebre: Sant Miquel de Vinebre. 1976-1984*. Volum Homenatge al Prof. J. Maluquer (en premsa).
- GENERA, M.; PLANA, F. i TRAVERIA, A.: *Algunas consideraciones sobre cerámicas prehistóricas y protohistóricas del Priorato y Ribera del Ebro*. «Actas Jornadas Cien. Cerámica y Vidrio». Barcelona, 1980, pp. 307-314.
- GENERA, M.; ROS E. i RUIZ, P.: *Terracotes ibèriques de Sant Miquel de Vinebre*. «But. Arq.». Tarragona 1981, pp. 101-106.
- SANMARTÍ, E.: *La cerámica de barniz negro del poblado de Sant Miquel de Vinebre* (1978). «Bol. Arq.». Tarragona. Època IV Fasc. 141-148, pp. 43-47.
- SANZ, M.: *Población ibérica del Valle del Ebro*. «Bol. Arq.». Tarragona. Època IV, fasc. 121-128 (1973-74), pp. 11-22.
- SANZ, M.: *Población ibérica del Valle del Ebro (III). Aportación al estudio del «Oppidum» ibérico de Sant Miquel de Vinebre*. «But. Arq.». Tarragona (1982), pp. 11-42.

L'ARGILERA, CALAFELL (BAIX PENEDES).

*Campanya: 1982.**Directors: Joan Sanmartí, Joan Santacana, R. Serra.*

Las estructuras encontradas son variadas y de diferentes épocas. Unas corresponderían a estructuras modernas de un horno de baldosas. Bajo éstas hay otras de la primera mitad del siglo II a.C. Todo el sector estaba lleno de adobes procedentes de los muros caídos.

El material recogido en la excavación es muy abundante y se sitúa en el siglo II a.C. Hay una gran abundancia de Campaniense A y de ánfora itálica. Las cerámicas ibéricas tanto a torno como a mano escasean.

Parece ser que la función del establecimiento sería agraria, dada la aparición de prensas, molinos de granito, etc., que indican una actividad concreta centrada en los cereales y el aceite, tal vez compensatoria de la importación de vinos itálicos.

REFERÈNCIA: «Arqueologia 82», pàg. 156.

POBLAT IBÈRIC DEL TOSSAL DEL MORO DE PINYERES, BATEA (TERRA ALTA).

*Campanya: 1982.**Directors: J. Padró, Enric Sanmartí.*

Durante la campaña de 1977 localizamos un nivel preibérico, anterior en todo caso a las fases ibéricas del poblado, caracterizado por la ausencia total de cerámica hecha a torno. Se realizó entonces un corte en dirección Norte-Sur que nos proporcionó una sección transversal del poblado. La prolongación del corte en la actual campaña en dirección Norte, separada por un testigo de los trabajos de 1977, nos ha permitido comprobar que el nivel preibérico no se extiende en aquella dirección, debido a que las habitaciones ibéricas siguen la pendiente aterrazando el terreno.

Por otra parte, en el extremo este del poblado ya fue observada una torre de defensa en anteriores campañas, pero sólo se había procedido a una limpieza parcial de la misma. Durante la presente campaña la torre ha sido limpiada, dejando al descubierto sus interesantes y complicadas estructuras arquitectónicas. Así, pudimos observar que la torre está abierta por el lado del poblado, sin duda para facilitar el acceso de los habitantes en caso de peligro. También observamos que el núcleo propiamente dicho de la torre está rodeado de una serie de anillos que la rodean reforzando sus posibilidades defensivas. Dentro de los corredores existentes entre estos anillos encontramos montones de cantos rodados, auténticos arsenales de munición para los honderos que tenían a su cargo la defensa de la torre y del poblado.

Las tres campañas de excavación realizadas hasta ahora en el poblado ibérico del Tossal del Moro, de Pinyeres, los años 1975, 1977 y 1982, nos han permitido llegar a una idea muy aproximada de lo que fue la vida del poblado, de las diferentes fases cronológicas y culturales por las que pasó.

REFERÈNCIA: «Arqueologia 82», pàg. 162.

EL CORRAL DEL CASTELL VELL, CUNIT (BAIX PENEDES).

*Campanya: 1983.**Directors: Lluïsa Pallegà i Vilaseca, Maria Teresa Mascort i Roca.*

La excavación en el Corral del Castell Vell estaba programada para mediados del mes de agosto de 1983, como excavación de urgencia debido a las repetidas acciones de los excavadores clandestinos.

A principios de agosto, recibimos la noticia que unas máquinas estaban destruyendo el yacimiento, rebajando el terrazo y llevándose la tierra para nivelar terrenos propiedad de la RENFE. Cuando llegamos al yacimiento, éste estaba prácticamente destruido al haber desaparecido el promontorio donde se localizaba.

Partiendo de una información previa y por el material que se pudo recoger, se puede deducir razonablemente que se trataba de un campo de silos ibéricos, dos de los cuales pudieron ser identificados con seguridad antes de la destrucción del yacimiento.

Los trabajos consistieron en una limpieza sistemática de la pequeña parte del montículo que quedaba casi intacta, con la esperanza de localizar algún otro depósito.

Una vez efectuada la extracción del nivel superficial, que contenía materiales mezclados, algunos de época antigua, se pudo observar que no había ninguna estructura excavada en la roca natural.

REFERÈNCIA: «Arqueologia» 83, pàg. 197.

EL COLL DEL MORO, GANDESA (TERRA ALTA).

*Campanya: 1983.**Directora: Núria Rafael i Fontanals.*

La tercera campaña de excavaciones en el recinto fortificado del Coll del Moro ha consistido en la continuación de los trabajos en el área de la torre, cuyos resultados permiten confirmar la existencia de una compleja fortificación cuyo elemento principal es la gran torre de planta aproximadamente elítica que se ve reforzada por un sistema de defensas hecho a base de profundos recortes en la roca y dos grandes muros en talud afrontados. El sondeo efectuado al pie de uno de ellos ha proporcionado fragmentos de kylikes áticos tipo Cástulo que permiten darle una fecha *ante quem* de primera mitad del siglo IV a. de C., que coincide con los datos proporcionados por el sondeo efectuado en la campaña anterior al lado del paramento externo de la torre.

REFERÈNCIA: «Arqueologia» 83, pàg. 191-192.

LA MOLETA DEL REMEI, ALCANAR (MONTSIÀ).

*Campanyes: 1984-1985.**Directors: Francisco Gracia Alonso, Ramon Pallarés i Comas, Gloria Munilla Cabrillana.*

Campaña de excavaciones realizada en julio de 1985. Trabajos divididos en dos sectores en base a obtener la secuencia estratigráfica y la distribución urbanística de este poblado ibérico.

Zona SO. Localización de una entrada al poblado con acceso en giro de 90°, compuesto por una calle y dos torres, la exterior rectangular maciza y la interior cuadrangular hueca, incluidas en una doble cinta muraria, constituyendo un conjunto defensivo paralelizable al existente en Assos (Golfo de Adramytion) y fechable a partir de las cronologías otorgadas por las piezas áticas de Estilo de Figuras Rojas y Barniz Negro, localizadas en el nivel fundacional, en el primer cuarto del siglo IV a. de C. En la misma zona se han excavado tres hábitats, numerados 1-3, de planta trapezoidal, orientados EO, apoyados en la muralla interior y disponiendo de escaleras de piedra descendentes.

Zona N. Excavación de dos habitaciones numeradas 20-21, orientadas NS, estableciendo una red viaria de tipo hipodámico.

Han podido establecerse hasta el momento tres niveles de ocupación, fechados, respectivamente, en los inicios del siglo IV a. de C., la primera mitad del siglo III a. de C., y mediados del siglo II a. de C., fecha en la que se constata el abandono del yacimiento.

REFERÈNCIA: «Arqueologia» 84-85, pàg. 107-108.

EL COLL DEL MORO, GANDESA (TERRA ALTA).

Campaña: 1984-1985.

Directors: Maria Dolors Molas i Font, Núria Rafael i Fontanals, Ferran Puig i Verdaguer

Después de largos años de inactividad, se han reemprendido los trabajos en la necrópolis del Coll del Moro, siendo la campaña de excavación de este año la primera de esta nueva fase. Se han excavado dos grandes túmulos de planta circular con cista de losas, y dos pequeños túmulos de planta cuadrada, que, al igual que los del resto de la necrópolis, contenían enterramientos de rito incinerador. El interés de los materiales exhumados responde a la asociación de materiales de tradición indígena del Bronce final, con importaciones, así como con materiales paralelizables a los que aparecen en las necrópolis ibéricas antiguas del Bajo Ebro.

La campaña se efectuó en el sector denominado «Les Maries», ocupando una superficie de unos 50 m², cercana al área excavada en la campaña 1984, en la cual se excavaron diversos enterramientos tumulares, y donde se pudo documentar una fase de necrópolis perteneciente al momento de contacto con el fenómeno colonial fenopúnico (segunda mitad del siglo VII a. de C.).

El resultado de la campaña de 1985, muy interesante dentro del conjunto de la necrópolis, consistió en la excavación de tres estructuras tumuliformes, consistentes en un túmulo circular de cista excéntrica, una estructura pseudotumular cuadrada con un «loculus» central de la misma forma y, finalmente, otra estructura cuadrada con un enterramiento adosado a su pared norte.

Los materiales de estas incineraciones corresponden a vasos de cerámica, a mano y a torno, con elementos metálicos (brazaletes, torques, fíbula anular...) que permiten situarlos culturalmente, en un horizonte paleoibérico antiguo y cronológicamente dentro del siglo VI a. de C.

REFERÈNCIA: «Arqueologia» 84-85, pàg. 109.

EL CASTELLET DE BANYOLES, TIVISSA (RIBERA D'EBRE).

*Campanya: 1984-1985.**Director: Ramon Pallarès i Comas.*

Durante los meses de septiembre-octubre de 1984 con la subvención de la Subdirecció General d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya se ha intentado comprobar la hipótesis de trabajo, con resultados positivos, de que las dos torres del acceso principal al poblado del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre, de planta pentagonal, con claros paralelos en Posidonia, estaban comprendidas, inscritas por la prolongación de la muralla que por el perímetro de la plataforma donde se asienta el poblado lo rodea por completo.

Con ello, no sólo tenemos testimonio de la más avanzada muestra de la arquitectura militar griega introducida a partir de modelos de la Magna Grecia y copiados fielmente por el mundo indígena, sino que al mismo tiempo las dos torres pentagonales con la poterna adscrita a la torre sur formaban un verdadero epikampion comprendido entre la primera línea de muralla y una segunda formada por las torres pentagonales, que flanqueaban el acceso principal del Castellet.

Todo ello dentro los más estrictos cánones de la estrategia defensiva tratada por Eneas Tácito en el siglo IV a. de C., recopilada por Filón de Bizancio, Ctesibio, Bitón y Ateneo El Mecánico y debido principalmente a la introducción de nuevas armas ofensivas como el ariete cubierto diseñado según las fuentes por Artemón de Clazómene, ingeniero de Pericles (Diodoro, XII, 28) (Plutarco, Pericles, XXVII, 3, seq.), pero sobre todo a partir del invento de la catapulta de ballesta y torsión por ingenieros siracusanos de Dionisio en el 398 a. de C., que obligan a replantear todos los circuitos defensivos, hecho que repercute en el mundo indígena del Bajo Ebro, ya durante el mismo siglo IV a. de C. y que vemos con claridad en el Castellet de Banyoles.

REFERÈNCIA: «Arqueologia» 84-85, pàg. 111.

LES VALLETES, ALDOVER (BAIX EBRE).

*Campanya: 1986.**Director: Joan-Vianney M. Arbeloa i Rigau.*

Amb motiu de les obres de millora de la carretera Tortosa-Xerta (CN-230), primera fase del que serà l'eix de l'Ebre, es comprovà per part del Servei d'Arqueologia que el nou traçat de la carretera afectava tres punts diferents d'interès arqueològic, essent els indrets anomenats Els Tossals, Les Valletes (ambdós a Aldover, Baix Ebre) i a Casa Blanca (Jesús, Tortosa, Baix Ebre).

El petit turó situat al costat de Les Valletes o La Valleta es troba a l'entrada del poble d'Aldover, venint de Tortosa, a mà esquerra, en un lloc en el qual durant la Guerra Civil (1936-39) s'establí un niu d'ametalladora i unes trinxeres, donada la seva posició estratègica. Les prospeccions realitzades pel Servei d'Arqueologia consistiren en un recorregut per superfície al llarg del qual es trobaren diversos fragments ceràmics informes, alguns de ceràmica de vernís negre B-oide i alguns fragments de ceràmica ibèrica pintada, aquests a baix del promontori, pròpiament a l'indret anomenat La Valleta, sens dubte despresos de més amunt.

Tant per la situació estratègica de les troballes com pel tipus de material localitzat, hom pensà en la possible existència d'un assentament ibèric, tot i que no s'apreciaven restes d'estructures de cap mena. De fet, la mateixa situació del jaciment, sense cap resguard natural, a mercè del vent en qualsevol direcció en què bufi (sobretot del «vent de dalt»), ja ens indicava que l'erosió soferta havia d'ésser gran, i per tant la possibilitat de trobar estructures intactes d'habitació eren minses.

Amb aquests antecedents iniciàrem les tasques d'excavació situant una quadrícula a la part superior del turó, a la meitat que es veia afectat per la carretera en el seu nou traçat. Realitzàrem l'excavació en extensió perquè tot el sector havia de desaparèixer, i quedava intacte la meitat de ponent del turó.

L'excavació de la part superior del turó ha posat de manifest, com ja s'esperava, la quasi inexistència d'estructures i també d'estratigrafia. En efecte, llevat de dos sectors concrets que hem anomenat «estructures nord» i «estructures sud», cap altre vestigi arquitectònic ens ha aparegut a la part superior. Pel que fa a l'estratigrafia, en general únicament es distingia un estrat superficial, de potència variable entre 0,10 i 0,35 metres, de terres fosques amb un fort component vegetal i escàs material ceràmic, que es situa directament sobre l'estrat natural de la terrassa fluvial.

Pel que fa a la davallada situada a la banda de llevant del turó, sobre l'actual traçat de la carretera, vàrem haver de procedir al desbrossament i un cop fet això identificàrem un seguit de pedres pertanyents a la muralla, per la qual cosa realitzàrem també la quadrícula d'aquest sector i l'excavàrem en extensió. Es posà al descobert el traçat de la muralla oriental que es conservava en part, mentre que una altra part faltava, i quedava únicament el «negatiu» del retall a l'estrat natural de la terrassa fluvial. A l'extrem sud-est de la part conservada de la muralla, hi trobàrem les restes d'una habitació que sí ens proporcionà alguna estratigrafia. L'hem anomenada «habitació de la muralla». Cap altra resta d'estructura fou descoberta al llarg de l'excavació.

Estructures nord

Les restes que hem denominat «estructures nord» es troben a la part superior del turó, i agafen una part del seu extrem nord. Correspon a un mur situat en direcció nord-sud el qual no està conservat en la seva totalitat, ja que l'erosió l'ha anat desmuntant. El mur devia tenir uns set metres de llarg, estant tallat pel nord per la trinxera de la Guerra Civil i perdut d'aquí endavant, i a l'extrem sud gira cap l'oest. Trobem també dos arrancs d'altres murs que se situarien perpendicularment a aquest per la banda oriental que també es troben tallats per la trinxera de la Guerra Civil. El mur principal, que no està totalment conservat, devia tenir entre 0,50 i 0,60 metres d'amplada i la part millor conservada únicament presenta dues filades de pedres.

Estructures sud

A l'extrem sud de la part superior del turó, hi trobem les altres restes de murs que, parcialment conservades, tenim en forma de «Z». Consisteix en un fragment de mur en forma d'angle que segueix en sentit est i sud, estant tallat per l'est per la trinxera de la Guerra Civil i perdent-se per la banda sud. A la banda sud-oest del mur en forma d'angle, trobem dos fragments més de mur, del qual únicament tenim tres pedres. La unió d'aquests fragments amb el mur en forma d'angle ens dona la forma en «Z» de la qual ja hem parlat abans. Les restes del mur conservats es troben fonamentats directament sobre l'estrat de la terrassa fluvial, i s'observa a la banda interna del mur

Fig. 1. Estructures Nord. Detall.

Fig. 2. Estructures Sud. Detall.

Fig. 3. Habitació de la muralla.

Fig. 4. Muralla ibèrica. Restes conservades i enderrocs.

en angle que l'estrat fluvial ha estat retallat per formar un sòl, i es pot en aquest punt distingir dos estrats diferenciats: el superficial i el del moment d'abandó.

La muralla

A la davallada oriental del turó hi hem detectat les restes del que havia estat la muralla, tot i que, com a la resta d'estructures, el seu estat de conservació era molt dolent. Parcialment conservada al llarg de 10 metres, i el «negatiu» retallat fou trobat a l'estrat natural de la terrassa fluvial al llarg de 16 metres més. El gruix de la muralla seria d'uns 0,70 a 0,80 metres, i sembla que a la banda interna podria tenir un altre mur de la mateixa amplada. Donada l'erosionabilitat del terreny, tampoc no hem trobat estratigrafia vàlida en el sector de la muralla, havent trobat moltes pedres despreses de la mateixa al davant d'aquesta. La tècnica constructiva de la muralla no es diferencia gens de l'emprada a la resta d'estructures conegudes. Es tracta de pedres treballades posades juntes en obra de pedra seca.

Habitació de la muralla

A l'extrem sud de la part conservada de la muralla, a un metre de distància del punt on aquesta es perd, trobem una gran habitació de la qual es conserva intacte la paret oest, parcialment les parets nord i sud, i falta totalment la delimitació est. Les mesures de l'habitació són de vuit metres de llarg per dos metres d'amplada conservats. Els murs són de pedra seca i es fonamenten directament sobre l'estrat fluvial, el qual ha estat retallat uns 0,60 metres per sota del mur oest per tal d'obtenir un sòl homogeni, de tal manera que el paviment que hi havia, no era altra cosa que l'estrat de la terrassa fluvial retallat horitzontalment. En no conservar-se la delimitació est, no tenim les mides totals de l'habitació ni sabem com seria el paviment en el sector que la terrassa fluvial baixava de nivell per la davallada natural.

En alineació a la darrera pedra del mur nord, per la banda est i sobre el paviment retallat a l'estrat fluvial, va aparèixer una pedra de tamany mitjà-gran com si fos una fita, però en no tenir cap senyal d'haver servit per sostenir una biga o qualsevol altre element, no podem pensar, de moment, en la seva utilitat. Dins de l'àmbit de l'habitació, han aparegut restes molt significatives en el segon estrat, com una punta de llança de ferro, una moneda ibèrica de Kesse, i una àmfora sencera (possiblement Dressel 9). La situació de l'habitació respecte de la muralla, així com la seva orientació fan pensar en dos moments diferents de construcció d'ambdós elements, semblant ser l'habitació posterior a la muralla.

Conclusions provisionals

Hem pogut comprovar la quasi inexistència d'estratigrafia, i en els pocs casos que aquesta es conserva, es refereix al moment d'abandó, que hauríem de situar durant la primera meitat del segle I a.C. Pel que fa al moment de fundació, el fet que els paviments conservats només siguin els retallats a l'estrat fluvial i la forta erosionabilitat del lloc on situa l'assentament ibèric no han permès la conservació dels estrats de fundació. Únicament podem disposar d'una dada relativa, un fragment de ceràmica àtica de figures roges trobada en un dels sectors de la muralla on aquesta manca i només queda el retall en «negatiu» realitzat a l'estrat fluvial, ens permetria situar la fundació en un moment a partir del voltant del segle V a.C.

II.3. ROMÀ

VIL·LA ROMANA DE L'ESQUIROL, CAMBRILS (BAIX CAMP).

Campanya: 1987.

Directora: Ester Ramon i Sariñena.

Situació

El jaciment es troba a la partida del mateix nom, al terme municipal de Cambrils, a l'alçada del km 2 de la carretera Cambrils-Salou, i aproximadament a uns 7 metres sobre el nivell del mar.

Antecedents

A la darrerria de 1986 s'iniciaren una sèrie de moviments de terres en aquest indret, per tal de construir un complex turístic que abarcaria una extensió d'uns 50.000 m².

Una primera visita per part d'un afeccionat de Cambrils donà la possibilitat de la ubicació d'una vil·la romana. Aquesta hipòtesi es confirmà quan realitzàrem (juntament amb l'arqueòleg M. Jaume Massó) una segona prospecció; als talls de la zona on s'havia rebaixat la terra es podien observar una sèrie de murs d'època romana i restes d'una tomba feta amb maons.

Després d'informar l'arqueòleg dels Serveis Territorials de Tarragona, hom decidí de realitzar una campanya d'excavació amb caràcter d'urgència, la qual es portà a terme entre els dies 19 de gener al 10 de febrer de 1987.

L'excavació

Inicialment es diferenciaren dos sectors:

- Sector «A», a l'extrem sud de la zona arqueològica.
- Sector «B», a la part sud oest.

Al sector «A» s'obriren un total de sis sondeigs (I a i b, II a i b, III, IV i X), un dels quals (X) resultà totalment estèril, delimitant, per aquest sector, l'extensió de la vil·la. La resta de sondeigs proporcionaren una sèrie d'estructures arquitectòniques, entre les quals destacaven les restes d'un petit dipòsit o piscineta havia estat arrasada per les màquines, i únicament el paviment s'havien conservat i les empremtes dels murs.

Es tracta d'un dipòsit amb paviment d'*opus signinum*, i revora de mitja canya, les parets impermeabilitzades, un desguàs fet amb una canonada de terrissa, a l'angle sud est, i tres esglaons en forma de quart de cercle a la cantonada sud oest.

El sector «B» és delimitat per un mur que ressegueix el mateix tall. Aquí s'obriren tres sondeigs (V, VI i VII), que proporcionaren fonamentalment materials ceràmics i nombroses tesselles de factura tosca.

En aquest mateix mur s'adossa un sepulcre amb forma de caixa o cista, feta amb maons que recolzaven en el mur. Tanmateix, les empremtes dels maons van permetre determinar les seves dimensions: 1,80 m de llarg, 0,60 m d'amplada i una alçada conservada de 0,36 m. En el seu interior no va poder ser recuperada cap resta òssia.

Conclusions

Aquests sondeigs i les diverses prospeccions realitzades pels voltants, semblen indicar que la major part de la vil·la havia estat arrasada per les màquines.

El sector «A» respon molt possiblement a la zona termal de la vil·la, si tenim en compte les característiques del dipòsit o piscineta, així com alguns elements apareguts en el seu interior o en zones pròximes (un fragment de *tegula mammata*, un fragment de canonada de terrissa, alguna *pila*, plaques i motllures de pedra calcària, etc.).

Quant a la cronologia, podem suposar una ocupació pels volts dels segles II-III d.E., al final del qual es produiria l'abandonament ¹.

El sector «B» té una cronologia més àmplia, abarçant des del segle II fins al IV, la qual cosa fa pensar que després de l'abandonament de la zona termal algunes parts de la vil·la continuarien utilitzant-se.

Pel que fa a la tomba, encara que no contenia cap element de datació, sembla adient situar-la en una època tardana o ja després de l'abandonament de la vil·la.

Val a dir que durant les prospeccions vam recollir alguns fragments de ceràmica campaniense i de ceràmica comuna ibèrica, els quals situarien l'inici de la vil·la pels voltants del canvi d'Era, tot i que cap fragment d'aquesta mena es trobà en estratigrafia.

Per finalitzar, cal dir que la vil·la de l'Esquirol està situada en una zona del *territorium* de Tàrraco molt rica en jaciments camperols, delimitada entre el pas de la Via Augusta i la línia de costa. A uns 3 km a l'est hi ha la vil·la romana, inèdita fins al moment, del Camp de Sant Pere ³; i a uns 4 km a l'oest, es troba el jaciment de La Llosa ⁴.

BARRUGAT, BÍTEM-TORTOSA (BAIX EBRE).

Campanya:

Directora: Margarida Genera i Monells.

Les Planetes

És una partida situada en el sector nord del barri de Bítem. Al cim d'una petita altura hi ha les restes d'un poblat d'època ibèrica que ha estat en part espoliat. Hi podem veure, gairebé al descobert, algunes filades de pedres que corresponen a les parets de diverses habitacions de planta rectangular.

La terrissa ibèrica feta al torn és abundant entre les troballes, així com les restes d'àmfora, i menys freqüent la ceràmica de vernís negre.

Mentre esperem que hi realitzin unes excavacions sistemàtiques, podem datar provisionalment el període d'ocupació d'aquest poblat entre els segles III i I a.C.

1. La piscina s'inutilitzà amb una capa de còdols i restes d'argamassa, que aparegué sobre el paviment.

2. MASSÓ, J., 1985: *La Via Augusta al seu pas per la Costa Daurada. Fixació del tram Tàrraco-Tria Càpita*, «XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos» (Sitges 1985), pàgs. 111-119.

3. MASSÓ, J. (1990): *El terme de Cambrils a l'Antiguitat*, Cambrils 1990 (en premsa).

4. MAGRIÑA, M.; MASSÓ, F.; RAMÓN, E., 1983: *La vil·la romana de «La Llosa»*, «Revista Cambrils» núm. 150 (octubre 1983), pàg. 13.

Barrugat

A pocs metres de les Planetes, en el mateix barri de Bítem, hi ha la partida de Barrugat. És a la banda esquerra de l'Ebre i uns 6 km al nord de la ciutat, tocant a la carretera de Tortosa a Tivenys.

L'any 1931, l'arquitecte Abril i Guanyabéns, en la seva publicació *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*, es referia a una descoberta de restes arqueològiques que va tenir lloc el 1910 a Barrugat, durant les obres del canal esquerre de l'Ebre.

I més tard, l'hivern del 84, en el període en què no s'utilitza el canal, hom va observar que l'esllavissada de les dues vores, deguda a un temporal de pluges, havia deixat al descobert les restes de diverses construccions.

A partir d'aquell moment, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat va iniciar una sèrie d'intervencions per tal de recuperar tot el material arqueològic que es trobava a l'interior del canal i evitar al màxim la destrucció de les parets i altres estructures, sobretot d'unes termes amb l'hipocaust molt ben conservat i amb restes de mosaics.

Entre les peces aplegades hi ha terrisses fetes a mà, ceràmiques ibèriques tornejades i pintades, ceràmiques de vernís negre, àmfores, sigil·lates, monedes i altres objectes metàl·lics, tegules, tovots, restes d'estuc i fragments de marbre.

Tot sembla indicar que es tracta d'un ampli establiment romà de tipus rural, el qual s'estén per tota una àrea compresa entre el riu i la carretera de Tivenys a Tortosa i travessada longitudinalment pel canal. Això no obstant, hi han aparegut restes d'època ibèrica tardana que podríem situar entre els segles III i I a.C. i potser fins al segle IV d.C.

La fi de la vida d'aquest jaciment és determinada per un incendi, de moment documentat almenys en un sector.

Actualment, tota la part del jaciment fins ara excavada roman sota les aigües del canal, el qual, tal com estava previst, va entrar en funcionament el 25 d'abril de 1984.

BIBLIOGRAFIA

- M. GENERA: *El jaciment de Barrugat: noves dades per al coneixement de la Tortosa d'època romana*. «Pyrenae» núm. 19 (1983-84), pp. 287-288.
- M. GENERA: *Estat actual de la recerca sobre la Dertosa Romana*. «Quaderns d'Història Tarraconense», Institut. Estudis Tarraconenses R. B. IV, núm. V (1985), pp. 135-155, 5 làms.
- M. GENERA: *El poblament pre-històric. Els ilercavons. El món romà. L'Arqueologia dels diferents termes municipals*. En: Geografia Comarcal de Catalunya Vol. XIII, Gran Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1984.
- M. GENERA i J. V. ARBELOA: *L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa Romana i la seva àrea d'influència*. «Tribuna d'Arqueologia» 1986-87, Generalitat de Catalunya, pp. 81-90.
- M. GENERA: *Dertosa: el naixement d'una ciutat arran de l'Ebre*. «Cadup 4» UNED. Tortosa (en premsa).

VII. LA ROMANA D'EL VILARENC, CALAFELL (BAIX PENEDES).

Campanya: 1987.

Director: Francesc-Xavier Solé i Palacin.

La partida anomenada del Vilarenc és ja coneguda des de finals del segle passat com un important emplaçament d'època romana. Així les diverses actuacions que, a partir de l'any 1882 i fins a l'any passat, s'han succeït han posat de manifest, en conjunt, la importància i entitat del jaciment.

La intervenció d'urgència efectuada durant la darrera setmana d'octubre de 1987 i promoguda pel Servei d'Arqueologia de Tarragona es va ubicar en un sector al sud-oest en el qual s'havia previst l'edificació d'habitatges i al qual s'accedeix pel carrer del Sanatori.

Per conèixer si existien estructures que es poguessin veure afectades per les obres de fonamentació de les noves vivendes, es van practicar un total de cinc sondejos denominats respectivament C-I, C-II, C-III, C-IV i C-V. El sistema de registre de dades fou el conegut com «Harris».

Excepte el primer (C-I) de 3 metres de costat en el centre del solar, els altres quatre eren de 2 metres de costat i situats dos al nord i dos al sud.

El resultat fou el mateix a totes les cales, els dos primers estrats estaven afectats per les remocions pròpies de les activitats agrícoles a les quals era dedicada la zona, sota d'aquests estrats es troba directament el terreny natural.

Si bé apareixien restes de ceràmiques pertanyents a un establiment clàssic, aquestes apareixien barrejades amb d'altres característiques de produccions difícilment datables però d'època molt posterior i amb algunes del segle passat i de la present centúria. A més, no es va descobrir cap mena d'estructura.

Per la presència de nombrosos fragments ceràmics al solar situat immediatament a l'est i les estructures descobertes durant la campanya de novembre de 1982 (Dupré, 1983) sembla que aquest solar en concret no formava part del conjunt d'edificis de la part rústica de la vil·la, essent, doncs, una zona lliure d'edificacions.

VII. LA ROMANA D'EL VILARENC, CALAFELL (BAIX PENEDES).

Campanya: 1982.

Director: Xavier Dupré i Raventós.

Los trabajos realizados han dado como resultado la identificación de diversas habitaciones que corresponden a la fase más antigua de la villa (siglo I a.C.), y de una estructura, todavía por excavar, que probablemente corresponda a un horno. Entre los materiales aparecidos, básicamente cerámica ibérica y romana, cabe destacar un fragmento de antefija de terracota de Lastra Campana, que nos indica la importancia que tuvo la villa en su momento.

REFERÈNCIA: «Arqueología 82», pàg. 156.

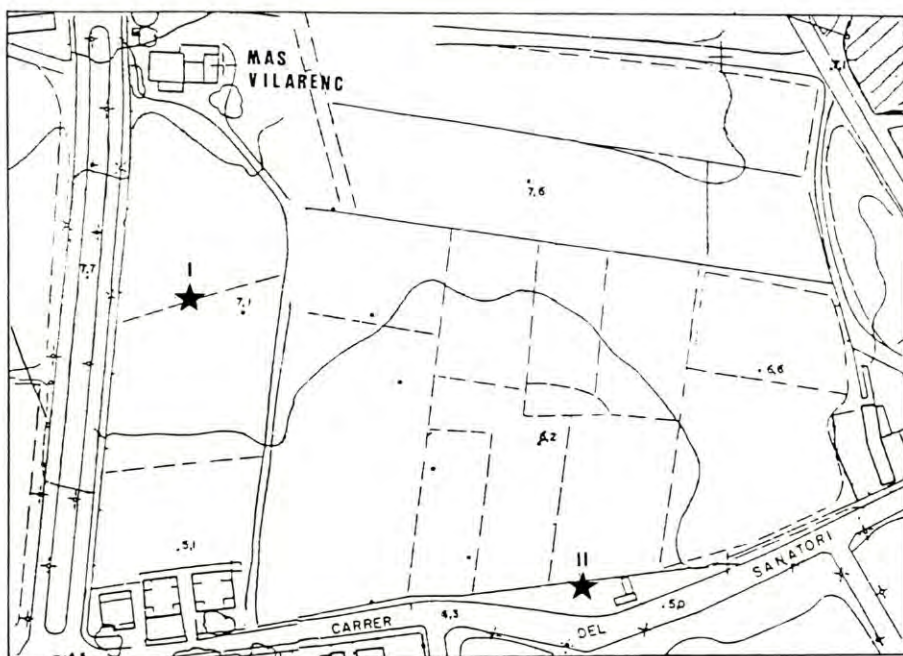

Fig. 1. Situació dels sectors I i II (E. 1:2.000).

tats de la primera campanya i la seva reinterpretació com a «villa» han estat recollits freqüentment a la bibliografia sobre poblament rural romà a la península Ibèrica ⁵. Cap d'aquestes publicacions, però, aporta novetats i tampoc no s'ha fet cap nova excavació, si exceptuem la troballa fortuïta, el 1967, de tres cisternes, la relació de les quals amb l'edifici era imprecisa fins ara ⁶.

La situació fóra la mateixa, sense cap nova aportació, si les intervencions iniciades el 1982 pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat no haguessin permès la localització de noves estructures, punt de partida pels treballs realitzats el 1988 i 1989 ⁷.

LA CAMPANYA DE 1988; EL SECTOR I (fig. 2)

La intervenció realitzada els mesos d'agost i setembre de 1988 afectà el sector occidental de la partida (unes dues ha). Dins d'aquest, els treballs es varen centrar en l'àrea nord, amb una extensió d'uns 1.000 m² (la situació de les restes localitzades és CF 802613).

El resultat més important de la campanya va ser l'exhumació d'un edifici que havia estat situat per un dels sondejos de 1982, però que llavors no va ser descobert per complet. Es tracta d'una edificació de planta rectangular, de 22 x 35 m, dividida internament en una sèrie d'àmbits.

La mala conservació de les restes impedeix precisar exactament la destinació dels espais (i, en algun cas, les mateixes dimensions). Malgrat tot, s'identifiquen alguns elements. Així, en el costat oest i SO, es pot individualitzar un sector probablement construït en un sol moment i que inclou, com element central, una habitació dotada d'«hypocaustum». D'aquest es conservaven una sèrie de murets de maons i «tegules», paral·lels entre ells mateixos i disposats, cinc i cinc, a cada banda d'un passadís que connectava amb el «praefurnium». Sobre aquest sistema de suport se situava el pis, totalment desaparegut ⁸. Dues estances intercomunicades, situades a SE, devien servir com àrea de servei.

A NE de l'habitació es trobà un pis en «opus signinum» d'un dipòsit o piscina, de 4,20 x 2,20 m, i que tenia un desguàs al costat oest. Una petita obertura, situada al nord, devia comunicar amb un altre dipòsit, malauradament desaparegut. Tot el sector és construït amb una mateixa tècnica: un encofrat de morter de calç barrejat amb pedres, còdols i fragments de maó i «tegula».

L'entitat de les restes i una evident planificació fan pensar que aquest és un sector important dins l'edifici, però la seva interpretació és problemàtica. Un indici impor-

5. B. TARAGENA, *Construcciones rurales en la España romana*, «Investigación y Progreso», XV, 1944, pàg. 336; A. BALIL, *La villa romana de El Vilarenc (Calafell)*, «Boletín de la Biblioteca-Museo Balaguer», quinta època, I, fasc. 1, 1953, pp. 12-20; J. G. GORGES, *Les villas hispano-romaines*, París, 1979, pp. 410-411, fig. LXX, 1; M.ª CRUZ FERNÁNDEZ CASTRO, *Villas romanas en España*, Madrid, 1982.

6. M. BERGES i J. SANTACANA, *Cisternas romanas en «el Vilarenc», Calafell, Tarragona*, «Boletín Arqueológico», LXIX-LXX, 1969-70, pp. 129-133.

7. Cal esmentar l'excavació de X. Dupré, que publicà una notícia a «Arqueología 82», Ministerio de Cultura, Madrid, 1983, pàg. 156. Una altra campanya va ser realitzada per X. Solé, el 1987, sense resultats.

8. Un paral·lel per a aquest tipus d'«hypocaustum» el tenim a Tórrax (Málaga); cf. P. RODRÍGUEZ OLIVA i R. ATENCIA PÁEZ, *Excavaciones arqueológicas en Tórrax-Costa (Málaga). Primera campaña: las termas*, «Noticiario arqueológico hispánico», 16, 1983, pp. 225-276; especialment, pàg. 236.

Fig. 2. Plànol de la campanya de 1988.

tant el dóna la situació de l'«hypocaustum», que devia escalfar, a l'hora, l'habitació i el dipòsit. Reforça aquesta suposició el fet d'haver-se trobat gran quantitat de «*tegulae mammatae*». Aquests elements eren emprats en el recobriment de les parets i tenien com a funció assegurar la difusió del corrent d'aire calent originat a l'«hypocaustum»⁹. Això augmentaria l'eficàcia del sistema de calefacció sobre la pròpia habitació on es situava i permetria escalfar el dipòsit annex.

Aquesta distribució d'espais, en relació amb un sistema de calefacció centralitzat i que devia afectar, tant els àmbits com l'aigua, fa pensar que ens trobem davant un conjunt termal domèstic¹⁰. De forma genèrica, podem considerar que aquesta és una part de l'àrea residencial de l'edifici, impressió reforçada per la cura amb què es construí i la presència d'un programa ornamental (terracuites arquitectòniques).

La resta dels espais de l'edifici són encara més difícils d'interpretar. Només en un àmbit situat a NE s'identifica un altre «hypocaustum». D'aquest resta el pis inferior, sobre el que recolzen pilars de maons, i la boca del «*praefurnium*».

Als voltants de l'edifici s'han identificat algunes estructures, si bé no podem establir la seva destinació. Aquest és el cas d'un gran mur de 14 m de longitud i 1 m d'amplada paral·lel, junt amb un altre més petit, a l'eix principal de l'edifici. Igualment, destaca una estructura situada uns 10 m a NO, que interpretem com a pou. Finalment, cal destacar la troballa, a sud i SO, de diverses acumulacions de material constructiu, una fossa de calç i abocadors amb gran quantitat de fragments d'àmfora els quals, per la seva varietat i composició, fan pensar en l'existència d'una terrisseria propera¹¹.

Quant a la cronologia, el material recollit presenta una gran varietat i cobreix un arc cronològic molt ample. Es poden esmentar, en primer lloc, les ceràmiques ibèriques i les importacions gregues, púniques i itàliques, que abasten els segles IV, III, II i I a.C. i que pertanyen, probablement, a un petit nucli agrícola ibèric¹².

La presència d'aquestes ceràmiques planteja la dificultat d'establir el moment inicial i fases de l'edifici romà trobat a la campanya. De moment, i sense excloure la possibilitat d'un establiment més antic, l'evidència de les ceràmiques i del material decoratiu (terracuites) coincideix a destacar la importància del període augusteu. Però

9. J.-P. ADAM, *La construction romaine. Matériaux et techniques*, París, 1984; especialment, pàg. 292 ss.

10. ADAM, op. cit., pàg. 294, dóna alguns exemples d'aquesta distribució dels espais termals; cf. RODRÍGUEZ OLIVA i ATENCIA PÁEZ, op. cit., pàg. 238 i figs. 3-4, on trobem una relació similar entre dipòsits i «hypocaustum».

11. La presència de les formes Pascual 1, Dr. 2-4, Dr. 7-11 i Oberaden 74 suggereix una cronologia augustea. Aquesta data coincideix amb el moment inicial de la terrisseria de la «villa» d'Adarró, situada a la mateixa zona: cf. A. LÓPEZ i J. FIERRO, *Les excavacions al conjunt de Darró durant l'any 1986*, «Primera edició», 1987, pp. 5-12; id., *La campanya d'excavacions de 1987 a l'assentament ibèric i la vil·la romana de Darró*, «Primera edició», 1988; id., *Darreres intervencions a l'assentament ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú)*, «Tribuna d'Arqueologia 1987-1988», Barcelona, 1988, pp. 53-68.

12. Pel poblament protohistòric del Penedès: J. SANMARTÍ, J. SANTACANA i R. SERRA, *El jaciment de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*, Barcelona, 1984; J. SANMARTÍ i J. SANTACANA, *La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès*, «6è. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà» (Puigcerdà, 1984), 1986, pp. 227-243; M. MIRET, J. SANMARTÍ i J. SANTACANA, *Distribució espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán*, «Arqueología Espacial», Teruel, 1984, vol. 4, pp. 173-186.

no podem relacionar aquest fet amb l'origen i l'evolució estructural de l'edifici. Aquest degué perllongar la seva existència durant el segle I d.C. fins, probablement, el darrer quart, en què degué ser abandonat (així ho suggereix la total absència d'importacions africanes).

LA CAMPANYA DE 1989; EL SECTOR II

Durant els mesos d'abril a juny de 1989 es realitzà una segona intervenció al Vilarenc, concretament a l'àrea oriental de la partida (amb una extensió de 3 ha). Dins d'aquesta, els treballs se centraren en el sector més proper a les cisternes descobertes el 1967.

Aquí, l'excavació va permetre exhumar un conjunt d'estructures molt malmès, però que es pot identificar, amb tota seguretat, amb l'edifici descobert el 1883 (la situació exacta és CF 803612)¹³. La comparació entre el plànol realitzat llavors i el corresponent a la present campanya (que es pot veure a la fig. 3) permet identificar les estructures que C. Pujol i Camps anomenà G («*caldarium*»), I («*alveus*»), J («*laconicum*»), L («*unctuarium*»), R, U, V i Y, totes les quals havien rebut una funció termal dins els esquemes de les termes públiques urbanes¹⁴.

De la majoria dels murs només restava la impronta i això fa molt difícil la seva interpretació. D'altres, la majoria dels que apareixen en el plànol de Pujol i Camps, no se'n va retrobar res, tot i els diferents sondejos realitzats expressament per cercar-los.

La principal novetat consistí en la troballa d'una canalització, orientada est-oest (marcada A, a la fig. 3), que no es pogué descobrir en tota la seva extensió (el seguiment es va interrompre als 22 m). L'obra es realitzà mitjançant un morter de calç i sorra barrejat amb petites pedres i fragments de «*tegula*». El canal, construït dins un solc del terreny natural, tenia una alçada de 30 cm i una amplada interior de 25 a 30 cm.

El canal A es trobava, a l'est, amb una altra conducció (B), a la qual tallava. Aquesta s'orienta en direcció nord-sud i es conserva en una llargada de 3 m. La tècnica constructiva és la mateixa que en el cas anterior.

Es molt difícil oferir una interpretació global de les restes, ja que es troben gairebé arrasades. També hem de tenir en compte que una part de les estructures exhumades el 1883, a sud i SE, no s'ha pogut redescobrir, ja que semblen situar-se sota l'actual carretera del Sanatori. El que es conserva correspon al conjunt d'àmbits que en el plànol antic apareixen dotats d'«*hypocaustum*». Però no queda cap resta d'aquests i només el plànol, relativament minuciós, de Pujol i Camps permet reconstruir alguns detalls. Puig i Cadafalch considerà tota aquesta zona com a part de la «*pars urbana*» de la «*villa*», la qual inclouria una àrea termal¹⁵. L'àrea «*rustica*», tal i com la defineix el mateix autor, i que inclouria una premsa, se situa en la zona no excavada i, per tant, no podem aportar cap dada nova.

Malgrat les mancances d'aquesta campanya, es pot afirmar que ens trobem davant un edifici d'una entitat i complexitat més gran que el trobat en el sector I. Junt amb unes dimensions més notables, l'ús generalitzat d'«*hypocaustum*» a moltes de les

13. PUJOL I CAMPS, op. cit., pàg. 171, on fa esment del grau de destrucció de les estructures, possiblement agreujat per les obres de 1967; cf. BEGES, SANTACANA, op. cit., pàg. 129 ss.

14. PUJOL I CAMPS, op. cit., pàg. 172 ss., proposa aquesta atribució de les diferents estances, partint de la comparació amb conjunts termals com els de Pompeia.

15. PUIG I CADAFALCH, *L'arquitectura romana...*, cit., pàg. 240 ss.

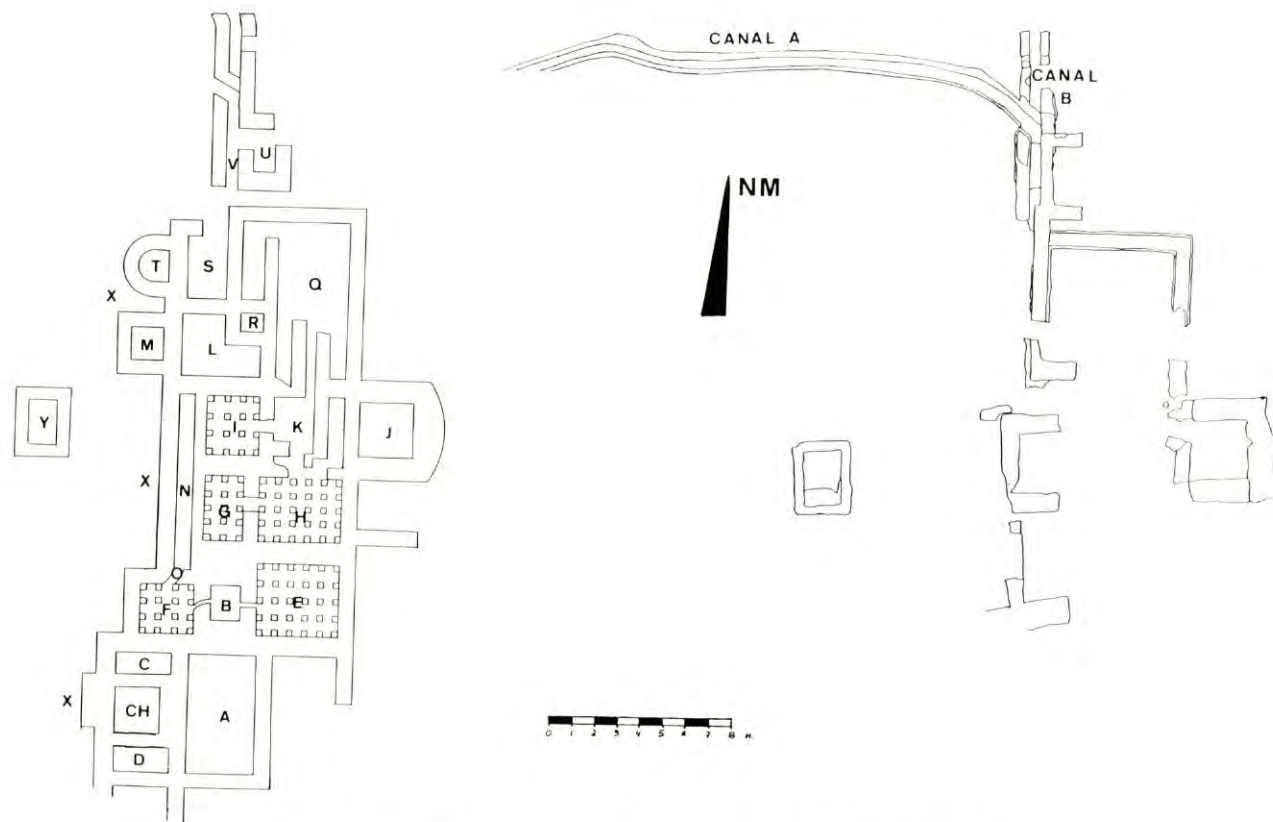

Fig. 3. Plànol de la campanya de 1989 en relació al de Pujol i Camps (1883).

habitacions i la presència de canalitzacions per aigua evidencien l'aplicació d'alguns dels principals programes tècnics desenvolupats per l'arquitectura pública i privada romana ¹⁶. Reforça aquesta impressió d'un conjunt arquitectònic més important i perfectament planificat la situació propera de les tres cisternes descobertes el 1967 i que devien respondre a les necessitats d'aigua (per a consum, fins lúdics o productius) de l'edifici.

Pel que respecta a la cronologia de l'ocupació del sector, cap de les estructures es pot datar amb certesa, donada la seva total destrucció. Tanmateix, els materials ceràmics recollits a diversos abocadors propers donen una cronologia aproximada i parcial de les activitats desenvolupades a la zona. En concret, un abocador situat al nord de l'edifici ha proporcionat T. Sigil·lata Gàl·lica, Hispànica i ceràmiques africanes (T. Sigil·lata clara A i comunes), tot el qual ens situa entre els segles I i III d.C. ¹⁷. Ara per ara, no es pot establir l'evolució d'aquest hàbitat dins aquest arc cronològic, ni el seu moment final. Així, per exemple, resta obert el problema de l'ocupació de la zona en època baixa imperial. Aquest, com altres problemes, només es podrà resoldre amb la continuació de les excavacions a la partida del Vilarenc.

PRESA ROMANA, SARRAL (CONCA DE BARBERÀ).

Campanya: 1988.

Directors: Julia Beltran de Heredia Becerro, Maria Sardà i Vilardaga.

Situació

Les restes d'aquesta presa es localitzen en el Barranc de la Salada, dins del terme municipal de Sarra, i es troben a 470 metres sobre el nivell del mar.

Aquest torrent regularment du la poca aigua que brolla de dues fonts naturals que hi ha a les immediacions. Com tots els torrents situats en el vessant mediterrani, les fortes tempestes estiuenques provoquen avingudes de gran violència, algunes de les quals encara perduren en el record dels habitants de Sarra.

Geològicament, aquesta àrea està situada damunt de formacions datades en l'Oligocè, que mostren una seqüència de margues, argiles, calcàries, sorrenques, conglomerats, guixos, etc., esdevenint tot un conjunt impermeable. Concretament, el llit del torrent el formen limolites vermelles, mentre que les vessants presenten una sobreposició de guixos (alabastres), conglomerats, capes de sauló i codolada, i capes calcàries.

De totes aquestes capes la més potent és la dels alabastres, sent explotada ja des de molt antic. Una d'aquestes explotacions, ara ja abandonada, va afectar el perfil esquerre del barranc pocs metres aigües amunt de la presa.

Aquest vessant és molt escarpat i està poblat d'arbusts i pins mediterranis. És el que suportava la major carga hidrostàtica, sent el més afectat per la força erosiva de l'aigua. El marge dret és més suau. Els terrenys s'esglaonen en dues terrasses conreades amb vinya i ametllers.

16. ADAM, op. cit., pàg. 289 ss.

17. Aquesta és, també, la cronologia final proposada per Balil, encara que sense una base sòlida; cf., op. cit., pàg. 19.

La presa està situada en un estretament del barranc, davant d'un eixample que permetia l'emmagatzamament d'un volum més gran d'aigua. Està assentada directament sobre la roca natural impermeable, la limolita, la qual va ser retallada en alguns punts per tal d'anivellar el sòl i facilitar el seu recolzament.

Descripció de la presa

En origen, la presa estava constituïda per una pantalla o dic que es recolzava en el seus extrems en dos estreps situats a les vessants del barranc.

La pantalla té una forma planimètrica d'arc de perfil convex de radi molt rebaixat. Té una secció esglaonada —amb un pendent de 25 graus— aigües avall i vertical aigües amunt.

El dic és un mur que presenta tres tipus diferents de fàbrica. A l'interior hi ha un nucli de formigó impermeable, format per un conglomerat de pedres, calç, arena, còdols i aigua. Per la banda d'aigües avall està recobert per un parament de grans carreus de calcarenita que formen cinc filades esglaonades. Pel cantó de contacte amb les aigües, el nucli està cobert amb un parament de pedres irregulars i de tamany mitjà, que té un arrebossat de calç i sorra que el protegia de l'erosió de l'aigua.

Aproximadament a la meitat de la pantalla i per la banda de contacte amb les aigües, hi ha un contrafort de secció esglaonada, fet amb pedres de petit tamany. Desconeixem la seva longitud original, però no deuria medir gaire més dels 2 m que es conserven.

A la coronació i en el centre del dic es troba el sobrecreixidor de superfície. No sabem les seves mesures, perquè es localitza en la superfície de trencament de la pantalla. Deuria tenir una secció rectangular. El que resta presenta una diferència de 21 cm per sota la cota de la coronació de la presa.

La pantalla medeix 2 m d'amplada a la coronació, 4 m d'amplada a la base, 2,5 m d'alçada i s'han conservat uns 11 m de la llargada total, que deuria ser d'uns 22 metres.

L'estrep que resta és el situat en el marge esquerre. És un mur de diverses filades de pedra de tamany mitjà que sobresurt uns 25 cm per damunt de la coronació.

Es tracta d'una presa de derivació que servia per elevar el nivell de l'aigua i després conduir-la amb una canalització vers els llocs on interessava disposar-ne. En la part d'estructura conservada no es va trobar cap canal, però sí a 55 m aigües avall de la presa i en el marge esquerre. En l'estrep del pont per on antigament passava el camí que unia Sarraí amb Solivella, hi ha restes d'un tram del canal. És de secció rectangular i està construït en pedra. La solera i les parets laterals estan fetes d'una sola peça.

El traçat del canal serà objecte d'una segona fase d'estudi, però creiem que la conducció es realitzaria per mitjà d'un canal obert i excavat en el sòl, que discorreria a mig vessant del barranc. Quan es va fer el pont van respectar el traçat, i es va refer amb en pedra la part afectada per la construcció, d'aquesta manera es va evitar que l'estructura resultés afectada per l'aigua.

Intervencions anteriors

L'any 1984, durant la realització de l'inventari arqueològic de la Conca de Barberà per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat, l'historiador J.M. Sans Travé va comunicar a l'equip d'arqueòlegs encarregat d'aquest inventari —M. Adserias, J.A. Muñoz i M. Sardà— la notícia de la seva existència.

Fig. 1. Vista del parament d'aigües avall, del nucli i de l'estrep.

Fig. 2. Vista del parament de contacte amb les aigües, amb el contrafort central.

Fig. 3. La presa un cop acabada la consolidació. Vista del parament d'aigües avall i de l'estrep.

Fig. 4. Vista del recreixement d'època medieval.

Fig. 5. Tram de la canalització.

El 1985, el mateix Servei d'Arqueologia va encarregar un estudi documental i la planimetria de la presa i la topografia del barranc aigües amunt, treballs fets per M. Abella i M. Sardà.

El 1988, dins del conveni subscrit entre la Generalitat i la Diputació de Tarragona en matèries d'arqueologia, es va emprendre l'excavació i consolidació de la presa.

Desenvolupament dels treballs

La finalitat dels treballs era deixar al descobert la totalitat de la presa, per tal d'extreure el màxim de dades possibles i procedir després a la seva consolidació.

Es va començar aixecant els dipòsits de pendent que tapaven la coronació de la presa, la meitat de la pantalla i l'estrep. A continuació van aparèixer els sediments flúvio-lacustres que es van anar dipositant durant la vida útil de la presa. Es va obrir una rasa d'1,5 m d'amplada per tal de registrar la seqüència estratigràfica del jaciment. Donada la característica d'aquests estrats —arqueològicament estèrils—, perquè ens trobem davant un jaciment singular, es va requerir la intervenció d'un sedimentòleg. Es van aixecar tres perfils estratigràfics dels materials dipositats com a resultat de l'acció de la presa sobre la dinàmica fluvial, interpretant-los des d'un punt de vista sedimentològic, estudi fet pel senyor Ll. Mercadé Miranda *.

Una vegada aixecats aquests perfils i donada la gran potència d'aquests sediments flúvio-lacustres (4,60 m), es va decidir utilitzar una màquina excavadora per tal de procedir a l'aixecament d'aquests estrats ja registrats.

Acabada l'excavació es va procedir a la consolidació de la presa, segons el projecte de Lluís Sant, tècnic del Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Es va recalçar la presa per mitjà d'una sabata de formigó armat.

Resultats dels treballs

De moment no podem donar una cronologia absoluta ja que els treballs encara no han finalitzat i l'excavació no n'ha proporcionat dades al respecte. Esperem que la segona fase aportí noves dades. De totes maneres situem el moment de construcció de la presa en època romana, basant-nos en el tipus d'aparell constructiu i en la proximitat d'una important vil·la amb la qual podria estar relacionada. D'altra banda, existeix a Sarraí una xarxa de molins medievals, la ubicació dels quals no coincideix amb la situació de la presa ni de les terres que regava. A més, una obra d'aquesta envergadura implica un assentament estable i un coneixement a fons del territori. Aquesta comarca va ser zona fronterera entre els regnes cristians i sarraïns, i encara que no descartem l'existència de petits establiments, era molt insegura a causa de les nombroses incursions islàmiques que van durar fins a principis del segle XII.

Del moment de construcció de la presa s'ha localitzat un mur de 12 m de llargada, en el marge dret del llit del torrent, que s'entregava a la pantalla per la banda de contacte amb les aigües. La seva utilitat era la de desviar l'aigua en el moment de tancar el dic, ja que lògicament la construcció s'iniciaria pels estreps per anar tancant progressivament l'arc. Un cop acabada aquesta operació, es va enderrocar el mur per

* Un estudi més ampli ha estat presentat en el *I Coloquio de Historia y medio físico. El agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*, celebrat a Almeria l'any 1989: «La presa de Sarraí (Tarragona): primeros resultados del estudio arqueológico, histórico y sedimentológico». En premsa.

tal que l'aigua inundés l'embassament. En el decurs de l'excavació s'ha documentat un estrat format per argiles de fons i gran quantitat de pedres que correspondria al moment de la seva destrucció.

En un moment indeterminat, després d'estar un cert temps en funcionament, va produir-se un trencament de la pantalla de la presa, que ha estat documentada tant per les dades arqueològiques com les sedimentològiques. Quan es va examinar detingudament l'aparell constructiu es va apreciar la línia de trencament, que coincideix amb una lleugera inflexió en la curvatura de l'arc. Així mateix, la part refeta no es va impermeabilitzar amb l'arrebossat de calç i arena que cobreix la resta de la pantalla sinó amb una capa d'argiles. L'estudi sedimentològic registra una superfície de discontinuïtat canaliforme —fuga de sediments— sols explicable pel trencament de la presa.

El contrafort que s'ha conservat va ser aixecat en el moment de la reparació, encara que no es pot descartar que en origen la pantalla comptés amb aquest element.

A continuació, la presa va funcionar durant un temps que no podem precisar fins la seva total colmatació i posterior abandonament. A partir d'aleshores i progressivament es van anar acumulant dipòsits de pendent provinents dels marges del barranc, que van anar cobrint la coronació de la presa.

Posteriorment, probablement en el moment de la repoblació d'aquesta àrea, la res-closa va ser reutilitzada, i es va construir un mur de recreixement de factura molt diferent, del qual sols s'ha localitzat un testimoni de 25 cm d'alçada. Al mateix temps es va elevar l'estrep. Els sediments dipositats al darrera del mur, d'origen flúvio-lacustre, confirmen la seva utilització com a recreixement.

LA FONTJOANA, VINEBRE (RIBERA D'EBRE).

Campanya: 1988.

Directora: Margarida Genera i Monells.

És una partida situada uns 100 m al nord-oest de Sant Miquel, al costat dret de la carretera que va a Móra.

Ara fa uns dos anys hi fou descoberta una estela funerària mentre hom procedia a remoure els conreus amb maquinària moderna. Aquest fet motivà una excavació sistemàtica de l'entorn.

Els treballs realitzats en el decurs d'aquesta campanya (desembre del 88) es poden resumir de la manera següent:

1. Obertura d'una cala de 3 × 4 m, denominada E.
2. Garbellament de les terres remogudes en els treballs de recuperació de l'estela.
3. Prospeccions a totes les feixes de terra situades als voltants d'aquesta partida (especialment a les Raboses de la Capitana).
4. Prospeccions al jaciment situat a pocs metres de la Fontjoana denominat els pedruscalls i la Sort de Sant Jordi.

Excavació de la cala E

Un cop recollides totes les pedres que es trobaven a la superfície hem identificat en total 5 nivells arqueològics:

E1. Superficial. Sediment d'argila sorrenca, d'estructura homogènia, color groguenc. En aquell nivell començaren a sortir diverses pedres i carreus més o menys alineats.

E2. Des del punt de vista geològic presenta pràcticament les mateixes característiques que l'anterior. Es troba a partir de la base de les pedres esmentades.

E3. Sediment d'argila sorrenca d'estructura homogènia amb molta matèria orgànica, color bru molt fosc. Aquest nivell es troba immediatament a sota d'un carreu de jaspi de la Cinta de $158 \times 65 \times 63$ cm, és a dir, el de la base de l'estela i dels carreus més petits que aquí trobem que formen mur.

E4. Sediment de sorra argilosa, d'estructura homogènia, color ocre. Apareixen algunes pedres de gres molt disgregable que posteriorment hem comprovat que és el sòl natural.

En un altre indret de la cala apareix la part superior d'una segona sèrie de carreus. En el nivell E5 es posa de manifest que es tracta de murs que separen àmbits.

E5. Base de totes les parets, sovint assentades sobre el mateix gres (sòl natural) retallat.

Quant a materials, trobem una gran quantitat de peces de sílex a tots els nivells, així com diversos fragments de ceràmica feta a mà, molt trossets, difícils d'identificar.

Hi hem localitzat també un nombre considerable de ceràmica sigil·lata, principalment del tipus africana clara D, que fa suposar que el moment d'amortització del conjunt excavat podria situar-se al segle V d.C.

Paral·lelament als treballs d'excavació, s'han garbellat les terres remogudes pels tractors que varen arrossegar l'estela en el moment de la recuperació. Entre el material recollit, hi ha també alguns fragments de sigil·lata clara D, altres de terrissa feta a mà, material de construcció, diverses peces de sílex, una fusaiola i una placa de bronze, molt rebregada, així com altres restes de jaspi de la Cinta.

Prospeccions dels voltants

En el decurs de les prospeccions fetes en el camp de l'entorn, hem pogut comprovar que al indret conegut com les Raboses de la Capitana, que s'estén a pocs metres de la Fontjoana, es troben encara molts més vestigis que els localitzats en el moment de realitzar la nostra tesi doctoral, l'any 1977 i que posen de manifest l'existència d'una necròpolis romana d'època imperial.

Els treballs de conreu més recents han posat al descobert grans quantitats de lloses, *tegulae*, ossos humans, i diversos carreus —alguns dels quals perfectament escairats— i fragments de sarcòfag, els quals hem recuperat, juntament amb algunes lloses i altres materials de construcció; considerem que es tracta del mateix jaciment objecte d'aquest estudi, tot i que a l'actualitat les dues partides estan separades per la carretera Móra-Flix (eix de l'Ebre).

D'altra banda, hem reconegut novament el jaciment dels Pedruscalls-Sebiques-Sort de Sant Jordi, on avui es troben algunes granges i diverses instal·lacions agrícoles. Repartits per aquests paratges apareixen diversos elements constructius, de vegades aprofitats per a altres usos, així com algun altre vestigi que posa de manifest l'existència d'un ampli establiment romà, tot i que en aquests moments es troba ocult per les construccions modernes.

BIBLIOGRAFIA

- M. GENERA. *El culte funerari a la tarraconense i la darrera descoberta al riberal de l'Ebre*. «Col·loqui internacional sobre culte i Societat Occidental. Tarragona».
- M. GENERA. *Les últimes descobertes en el Pas de l'Ase*. «8è. Col·loqui de Puigcerdà» en Homenatge al Prof. M. Tarradell, desembre 1989.

M. GENERA i J. M. GUINOVART. *Iconografia de les esteles discoïdals de Vinebre i antecessors*. «Jornades d'Estudi sobre les esteles discoïdals dels Països Catalans», Reus, gener 1988 (en premsa).

URBANITZACIÓ «RINCÓN DEL CÉSAR», CREIXELL (TARRAGONÈS).

Campanya: 1989.

Directors: Gabriel Foguet i Coll, Manel Güell i Agramunt.

Durant el mes de març de 1989 els Serveis Territorials d'Arqueologia de la Generalitat a Tarragona iniciaren un seguit d'intervencions d'urgència, a la urbanització «Rincón del César» a la localitat de Creixell (Tarragonès). El motiu d'aquestes fou l'aparició de nombroses restes materials d'època romana durant la fonamentació d'uns blocs de vivendes en la ja esmentada urbanització.

Es realitzaren els treballs arqueològics en diferents fases o etapes que responien a les diferents parcel·les afectades.

La primera intervenció a la parcel·la anomenada «AB3» oferí els següents resultats:

— Excavades les rases de fonamentació de les cases projectades, aparegueren un conjunt d'estructures que correspondrien a uns dipòsits de decantació d'argiles relacionables amb un forn de ceràmica suposadament existent en aquesta àrea.

— Les rases efectuades han proporcionat una seqüència estratigràfica que va del s. II a finals de la primera meitat del s. III d.C., moment d'abandonament de la zona excavada.

Així, distingim les següents etapes d'ocupació:

1ª Finals de la primera meitat de s. III. Nivells d'enderroc de l'àrea més oriental on funcionaven les estructures fetes de tovot i maó, serien els dipòsits de les rases 2, 3 i 4, abandonant-se el lloc.

2ª Primera meitat del s. III. Època d'ús dels dipòsits de tovot i maó. Aquests nivells documentats en tota l'àrea apunten a una continuació de l'hàbitat a la zona no excavada.

3ª Inicis del s. III. Es documenta una escombrera a la part més occidental (rases 6 i 7) del jaciment indicant el desús de les estructures per activitats industrials.

4ª Segona meitat del s. II. Estrats d'hàbitat que obliten les construccions cronològicament anteriors, sense documentar-se cap tipus d'estructura pròpia de l'època.

Es constaten altres estructures (Opus caementicium, Opus lateritium), anteriors a la darrera fase, les quals resten per excavar en la seva totalitat.

D'altra banda, les restes materials de què disposem evidencien clarament l'existència d'un forn ceràmic on molt possiblement s'hi produïren conjuntament ceràmica comuna, tegulae i imbrices i de forma molt particular àmfora del tipus Dressel 2-4.

Sembla que el forn no funcionaria ja durant la segona meitat del s. II d.C. Aquesta data aniria a reafirmar la hipòtesi de la finalització de la producció d'aquestes àmfores a la primera o, com a molt, segona meitat del s. II d.C.

La segona intervenció es realitzà a la parcel·la «AB4», amb la finalitat de delimitar l'extensió del jaciment pel seu vessant oriental. Oferí els següents resultats:

— S'identificà tan sols una estructura interpretable com una cubeta de decantació d'argila.

— Nivells estratigràfics no associats directament a cap estructura, i amb una cronologia de s. II d.C.

— Així mateix es constata l'existència d'una sitja ibèrica que no s'ha excavat per problemes tècnics. L'estrat que el cobreix és datable en el s. II a.C.

La tercera intervenció es realitzà a les parcel·les «AB1» i «AB2», la zona més occidental del solar afectat.

En aquesta àrea no es localitzà cap estructura ni cap nivell arqueològic d'interès, delimitant, però, el jaciment per aquest extrem oest.

BIBLIOGRAFIA

GÜELL I AGRAMUNT, M.: *Memòria de les excavacions realitzades a la urbanització «Rincón del César» a Creixell (Tarragonès), Parcel·la AB3*. A Servei d'Arqueologia de la Generalitat (inèdit).

GÜELL I AGRAMUNT, M.: *Memòria de les excavacions realitzades a la urbanització «Rincón del César» a Creixell (Tarragonès), Parcel·la AB4*. En preparació.

FOGUET, G. i GÜELL, M.: *Memòria de les excavacions realitzades a la urbanització «Rincón del César» a Creixell (Tarragonès), Parcel·la AB1 i AB2*. A Servei d'Arqueologia de la Generalitat.

VII·LA ROMANA D'ELS MUNTS, ALTAFULLA (TARRAGONÈS).

Campanya: 1983.

Director: Xavier Dupré i Raventós.

Los trabajos de la campaña de 1983 se han centrado en el conjunto de las llamadas termas superiores. Parte del equipo ha realizado el levantamiento topográfico y la planimetría del citado conjunto, mientras el resto de los miembros iniciaban un sondeo estratigráfico de 20 m² de superficie. Los trabajos se han complementado con la ayuda de los asistentes al Campo de Trabajo Arqueológico que han procedido a la limpieza y desescombro de todo el frente Oeste, que ha puesto a la luz una parte importante del citado conjunto termal.

Los trabajos de excavación han puesto al descubierto parte de una sala del conjunto de la que sólo se conservaba algunas *suspensurae* del *hipocaustum*.

Esperamos en futuras campañas poder ampliar la excavación de dicho conjunto termal.

REFERÈNCIA: «Arqueologia 83», pàg. 189.

VII·LA ROMANA DE LA LLOSA, CAMBRILS (BAIX CAMP).

Campanyes: 1983-1984.

Directors: Manuel-Jaume Massó i Carballido, Manuel Magriña i Alonso.

Cerca de la desembocadura del barranco de la Verge del Camí, y a su derecha, existe un yacimiento de época romana inédito, al que hemos dado el nombre de La Llosa. Fruto de la primera campaña de excavación, ha sido la identificación de una serie de estructuras arquitectónicas, datables entre el cambio de Era y el siglo IV, que permiten suponer la existencia de una villa dedicada a la industrialización de algún

tipo de salsa. En el transcurso de la excavación han aparecido una serie de depósitos de diferente capacidad, así como algunos elementos (fragmentos de estuco pintado, teselas) que pertenecen al sector de vivienda, no tan inmediato al mar.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 190.

Después de la primera campaña, de agosto-septiembre de 1983, se han realizado en este yacimiento otras dos: una de urgencia, en diciembre del mismo año (dirigida por el mismo arqueólogo que la primera), en la cual se delimitó la superficie ocupada por los restos arqueológicos para poder proteger definitivamente el yacimiento, y otra, la tercera, en agosto-septiembre de 1984, codirigida por Manuel Magriñà Alonso y Manuel Jaume Massó Carballido, que se ha dedicado preferentemente a examinar con mayor profundidad, tanto el sector industrial (dedicado a la elaboración de salazones y/o conservas de pescado) como el de habitación y almacenes de la villa romana. La excavación de nuevas catas y la ampliación de las antiguas ha permitido comprobar la existencia de numerosas estructuras arquitectónicas, desgraciadamente bastante arrasadas, y recuperar diferentes materiales arqueológicos que precisan la cronología absoluta ya avanzada, entre la primera mitad del siglo I y el siglo V.

REFERÈNCIA: «Arqueología 84-85», pàg. 108.

VIL·LA ROMANA D'EL MORO, TORREDEMBARRA (TARRAGONÈS).

Campanya: 1983.

Directora: Esmeralda Terré i Vidal.

Durante la campaña de excavación, proseguimos con las tareas de limpieza y retirada de tierras acumuladas en toda el área del yacimiento después de los sondeos que se realizaron entre 1973-1974, y que tanto dificultan las tareas de excavación en la actualidad.

Asimismo iniciamos la exploración estratigráfica de una nueva cuadrícula en la zona del atrio y dependencias residenciales de la villa, que experimentó importantes reformas en sus estructuras hacia el siglo I d.C.

La existencia en esta zona de un estrato con abundantes cenizas y carbones, nos permite creer en la posibilidad del abandono forzoso de la villa.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 196.

EL VELÒDROM, MONT-ROIG (BAIX CAMP).

Campanya: 1983.

Directora: Lluïsa Pallejà i Vilaseca.

En el momento de la realización de los cimientos para construir un velódromo en la zona polideportiva de Mont-roig se dejó al descubierto una serie de restos arqueológicos.

El Servei d'Arqueologia de Tarragona puso en marcha una excavación de urgencia que se desarrolló entre los meses de marzo y junio del presente año. Tras los traba-

jos realizados se han podido comprobar que estos restos pertenecen a un establecimiento rural de época romana dedicado a algún tipo de producción industrial ya que se han excavado dos cisternas rectangulares revestidas de «opus signinum» cuyas dimensiones son: $5,50 \times 2$ m y $3,60 \times 2$ m respectivamente, con una profundidad que oscila entre los 75 y 95 cm. Asimismo han aparecido otros depósitos mucho más pequeños junto a restos de muros y pavimentos. También fue excavada una escombrera que dio gran cantidad de material entre el que cabe destacar un molde de sigillata hispánica forma Drag. 37. El material estudiado hasta el momento da una cronología de finales del siglo I y principios del siglo II.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83, pàg. 198.

VIL·LA DE CASA BLANCA, JESÚS, TORTOSA (BAIX EBRE).

Campanya: 1986.

Director: Joan-Vianney M. Arbeloa i Rigau.

Motivada per les obres de millora del traçat de la carretera de l'eix de l'Ebre (CN-230) en el seu primer tram Tortosa-Xerta, ha estat la intervenció, entre els mesos de maig i juny de 1986, al jaciment romà de Casa Blanca, situat a la ribera dreta de l'Ebre, prop l'anomenada Torre d'En Corder, a quatre quilòmetres de Tortosa, al vessant d'un petit turonet que s'apropa al riu.

Ja des de temps antic hom presumia l'existència d'algun assentament romà a la zona, i així ho demostraren les prospeccions realitzades a la zona prèvia a l'excavació. En efecte, en el tall obert a la carretera eren visibles les restes de diverses estructures romanes: murs en *vittatum*, paviments en *signinum*, canals, etc. D'igual manera, es recolliren nombrosos fragments de ceràmica romana a superfície en la zona que devia afectar la nova variant de la carretera, avui ja construïda.

Atesa l'extensió suposada del jaciment, vista la dispersitat de les troballes, es planificà la realització d'una sèrie de sondeigs de 2 per 2 metres, equidistants una vintena de metres, a fi de delimitar el jaciment al llarg del nou traçat i conèixer la seva seqüència estratigràfica. El primer i darrer sondeigs aviat ens presentaren l'estrat natural per sota d'un estrat superficial de minsa potència (0,10 a 0,20 metres), limitant el jaciment pel nord i pel sud.

El segon sondeig ens proporcionà una sèrie d'aportacions ceràmiques alt imperials en els estrats inferiors, a partir del segle I d.C., i unes acumulacions baix imperials i tardanes en els estrats superiors. El tercer sondeig únicament presentà un estrat tardà del segle IV d.C., amb material més antic barrejat, situat directament sobre l'estrat natural, que apareixia a 1,50 metres de fondària.

Les úniques restes constructives aparegueren en el quart sondeig, consistents en un mur bastit en *vittatum*, del qual es conservava una filada sobre la fonamentació del mateix mur formada per quatre filades de pedres més. El mur, de mig metre d'amplada i disposat en sentit sud-est nord-oest, havia estat aprofitat per situar-hi un foc. El sondeig inicial fou ampliat per tal de veure la seva extensió, i es trobà un tancament cap al sud-oest en angle recte, i la continuació cap al sud-est d'un mur més petit, de 0,35 metres d'amplada, de pedres i morter, possiblement separació d'un àmbit no cobert.

Fig. 1. Murs del sondeig núm. 4. Detall.

Fig. 2. Prolongació dels murs del sondeig núm. 4.

En conjunt, s'ha documentat la presència d'un estrat de potència variable entre 1 i 1,70 metres, datat a la segona meitat del segle IV d.C. Per sota d'aquest, ha estat comprovada la presència d'un altre estrat amb aportacions ceràmiques des del segle I d.C., datat en el nivell inferior en el tercer quart del segle I d.C., tot i tenir materials anteriors.

De la primera fase de l'excavació es dedueix la presència d'unes estructures del segle IV d.C. —murs— sobre un aterrassament previ, i unes aportacions de materials alt imperials en els nivells inferiors que coincideixen amb els punts de màxima fondària, possiblement provinents de més amunt on les restes de les estructures que es veuen en el tall de la carretera vella ens indiquen la presència d'una vil·la.

Creiem, en conseqüència, que la zona excavada correspondria a una ampliació de la vil·la feta per la banda meridional, apropant-se al riu Ebre, realitzada en un moment no determinat del segle IV d.C., tot i que la vil·la devia funcionar des del segle I d.C. La presència de materials ceràmics del segle V d.C. (T.S. Africana D) ens farien perdurar fins aquest moment de l'antiguitat tardana l'existència de la vil·la.

BIBLIOGRAFIA

GENERA I MONELLS, MARGARIDA - ARBELOA I RIGAU, JOAN-VIANNEY M.: *L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa Romana i la seva àrea d'influència*, «Tribuna d'Arqueologia 1986-1987», pàg. 81-90. Edita Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Servei d'Arqueologia. Barcelona 1987.

II.4. MEDIEVAL

LA QUADRA DE LA COGULLADA, EL MONTMELL (BAIX PENEDES).

Campanya: 1989.

Directors: Marina Miquel, Josep M. Vila.

La Quadra de la Cogullada es troba situada a la comarca del Baix Penedès, dins el terme municipal de La Joncosa de Montmell (coordenades: 1° 25' 50" - 41° 14' 40" Nord).

El jaciment es troba situat a l'extrem Sud de la serra de les Roques Altes, a 533 metres d'alçada sobre el nivell del mar. Des del punt de vista de la distribució espacial, el jaciment es pot dividir en dues zones. La primera, situada al cim de la serra, ve determinada per l'existència de la fortificació que domina el conjunt. El segon àmbit s'estén pel vessant oest de la muntanya, on es troben una sèrie de cases agrupades al voltant del camí medieval que, recorrent longitudinalment la serra, uneix la Quadra de la Cogullada amb d'altres indrets de la zona: castell de Montmell, castell de l'Albà, la torre del Codony, la Vall de Sant Marc, etc.

Des del punt de vista documental, la Quadra de la Cogullada es trobava inclosa en el terme del castell de Montmell, que des de mitjan segle X pertanyia als dominis de la seu de Barcelona. La primera referència documental al terme Cogullada apareix en la carta de poblament de Montmell de l'any 974, on el bisbe Vives fa extensius els privilegis dels pobladors de Montmell als de la Cogullada.

Fig. 1. Extrem nord de la fortificació.

Fig. 2. Vista de la part superior de la fortificació.

Durant la centúria següent no s'ha pogut documentar, per ara, el jaciment. Tanmateix, a partir de la segona meitat del segle XII, moment en què es produeix el repoblament definitiu del Camp de Tarragona i la resta de les comarques tarragonines, es documenta novament el terme Cogullada ara referit a una quadra dins l'àmbit del castell de Montmell. Ja en aquest moment la quadra es troba sota la jurisdicció del llinatge del Bazons, milites, que l'havien rebuda presumiblement dels castellans de Montmell els quals eren feudataris de la seu de Barcelona. A mitjan segle XIII el llinatge del Bezons cedeix i ven els seus drets sobre la quadra al bisbe de Barcelona. A partir d'aquest moment el terme quadra desapareix de les referències a la Cogullada, la qual és citada amb el terme de «fortitudine». La darrera notícia de la qual disposem en època medieval és de l'any 1288, per la qual sabem que Marimon de Plegamans rep de Bernat, bisbe de Barcelona, el castell de Montmell i la «fortitudine» de la Cogullada en comanda.

El plantejament d'aquesta excavació ve determinat per dos objectius fonamentals, un més immediat i un altre de més general. En el primer cas, es tractaria de documentar per primera vegada arqueològicament un tipus d'assentament especial que a través de la documentació escrita coneixem amb el terme de «quadra». Segons aquesta documentació, es tractaria d'un hàbitat amb fortificació pròpia, però emmarcat en el terme d'un castell del qual depèn jeràrquicament i feudalment. En tot cas, les fonts escrites no ens permeten determinar ni les dimensions, ni l'estructura, ni el tipus d'hàbitat que es desenvolupen sota el terme quadra. Per aquest motiu, l'excavació d'un jaciment com la Quadra de la Cogullada, abandonada tot just finalitzada la seva funció, és essencial de cara a assolir un major coneixement d'aquesta forma d'assentament intermedi entre el mas isolat i la vila.

D'altra banda, la inclusió d'aquest nucli de poblament en una estructura territorial més ampla, el castell termenat, on s'inclouen a més de les quadres, torres de guaita, masos fortificats, vil·les i el propi castell, ens permetrà conèixer millor com s'organitza el poblament, la defensa del territori i les relacions internes al si de la castellanía a l'època feudal.

Estudis d'aquest tipus arribaran a permetre en el futur comprendre les premisses sobre les quals es generà el moviment de conquesta i repoblació del territori del Camp de Tarragona durant els segles X-XIII.

Planificació de la intervenció arqueològica

Donat que l'objectiu principal és només documentar l'organització d'aquest tipus d'assentament anomenat quadra, no es preveu una excavació en extensió de tot el jaciment, sinó que només es pretén intervenir de forma puntual en les zones que ens permetin assolir un grau d'informació major. De tota manera, si escau, es preveu poder ampliar l'excavació en els llocs que demostrin tenir un interès especial. D'aquesta manera, es pretén excavar, en una primera fase, la zona de la fortificació, situada al cim de la serra, i en una segona fase, realitzar una sèrie d'intervencions en la zona d'hàbitat escollint-ne les zones que una prospecció intensiva del conjunt demostrí que són les més adients. Al mateix temps es realitzarà una neteja del conjunt de cara a possibilitar l'aixecament topogràfic del jaciment en la seva totalitat, aspecte imprescindible per al millor coneixement de la seva distribució espacial i organització interna.

Per a la realització d'aquests objectius es preveuen, com a mínim, dues o tres campanyes d'excavació, la primera de les quals es va realitzar l'agost de 1989.

Paral·lelament a l'actuació arqueològica, s'està duent a terme un estudi sistemàtic de les fonts documentals disponibles sobre el jaciment i en general sobre tot allò que faci referència a aquest tipus d'assentament per tal de poder establir paral·lels on validar els resultats que obtinguem en el nostre treball.

Resultats de la primera campanya d'excavació

Durant la primera campanya, l'actuació s'ha centrat especialment a la zona de la fortificació, al temps que s'ha iniciat la neteja del conjunt del jaciment. Aquesta neteja ha permès, pel que fa a la zona d'hàbitat, entreveure un principi de distribució d'aquest àmbit. En aquest sentit el nucli d'hàbitat es troba esglaonat en tres terrasses que ocupen el pendent de la muntanya per damunt d'un camí medieval que serveix de límit inferior al poblat. També ha quedat palès que ens trobem davant d'un poblat obert sense cap tipus de mur de defensa que l'envoltés. D'altra banda, les cases documentades són majoritàriament de planta quadrangular, i s'aprofita en alguns casos com a paret de fons la roca o bé la paret de la terrassa.

Pel que fa a la fortificació, els treballs d'excavació han posat de manifest que es tracta d'una construcció que segueix els paràmetres habituals de les fortificacions dels segles XI-XII. És a dir, es tracta d'una torre circular envoltada per un mur de protecció. Sembla probable que existís un nucli primitiu de torre i muralla, posteriorment engrandit amb uns murs exteriors als quals aniria associada una cisterna. Aquest conjunt ocupa la totalitat de la petita planura que corona el cim de la serra, i es documenta en algun cas l'engrandiment d'aquesta mitjançant un aterrament.

L'element més significatiu, especialment de la torre, és el seu tamany (3,80 m diàmetre extern i 1,20 m diàmetre intern). Aquesta particularitat, que evidentment impossibilita pensar en la torre com un element defensiu, sembla indicar que en aquesta època i pel que fa a aquest tipus d'assentament de rang inferior, la fortificació no té un caràcter operatiu, i es limita a una funció de símbol del poder feudal, representada per una versió reduïda del que era el castell termenat. D'altra banda es coneixen d'altres torres de característiques similars dins la pròpia castellanía.

Durant la propera campanya es realitzarà l'excavació en extensió de la fortalesa i s'iniciarà l'excavació d'alguns elements de la zona d'hàbitat.

ENTERRAMENTS DE LA PLAÇA DEL REVEREND ANDREU MARCÈ,
SANT JAUME DELS DOMENYS (BAIX Penedès).

Campanya: 1987.

Director: Albert Bacaria i Martrus.

Introducció

En el mes de juliol de 1987, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va dur a terme una excavació arqueològica d'urgència a Plaça del Reverend Andreu Marcè de Sant Jaume dels Domenys (Baix Penedès), amb la finalitat de documentar possibles restes arqueològiques i de l'antic cementiri, motivades pel Projecte de remodelació urbanística de la plaça.

Sant Jaume dels Domenys és una petita població del Baix Penedès, situada a pocs quilòmetres del Vendrell i de l'Arboç, a l'extrem meridional de la Depressió Pre-litoral

catalana. Aquesta comarca està separada del litoral per relleus de molt poca importància, amb un clima d'hiverns temperats i d'estius secs i calurosos i una vegetació típicament mediterrànica.

El context arqueològic

Tota aquesta àrea és prou rica en vestigis arqueològics de diferents èpoques, des de la Pre-història fins als nostres dies. El fet que la Depressió Pre-litoral constitueixi una via natural de comunicació utilitzada des d'antic ha donat lloc a l'assentament de diverses cultures al llarg de la història.

L'àrea excavada es troba en el centre de l'actual vila i forma part d'una petita elevació natural del terreny. Aquest indret fou utilitzat com a cementiri fins a l'any 1917 segons les notícies orals de què disposem, si bé que recentment les terres haurien estat rebaixades i la zona parcialment enjardinada.

Anteriors intervencions arqueològiques realitzades l'any 1985 en el pati del recinte parroquial (LEPP, Astrid: *Memòria d'excavació*. Sant Jaume dels Domenys, 1985), havien posat al descobert una sèrie d'enterraments del tipus antropomorf, d'època medieval, que hom pensà que es podrien localitzar també a la plaça que hem excavat, ja que en el seu sector NO està delimitada per l'Església actual. D'altra banda, la creença que podria haver existit una església romànica sota les estructures actuals era l'altre punt de referència per realitzar-hi excavacions.

La intervenció arqueològica

La impossibilitat de fer una excavació en extensió a tota la plaça, ens ha portat a fer tres cales de sondeig de 2 m x 2 m les dues primeres i de 2 m x 3 m la tercera; la primera i la tercera tocant a la paret lateral de l'Església i la segona en el centre de la plaça. Aquesta darrera no ha proporcionat cap tipus de resta ni material arqueològic, i apareix la roca natural a molt poca fondària. Per contra, les cales realitzades al costat de la paret de l'Església han descobert dos enterraments i la banqueta de fundació de l'edifici.

El primer enterrament, a la cala núm. 1, estava disposat directament a sobre de la roca, parcialment rebaixada, i delimitada per pedres de tamany mitjà que servien de suport lateral. Hi mancava la coberta i estava orientada a NO amb el cap del difunt inclinat cap a l'esquerra.

També en aquest sector s'ha documentat la possible banqueta de fundació del mur lateral de l'Església, feta de petits carreus, i es recolza tota l'estructura sobre la roca natural.

La segona tomba, localitzada en el sondeig núm. 2, s'havia excavat a la roca i era de forma rectangular, amb més de dos metres de llargada, i també estava orientada a NO, tot i que tipològicament no té res a veure amb la primera. Hauria tingut una coberta de grans lloses de les quals només es conservaven dues i pràcticament no quedaven restes de l'esquelet.

Resum

La intervenció arqueològica va posar de manifest que els rebaixos de terres que es van fer fa uns anys en aquest indret haurien afectat la major part dels enterraments d'aquest sector del cementiri. Les restes que s'han pogut documentar estan parcialment saquejades o afectades pels rebaixos i es troben fora de tot context estratigràfic,

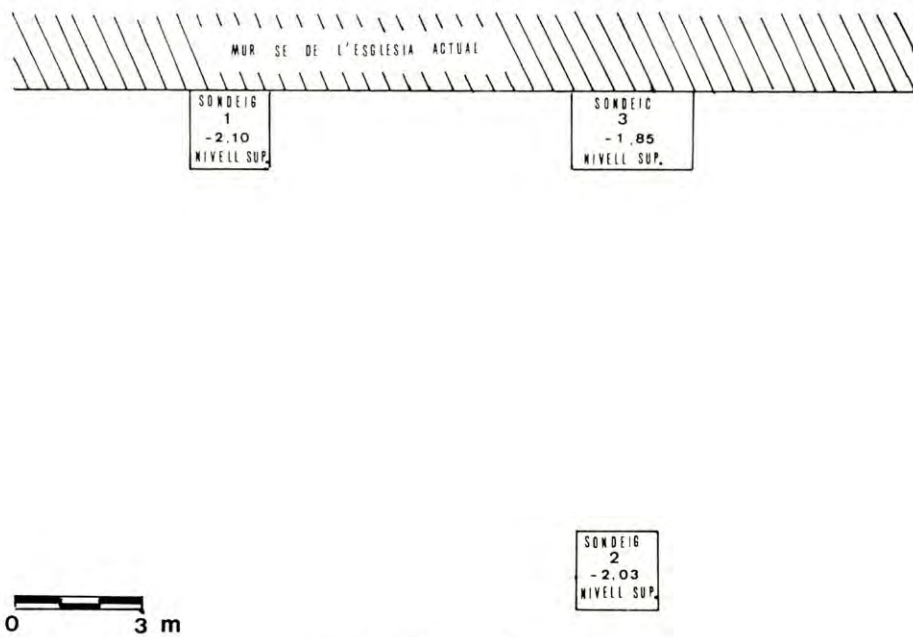

Fig. 1. Situació dels sondeigs.

Fig. 2. Enterrament del sondeig núm. 1.

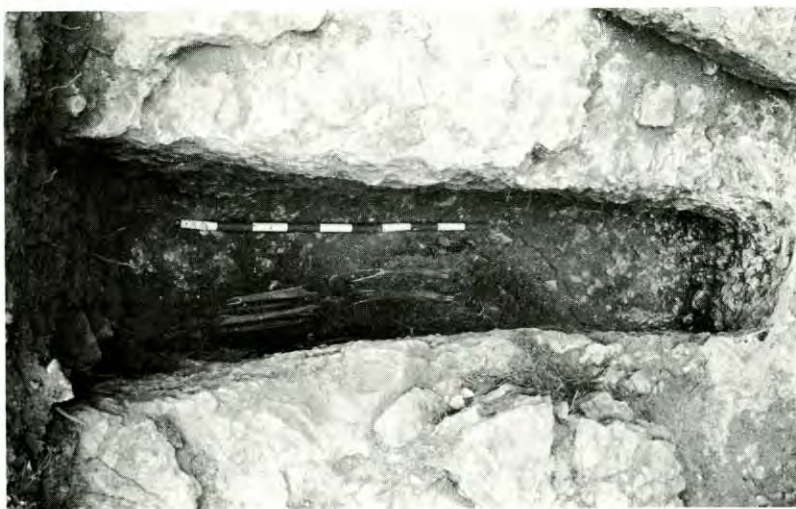

Fig. 3. Enterrament del sondeig núm. 2.

amb absència de materials que aportin alguna dada cronològica. Igualment, la tipologia dels enterraments no permet establir conclusions en aquest sentit.

Finalment, no s'ha pogut documentar cap estructura arquitectònica que ens permeti pensar en un edifici anterior a l'actual Església que data dels segles XVII-XVIII. Respecte d'això, creiem que la possibilitat de trobar restes d'estructures anteriors passaria per una excavació dintre del recinte del temple.

EL PLA DE SANTA BÀRBARA, MONTBLANC (CONCA DE BARBERÀ).

Campanya: 1982.

Director: Maties Solé.

Los trabajos se iniciaron en la zona del castillo, utilizando el sistema de trinchera paralela a los muros y elementos arquitectónicos de los restos del castillo, a fin de determinar su planta y extensión.

La construcción se orienta en sentido Este-oeste. Se encontraron restos de muros, algunos de tapial, que forman estancias y las puertas de acceso a las mismas.

El sedimento formado por tierra y rellenos propios de las paredes del castillo oscila entre 1,20 y 1,60 metros de potencia. En ellos se encontraron elementos cerámicos ibéricos correspondientes al primitivo poblado ibérico, destruido al construirse el castillo en el siglo XII, apareciendo en su fábrica elementos arquitectónicos de la estructura anterior.

La presencia de cerámica verde manganeso y la ausencia de decorada en azul confirma el abandono del castillo en el siglo XV-XVI y su posterior derribo.

Junto a los trabajos de excavación se ha trabajado en levantar un plano taquimétrico de la zona excavada con anotación de los elementos encontrados.

REFERÈNCIA: «Arqueología 82», pàg. 159.

EL PLA DE SANTA BÀRBARA, MONTBLANC (CONCA DE BARBERÀ).

Campanyes: 1985-1986.

Directora: Maria Teresa Miró i Alaix.

Els mesos de desembre de 1985 i gener de 1986 el Servei d'Arqueologia realitzà una excavació d'urgència al Pla de Santa Bàrbara de Montblanc, arran de les actuacions previstes al Pla d'Ordenació Urbana les quals havien d'incidir sobre les restes arqueològiques. L'estudi arqueològic del Pla fou finançat per la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge.

Els treballs arqueològics se centraren en dos punts: la carena del Pla, on s'ubiquen les restes del castell, i el vessant de llevant on s'havien localitzat les habitacions del poblat ibèric en excavacions anteriors realitzades pel Museu de Montblanc.

L'actuació a la carena del Pla obeí a dos objectius diferenciats. Per una banda s'excavà en extensió el sector 1, situat a la part sud del castell, on es buidaren set àmbits, als quals s'hi havien resseguit els murs en una excavació anterior i, per tant, tenien el reompliment deslligat dels murs, i només es podia documentar la seqüència estratigràfica en relació als murs en un punt. En conjunt, els set àmbits proporcionaren una

estratigrafia similar, amb una presència important d'un nivell d'enderroc amb gran quantitat de teules i restes constructives de guix. L'objectiu d'aquesta excavació, a l'igual que la realitzada al sector corresponent al pati del castell, al costat d'una escala d'accés al pis superior, era l'obtenció d'una zona del castell excavada en la seva totalitat de cara a una adequació de l'esplanada superior. D'altra banda, obeint a un objectiu de delimitació d'estructures entre les dues zones visibles del castell s'obrí una cala de 5 x 3,5 m a l'esplanada que restava entre el pati i la zona sud, on havia excavat el Museu de Montblanc. Aquesta cala proporcionà restes de murs i un potent nivell d'enderroc.

Al vessant de llevant els treballs van anar encaminats a la delimitació de les restes ibèriques, s'obriren dues cales que van donar un resultat negatiu, i a la neteja de les habitacions excavades pel Museu, excavant un testimoni deixat entre aquestes per tal de tenir la zona totalment excavada. Al testimoni es van documentar dos nivells que corresponien a l'estrat vegetal i al nivell de reompliment de l'habitació.

El castell

La majoria dels murs del castell estan molt arrasats, i l'alçada conservada oscil·la entre uns pocs centímetres i un metre. Les parets més sòlides, construïdes amb pedres i formigó, corresponen als murs exteriors, mentre que els interiors són de pedres lligades amb morter, de tàpia o de guix, o combinant aquestes tècniques constructives. Cal remarcar l'abundant utilització del guix com a element constructiu, tant en murs com en escales, marxapeus, llars o banquetes. Els paviments estan molt malmesos i són, en general, de mala qualitat. En la major part dels casos són paviments de calç, i se'n coneix un de lloses de pissarra. El castell s'assenta directament sobre la roca mare, el pinyolenc, motiu pel qual no hi ha rases de fundació, excepte en un sol cas, a causa d'un rebaix del terreny en època ibèrica.

La forma del castell s'adapta a la que presenta la carena del Pla, almenys a la part sud, ja que els límits septentrionals del castell es desconeixen fins al moment, així com part dels occidentals.

El cos central del castell forma un rectangle paral·lel al vessant de llevant, al qual s'adossen per l'oest altres cossos, amb una orientació diferent, i s'adapten així a l'espai disponible. La distribució de l'espai intern del castell ha sofert algunes modificacions, des del moment de la seva construcció, el segle XII, fins que va ser abandonat el segle XIV. Els àmbits 1 i 2 havien format una sola unitat, tal com es pot observar per la posició de la porta i els pilars que la flanquegen, subdividida posteriorment en dos àmbits per una paret de tàpia que inutilitza un dels pilars. Aquest i l'àmbit 5 són els únics que tenen una entrada des de l'exterior, coneguda fins al moment.

La funcionalitat dels diversos àmbits no està gaire definida, encara que podrien correspondre a dependències de caire públic del castell (sales; cuina, patis...) mentre que les dependències privades estarien situades al pis superior. L'àmbit on es troba l'escala seria segurament un patí descobert, fet que sembla corroborar la manca d'elements constructius en el seu reompliment.

Pel que sembla el castell no tenia torres i, donada la migradesa de les restes conservades, és impossible conèixer l'alçada total de les parets exteriors. La resta d'un mur de formigó, localitzat al SE de la carena, a la terrassa inferior d'aquesta, podria formar part d'algun sistema de defensa o de contenció de terres, si bé el poc tros conservat no ens dóna cap dada concreta.

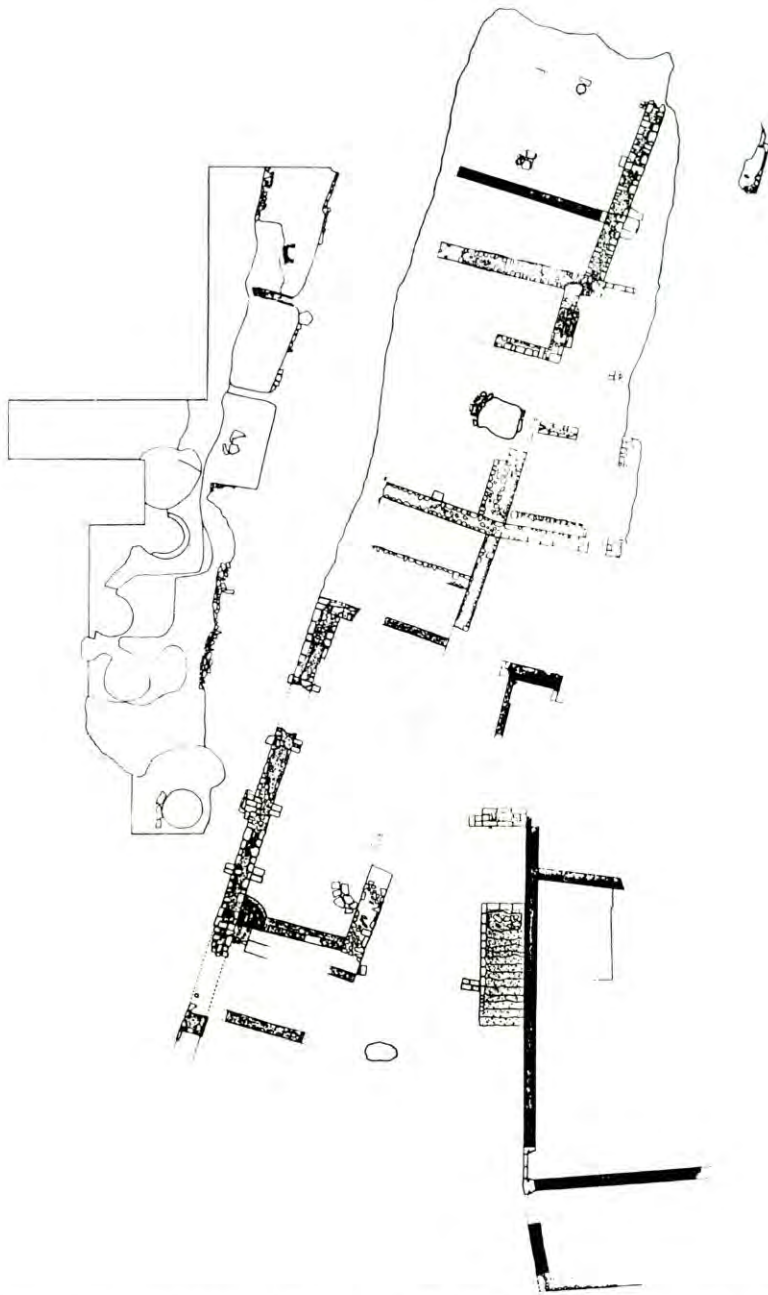

Fig. 1. Planta general del poblat ibèric i el castell del Pla de Santa Bàrbara de Montblanc.

El material arqueològic trobat als nivells d'enderroc ens proporciona una data d'abandonament del castell de finals del segle XIV, confirmada per la documentació. Aquest material consisteix majoritàriament en ceràmica grisa (gerres, poals, olles, tupins, cassoles, gibelles, tapadores), ceràmica vidriada generalment incolora, però també amb vidriat verd, marró fosc, melat i blanc estannífer (cassoles, olles, tupins, gibelles i tapadores), ceràmica decorada en verd i morat (servidora, escudella, plat tallador) ceràmica blava (dos fragments d'escudella i un de forma tancada), vidre i metall (forrellats, ganxos, plaques i claus de ferro, plaquetes i pinces de coure) i escòria de coure relacionada amb un element que dóna indicis de la fossa d'aquest metall.

En alguns àmbits del castell han aparegut tres sitges que podrien pertànyer al poblat ibèric, encara que després hagin estat reutilitzades en època medieval. En un dels casos un dels murs exteriors del castell passa exactament per sobre la boca de la sitja provocant la construcció d'un arc de descàrrega per assegurar la fonamentació, fet que demostra que la sitja era anterior al castell. La segona, situada a l'àmbit 1, estava reomplerta amb materials medievals i es conservava una llosa de coberta. La tercera, al pati del castell, no està excavada.

El poblat ibèric

Al vessant de llevant es coneixien tres habitacions amb murs de pedra seca i paviments de fang cuit. Les noves excavacions no ens proporcionaren cap habitació nova, però sí que ens documentaren estructures a la carena, on no se'n coneixien per haver estat arrasades amb la construcció del castell. Sota el paviment de l'àmbit 7 del castell va aparèixer un forat retallat al pinyolenc, delimitat en la seva part est per un mur de pedres i reomplert amb pedres de tamany mitjà, gran quantitat d'ossos i nombros material ceràmic, que es pot datar a la segona meitat del segle III a.C. El material, tot i que alguns vasos estan bastant sencers, sembla que va ser-hi abocat de qualsevol manera i alguns vasets estan esclafats contra les pedres. Això fa pensar en l'amortització d'aquesta estructura com a escombrera en un moment determinat. Possiblement la funcionalitat primera d'aquest element fou la de dipòsit d'algun tipus de material (gra o aigua).

El material procedent d'aquesta escombrera consisteix majoritàriament en ceràmica roja a torn sense decoració pintada amb una primàcia absoluta dins el repertori de formes de l'àmfora ibèrica de boca plana, altres formes ben representades són vasos bicònics de llavi exvasat, pàteres i bols. En un nombre menor trobem el gran vas amb vora sortint, el càlat, vas globular, una imitació del plat de peix àtic, una enòcoe i altres. Pel que fa a la ceràmica roja amb decoració pintada es documenten les següents formes: vas globular, olla, càlat, copa, gran vas i gerra. Entre les decoracions la més nombrosa és la de bandes i altres motius geomètrics (semicercles concèntrics i tangents, oves, línies ondulades, estilitzacions vegetals) però també es troben decoracions vegetals (fulles d'heura, roleus...). Sobre les vores poden aparèixer línies o dents de llop. La pintura, generalment, és de color roig vinós. La resta de tipus ceràmics està representada en una proporció menor: trobem ceràmica a mà (olles de perfil en S, tapadores), ceràmica grisa (enòcoe, vasos esferoïdals, vasets bicònics, pàteres), ceràmica de vernís roig ilergeta amb dos exemplars dels quals un és una enòcoe que va aparèixer sencera, àmfora púnica del tipus Mañá E, àmfora greco-itàlica i ceràmica de vernís negre, de la qual s'han identificat produccions del taller de Roses (formes Lamb 26-Morel 2812, Lamb 25a-Morel 2765b), d'un taller cartaginès i campaniana A antiga (Lamb 48-Morel 3141), així com un fragment residual de ceràmica àtica.

Entre els materials no ceràmics hi han fusaioles, peces discoïdals i una fulla de ganivet de ferro. El material procedent de l'excavació del testimoni, bastant escàs, respon als mateixos tipus i cronologia representats a l'escombrera. Aquest conjunt de material ens dóna una cronologia de segona meitat del segle III a.C. i molt possiblement del tercer quart de segle, que correspondria al moment d'abandó del poblat, i restaria el Pla de Santa Bàrbara deshabitat fins al segle XII, quan es comença a bastir el castell de Montblanc.

BIBLIOGRAFIA

- MAZAIRA, LOURDES; MIRÓ, M. TERESA; ROVIRA, CAROLINA; SUBIAS, EVA: *Cuatro castillos de las comarcas de Tarragona: estudio comparativo*. «Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española», Madrid, 1987. Pàgs. 207-216.
- MIRÓ, M. TERESA: *Pla de Santa Bàrbara (Montblanc, Conca de Barberà)*. «Arqueologia 84-85», Madrid, 1987. Pàg. 126.

SEPULTURES DEL CARRER DE L'ORFEÓ CATALÀ, SANTA COLOMA DE QUERALT (CONCA DE BARBERÀ).

Campanya: 1988.

Directora: Margarida Genera i Monells

Arran de les obres de construcció d'unes rases per a la instal·lació del clavegueram en el carrer de l'Orfeó Català de Santa Coloma de Queralt, varen aparèixer indicis de diversos enterraments. Per aquest motiu, durant la darrera setmana del mes de febrer de 1988 vàrem portar-hi a terme una intervenció d'urgència amb l'objecte de documentar les esmentades restes.

Les 7 sepultures estudiades varen aparèixer alineades en direcció nord-sud aproximadament, a una fondària compresa entre 1 i 1,5 m situades als dos costats de la rasa. Les restes corresponen com a mínim a 8 individus enterrats en posició anatòmica i orientats en direcció nord-sud aproximadament.

Tot i que varen aparèixer alguns fragments de ceràmica de diverses èpoques entremig del sediment, podem afirmar que les despulles humanes no anaven acompanyades de cap mena d'aixovar. Tan sols varen ser col·locades dintre una petita fossa, excavada en les argiles compactes, i en alguns casos recobertes d'unes quantes lloses. Només la sepultura núm. 7 es conservava completa i per tant va poder-se excavar d'una forma molt més minuciosa. L'esquelet corresponent ha estat reconstituït en el Centre de Restauració de Sant Cugat del Vallès, i més tard exposat en la mostra «Catalunya restaurada».

D'altra banda, les restes humanes han estat estudiades en el Departament d'Antropologia de la Facultat de Biològiques de la Universitat de Barcelona.

Ateses les característiques del conjunt de sepultures és molt difícil precisar-ne una cronologia. D'una manera molt provisional, les atribuïm a l'època medieval. Pel fet de trobar-se fora del recinte fortificat de Santa Coloma, i sense estar relacionades amb cap església, pensem que podria tractar-se d'enterraments de l'aljama judaica que tenim ben documentada en els segles XI-XIV.

En aquest mateix indret, s'han localitzat vestigis del Bronze final, primera Edat del Ferro, que poden correspondre a un establiment molt anterior als enterraments i que no tenen cap relació entre ells.

CASTELL D'AMPOSTA (MONTSIÀ).

Campanyes: 1985-1987.

Directors: Margarida Genera, Joan Cabestany.

Està situat en el nucli antic de la vila i voltat pel canal de l'Ebre i el carrer «del fossó», que correspon al fossat medieval.

Es tracta d'un punt estratègic sobre el riu, en una petita elevació que devia trobar-se molt a prop de la desembocadura, si tenim en compte que la formació del Delta ha tingut lloc en època recent.

Dins el recinte hi ha diverses construccions, utilitzades avui com a dependències d'algunes indústries locals.

Pels volts dels anys cinquanta el professor F. Esteve Gàlvez va dirigir les seves recerques a l'entorn del castell i les troballes fetes en aquesta ocasió van posar de manifest l'existència de vestigis d'època ibèrica. Partint d'aquestes dades, el 1985, en tenir notícia d'un projecte municipal sobre la reforma de les velles instal·lacions per destinar-les a fins culturals, es va incloure un pla d'intervencions arqueològiques, en el programa d'actuacions previst en conveni entre la Generalitat i la Diputació de Tarragona en matèria de cultura (anys 1985 i 86) per tal d'estudiar les diferents estructures i comprovar-ne la cronologia.

Podem resumir els treballs realitzats en aquesta etapa d'investigacions:

1986

— Estudi planimètric de les estances de les construccions centrals del recinte, on suposàvem l'existència del castell.

— Recerca històrica, com a complement de l'arqueològica, per tal d'ampliar la informació sobre les diferents etapes d'ocupació humana.

1987

— Aixecada dels paviments construïts en època moderna al voltant de la base de la torre quadrangular que tenim documentada completa en l'obra de Laborde per tal de localitzar-ne la planta sencera, que actualment apareix desfigurada per les construccions més recents.

— Primers sondeigs estratigràfics, treballs que ha prosseguit el senyor X. Solé Palacín i que han permès arribar als nivells del primitiu establiment ibèric.

CASTELL D'AMPOSTA (MONTSIÀ).

Campanyes: 1987-1988.

Director: Francesc Xavier Solé i Palacín.

El recinte conegut com «el Castell», que es troba a l'est nord-est de la ciutat d'Amposta sobre un petit promontori de conglomerat sortint que dona directament al riu Ebre. Actualment el conjunt resta integrat dins l'estructura urbana i és limitat al nord pel canal de la dreta de l'Ebre i a l'est pel propi riu (fig. 1).

Aquest és ara ocupat majoritàriament per edificis de caràcter fabril com el del Molí d'arròs d'en Cercós situat al nord i en el semi-soterrani del qual resta integrada la paret de llevant d'una torre encoixinada i que apareix en un gravat francès del segle passat. Un altra construcció remarcable és la que ocupa la part central del conjunt.

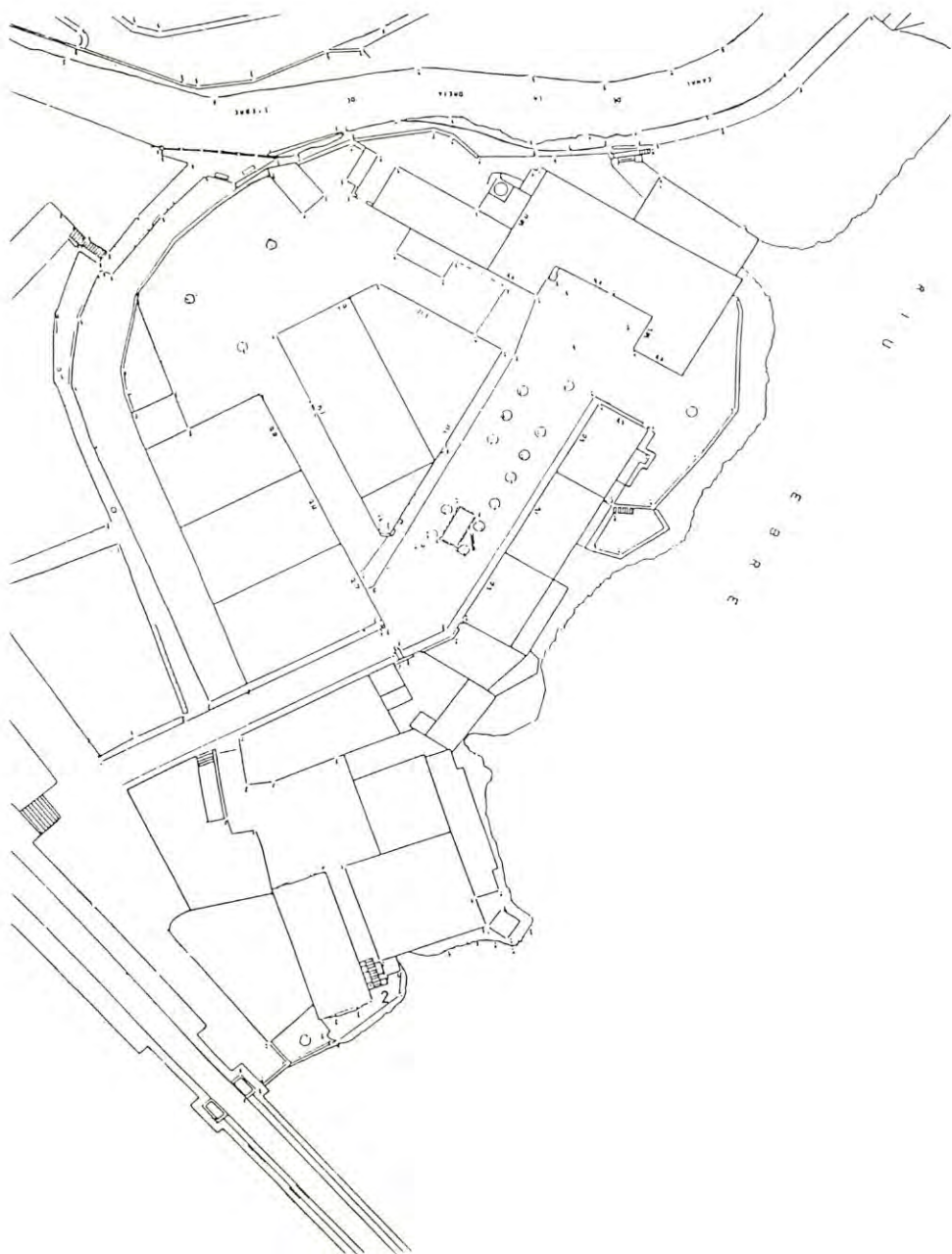

Fig. 1.

Cal assenyalar que el carrer que limita el conjunt per ponent és el del «Fossat» i correspon, com el nom indica, parcialment al traçat d'un d'aquests elements defensius.

El terme municipal és ric en restes arqueològiques que daten els primers testimonis d'ocupació humana en el neolític. Altres jaciments són els d'època ibèrica, romana i musulmana, d'aquests destacarem la necròpoli ibèrica de la Oriola excavada per en F. Gàlvez.

El Servei d'Arqueologia de Tortosa de la Generalitat de Catalunya va iniciar un seguit d'intervencions intermitents que abracen un període comprès entre el juliol de 1987 i el desembre de 1988 patrocinades per aquesta entitat, la Diputació de Tarragona i pel Museu del Montsià, que alhora va participar i col·laborar en els treballs a l'igual que l'Escola-Taller del Molí del Castell.

La metodologia usada en totes les actuacions fou la derivada dels preceptes proposats per en E.C. Harris. Les característiques diferencials de cada campanya van fer que els objectius i desenvolupament dels treballs fossin peculiars de cadascuna.

La primera d'aquestes actuacions (juliol de 1987) es va concretar en dos sondejors, denominats C-I i C-II respectivament (fig. 2). La primera, per intentar conèixer part del recorregut de la torre anteriorment esmentada i situada a l'interior d'un edifici annex a ponent des del Molí. Les estructures exhumades en aquesta cala corresponien a dos moments d'utilització industrial sota dels quals apareixien uns reblliments contemporanis del primer ús fabril.

La segona situada en el sector nord oriental del recinte, junt a la paret de la fàbrica, tenia la finalitat de conèixer els reblliments dipositats en aquesta zona. En aquests estrats és significatiu l'alt percentatge de fragments ceràmics del moment de l'ocupació àrab del recinte.

La segona actuació (novembre-desembre de 1987) fou motivada pel projecte de construcció d'una pista poliesportiva que implicaria moviment de terres i la col·locació d'una placa de ciment de setze per vint-i-tres metres que segellaria aquest espai obert situat a occident. Això va comportar l'excavació de dues cales (C-III i C-IV, fig. 2), de 4 metres de costat.

En el tercer sondeig es van descobrir restes arquitectòniques a diferents nivells però amb una mateixa característica funcional, la defensiva.

A l'altre, un gran nombre d'estrats disposats en pendent d'est a oest oculten la roca natural retallada. Aquesta formaria part, juntament amb l'estructura que tindria la cota més baixa de les de la cal anterior, del recorregut d'un fossat més petit que el que ja coneixem.

La tercera campanya (desenvolupada intermitentment entre el gener i el març de 1988) tenia per objectiu conèixer, parcialment, la fonamentació de l'edifici central del recinte del Castell. Així, es va començar a excavar una cala situada paral·lelament a la façana oest de la construcció de 3 per 1,5 metres de costat (C-V fig. 2).

Va aparèixer un mur enconfrat de poca amplada de direcció nord-sud i paral·lel a la façana, que ens limita un espai entre ambdues estructures, reblit per terres que contenen ceràmica d'època àrab. La recerca es va haver d'interrompre en un estrat ibèric tallat parcialment per la trinxera de fonamentació del mur esmentat.

La quarta fase de la recerca (darrera setmana de setembre i primera d'octubre de 1988) va reprendre els treballs a la cala endegada durant la campanya anterior, i s'amplià aquesta fins tenir 3,5 per 7 metres de costat. Es va excavar l'estrat en el qual s'havien acabat els treballs el març i un altre, també d'època ibèrica, i s'arribà a la roca natural.

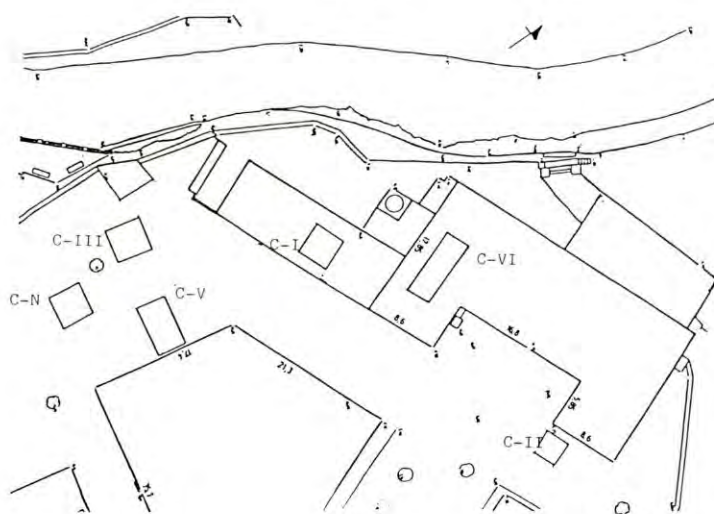

Fig. 2.

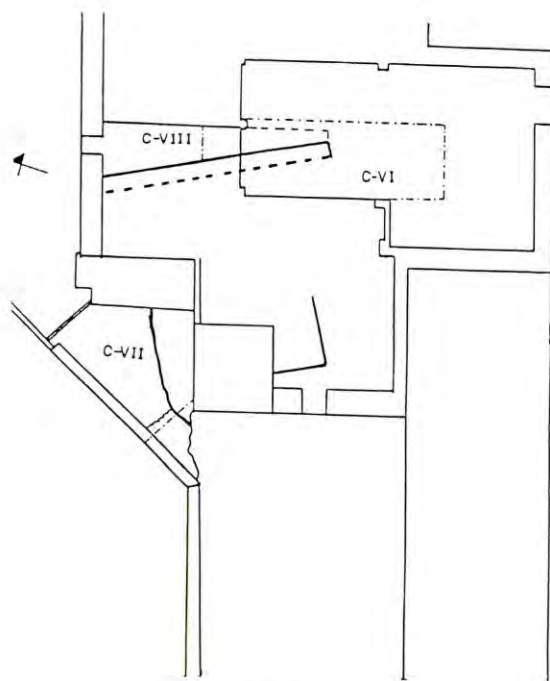

Fig. 3.

La primera d'aquestes dues capes estava tallada per la rasa de fonamentació tant per la façana de l'edifici central com del mur paral·lel a aquesta. El segon només era tallat per la de la paret de l'edifici.

L'altra intervenció fou la derivada pel projecte de construcció d'un ascensor i un muntacàrregues a l'extrem sud-oest del Molí. Aquest sondeig (C-VI fig. 2 i 3), de forma rectangular, va deixar al descobert d'estructures industrials, concretament, dues canalitzacions i restes d'un basament.

La cinquena i darrera fase (desembre de 1988) comportava la finalització del sondeig iniciat a l'anterior i la investigació de la torre quadrangular encoixinada ja esmentada.

A la cala C-VI es van distingir, a més, un conjunt d'estrats que contenien ceràmica àrab, el terç sud de la paret est de la torre i un mur en direcció est-oest anterior al Molí i que tallava l'extrem d'aquesta.

Per conèixer millor aquest element defensiu es van practicar dues noves cales, una situada a l'exterior nord-oest de l'edifici (C-VII fig. 3) entre aquest i el canal de la dreta de l'Ebre i l'altra, a l'interior, va tenir com a perfil oest la pròpia paret de la torre i com a perfil nord la fonamentació de la paret perimetral nord del Molí (C-VIII fig. 3).

La primera va exhumar part del recorregut de la paret nord de la torre i una canalització relacionada amb el Molí, i la segona uns estrats pertanyents al moment de la construcció d'aquest que ocultaven una estructura circular de forta consistència. Al sud, un mur amb la mateixa direcció de l'exhumat a la C-VI i paral·lel a aquest. Encara que no sabem la funció d'ambdós sí que ens permet especular sobre el seu caràcter militar i la inclusió en un recinte emmurallat. Quant a la torre, queden al descobert un total de dotze filades de carreus, tots ells encoixinats.

Els resultats d'aquestes intervencions no proporcionen totes les respostes a les qüestions derivades de la història d'aquest espai però sí que ens permeten distingir les diverses fases d'ocupació del recinte.

Cronològicament els primers ocupants de l'indret foren els ibers. Malgrat no haver exhumat cap estructura, sí que tenim restes ceràmiques tant indígenes com d'importació. Aquestes darreres tenen una datació del segle II a.C., com a mínim.

La segona ocupació és la musulmana, que devia estar present a partir del primer quart del segle VIII i que va finalitzar, militarment, amb la conquesta cristiana de l'any 1148.

Estructuralment no tenim cap exemple de la seva primera estada, però sí que sabem amb certesa que la fonamentació de la façana oest de l'edifici central és d'aquesta època i que formaria part d'una construcció segurament militar, i que l'altre mur que va paral·lel a aquest s'hi relaciona de forma directa.

Cal recordar que la gran majoria del material trobat en el decurs de les campanyes d'excavació és d'aquesta època o immediatament posterior, la qual cosa ens fa pensar en la importància de la fortificació com a reguladora del trànsit marítim i fluvial, l'elevat nombre d'anys de presència musulmana i l'existència, a prop, d'un nucli residencial.

Respecte als fossats, no podem datar-los d'una manera precisa, ni podem dir, encara que suposem que són diacrònics, quin dels dos és el primer que va ser construït.

De la torre, ara sabem que les quatre façanes eren encoixinades i que el primer pis presentava una folradura interior de morter i pedra que deixava en el centre un espai buit i que deu fonamentar directament sobre la roca. Alhora, la parcial recerca

que la va afectar ens permet conjecturar una datació posterior a la conquesta cristiana, potser lligada la seva construcció a la presència de l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem.

A més, durant els 131 anys del domini pràctic de la vil·la per part de l'Ordre, es devien efectuar tota mena de reformes tant al Castell com en altres construccions de caràcter civil.

Aquests assentaments estarien situats en una plataforma superior, que es trobaria on és ara l'edifici central i els carrers a tramuntana, migdia i llevant de la construcció. Aquesta seria més o menys plana, amb un fort pendent cap al nord, l'est i l'oest i més suau al sud.

Les fortificacions que durant els segles XVII i XVIII, la guerra del Francès, les guerres carlines, afectaren i modificaren el recinte, encara que no tant com ho va fer la construcció del Molí i de tots els edificis amb ell relacionats i que actualment es poden veure, a l'igual que la del canal de la dreta de l'Ebre va fer desaparèixer part del fossat exterior. Per últim hem constatat l'ús de l'indret com a posició de combat durant la guerra de 1936-1939.

Així doncs, cal tenir en compte la possibilitat de la continuació dels treballs per conèixer tot el perímetre de la torre encoixinada i la datació fundacional d'aquesta, l'examen i investigació de l'edifici central i el seguiment de totes aquelles obres que afectin qualsevol punt del recinte del Castell.

CASTELL D'ULLDECONA (MONTSIÀ).

Campanyes: 1985-1987.

Directors: Margarida Genera, Joan Cabestany.

Situat dalt d'una petita elevació d'uns 250 m sobre el nivell del mar al sud-oest de l'actual poble d'Ulldecona.

Es tracta d'un conjunt arquitectònic constituït per diverses construccions d'èpoques diferents i que han sofert en el decurs dels temps diverses refaccions que han anat desfigurant el seu aspecte original.

Trobem un albacar o muralla que tanca una superfície de 2.500 m² on es troba:

- Una celòquia, que inclou les torres A i B.
- Una torre C de planta circular.
- Una torre D de planta quadrangular.
- Una església de tradició romànica.

La situació de privilegi d'aquest recinte, a l'extrem sud de la comarca del Montsià a la riba esquerra del riu Sénia —límit amb el Baix Maestrat, en l'antic camí de Barcelona a València— explica la seva llarga història com a nucli de poblament. Una història iniciada no a la part baixa o foia sinó dalt del turó, centre d'un llarg procés de poblament des de l'època ibèrica, on encara es conserva una bona part del castell medieval.

Té una visibilitat de 360° i constitueix una talaia sobre la planúria de la Galera, entre les serralades del Montsià i el Maestrat, en un moment en què els aiguamolls feien difícil el pas per les zones properes a la costa.

Tot i la magnificència de les seves construccions, que s'han degradat al llarg dels anys, fins avui no n'han fet cap estudi monogràfic ni tan sols s'hi ha portat a terme cap treball de consolidació i restauració per tal de mantenir-lo en un estat de conservació acceptable.

El 1985, en ocasió dels convenis entre la Generalitat i la Diputació de Tarragona, en matèria de Cultura, vam iniciar un programa d'intervencions que resumim a continuació:

- Neteja del recinte per tal de poder delimitar totes les estructures.
- Aixecament topogràfic.
- Talls longitudinal i transversal.
- Perfils de la muralla.
- Recuperació d'elements constructius.
- Neteja i primer estudi dels murs del recinte.
- Estudi comparatiu dels paraments de les diferents construccions.
- Sondeigs en diferents indrets.
- Recerca històrica, complementària a l'arqueològica, per tal d'obtenir més informació sobre els diferents establiments.

Paral·lelament a aquests treballs, el Servei d'Arqueologia i la Direcció General de Joventut van organitzar-hi diversos camps de treball:

- 1985: un torn sota la direcció tècnica de R. Alvarez.
- 1986: dos torns sota la direcció d'E. Fabra.
- 1987: dos torns també sota la direcció d'E. Fabra i nostre.

El març de 1987 havíem obert unes cales davant l'església, amb la codirecció del senyor Xavier Solé i Palacín.

CASTELL D'ULLDECONA (MONTSIÀ).

Campanya: 1987.

Director: Francesc-Xavier Solé i Palacín.

El recinte emmurallat del castell d'Ulldecona comprèn restes constructives d'època ibèrica, musulmana, cristiana i moderna, que fan del puig que ocupa un important jaciment diacrònic que, fins ara, tan sols ha estat parcialment estudiat.

Les diverses intervencions arqueològiques que s'havien realitzat ho eren en funció de dos aspectes concrets: el primer, el coneixement parcial de l'ocupació cristiana i, el segon, el descobriment i anàlisi de les restes ibèriques.

Tant l'interior del clos com els edificis més significatius i les cales excavades presentaven un aspecte poc acurat, tant a causa dels factors climàtics com a les accions antròpiques. Així el Servei Territorial d'Arqueologia de Tortosa engega una campanya per netejar el conjunt i alhora obtenir-ne més informació.

Els treballs es desenvoluparen entre el trenta de març i el dotze d'abril de 1987, i comptaren amb la participació de tres estudiants i diversos obrers que es dividiren en dos moments.

Les tasques consistiren, primerament, en desembrossar aquells llocs on la vegetació emmascarava total o parcialment les estructures, i en adequar els espais lliures al voltant d'aquestes. També es van netejar dues cales, una d'època ibèrica al nord i l'altra amb estructures medievals junt a la torre circular al sud, que havien patit fortes degradacions en alguns punts.

Un altre indret on es feia necessària la neteja era l'interior del temple, situat al sud-est del conjunt i que presentava diverses intervencions furtives, i aquestes eren paleses a l'assemblea dels fidels i, en major nombre, a l'espai presbiterial.

En segon lloc es féu la intervenció arqueològica que es va concretar en un sondeig de 3 metres de costat, efectuat enfront de la porta de l'església, situada a ponent, a la terrassa que hi permet l'accés. El registre de les dades es féu seguint el sistema derivat dels conceptes expressats per en E. C. Harris, i s'excavaren un total de quatre estrats que formaven part de les darreres aportacions col·locades a fi de regularitzar el pendent existent cap al sud.

ANTIGA ESGLÉSIA DEL ROSER, ULLDECONA (MONTSIÀ).

Campanya: 1982.

Directora: Margarida Genera i Monells.

En el punt on s'obria la porta de Tortosa —segons el traçat de la muralla que circumdava la vila d'Ulldecona— fou bastida en el segle XVI l'església del Roser (1593-1835), del convent dels dominicans. Avui, el solar correspon al núm. 56 del carrer Major i té al davant la casa de la Vila, alçada al voltant de l'antic claustre del mateix convent.

Fa uns 60 anys, el vell edifici del Roser havia estat convertit en mercat i utilitzat com a tal fins al 19???. Més tard, la Diputació de Tarragona n'assumí la restauració per fer-ne Casa de Cultura i va encomanar-ne el projecte a l'arquitecte Sr. Xavier Climent.

L'any 1982 començaren les obres d'aquest pla —avui ja enllestides— i, en fer les prospeccions per comprovar l'estat dels fonaments, van aparèixer restes humanes i vestigis de murs. L'índole de la troballa féu que l'Ajuntament de la vila n'assabentés els Serveis Territorials de Tortosa, del Departament de Cultura de la Generalitat, i així el Servei d'Arqueologia, considerant la importància dels precedents damunt descrits, va practicar una intervenció a fons en aquell sector per tal d'aplegar totes les dades possibles sobre alguns aspectes de la història d'Ulldecona.

La tasca realitzada

El nostre pla de treball comprenia:

- Obtenció de la seqüència estratigràfica.
- Estudi de tots els materials recollits.
- Interpretació dels resultats i la seva relació amb les diferents etapes de la història d'Ulldecona.

Les excavacions pròpiament dites foren iniciades el dia 11 de febrer del 82, tot i que, arran de la comunicació de les troballes, havíem anat controlant els treballs d'aixecament del paviment de formigó.

Aprofitant les cales obertes abans, vam fer les recerques en 3 seccions diferents:

1. Àrea A, situada a l'entrada principal.
2. Àrea B o central.
3. Àrea C o lateral.

L'excavació, en aquest sector d'Ulldecona, va mostrar-nos clarament la successió de diferents construccions, la més antiga de les quals seria un habitatge de planta rectangular amb un pou adossat, que remuntaria als moments de la fundació de la vila en el pla a partir del segle XIII. Més tard, quan s'hi edifica el convent del Dominics, que ocupa una extensió més ampla, s'utilitza el subsòl com a lloc d'enterraments. L'any

1922, la fàbrica de l'església és aprofitada com a mercat municipal i, finalment, a partir de 1987 es converteix en Casa de Cultura.

BIBLIOGRAFIA

M. GENERA: *L'antiga església del Roser a Ulldecona: resultats d'una investigació arqueològica*. «Quaderns d'Història Tarraconense» Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (en premsa).

CARTOIXA DE SCALA DEI, MORERA DEL MONTSANT (PRIORAT).

Campanya: 1985.

Directora: Roser Martínez Landín.

El conjunto monumental de la antigua cartuja de Scala Dei es objeto de campañas anuales que se inscriben en un amplio programa de desbrozamiento y desescombro de sus restos. La actuación realizada en verano de 1985 contempló paralelamente a la prospección parcial de determinadas estructuras, la intervención arqueológica en una de las celdas situadas en el claustro norte del templo monástico. El desconocimiento que hasta el momento se tenía de la estructura y organización del espacio interior de una celda cartujana, decidió la realización de esta excavación. Se trata de un recinto de los siglos XVI-XVII, en uso hasta la primera mitad del siglo XIX y que había sufrido un fuerte expolio en época posterior; la retirada de las capas de relleno permitió la localización del nivel más tardío de pavimento, así como poner al descubierto diverso material cerámico y servicios de la celda.

REFERÈNCIA: «Arqueología 84-85», pàg. 110.

CASTELL DE LA SANTA CREU, CALAFELL (BAIX PENEDES).

Campanya: 1982.

Director: Joan Santacana.

Las labores de excavación se desarrollaron por medio de tres cortes estratigráficos que totalizaron 50 m². Siguiendo los objetivos prefijados se puso al descubierto la probable existencia de un núcleo anterior a la construcción de la iglesia actual.

Una tumba subrectangular con agujero para depositar ofrendas hace pensar en una etapa anterior al culto cristiano del lugar. Tenemos noticias del siglo X que hablan de la *spelunca* de Calafell, cueva sagrada de culto tradicionalmente milenario que, probablemente, sería el origen del primer establecimiento pre-cristiano.

La excavación de las escaleras que conducen a la cripta que hay bajo la nave principal dio unos escalones excavados en la roca que tal vez fuesen los que conducían a la cueva originaria.

Después de esta probable ocupación, se construyó una pequeña iglesia de planta rectangular o ábside de planta de herradura de transición hacia el románico, que puede datarse en el siglo X, la cual sufrió un incendio pocos años después de la construcción, y el techo de madera fue sustituido por una bóveda de medio punto. Esta iglesia

del siglo XI fue ampliada adosándosele un edificio civil con cisterna central, y después se construyó la nave actual paralela a la antigua. La construcción de esta nave provocó la destrucción de muchas tumbas antropomorfas, su reaprovechamiento y la utilización de la cisterna como fosa común hasta el siglo XVIII.

REFERÈNCIA: «Arqueología 82», pàg. 156-157.

ESGLÉSIA DE SANT FRANCESC, MONTBLANC (CONCA DE BARBERÀ).

Campanya: 1983.

Director: Xavier Dupré i Raventós.

Con ocasión del inicio de las obras de restauración de la iglesia de Sant Francesc de Montblanc, se llevó a cabo una excavación de dicho conjunto de estilo gótico inicial de influencia Cisterciense (siglo XIII-XIV), con la finalidad de localizar el pavimento original de la iglesia al mismo tiempo que delimitar la superficie y situación del claustro, presumiblemente situado junto a la iglesia, en base a la documentación existente.

Los trabajos realizados en el interior de la iglesia dieron como resultado el hallazgo de estructuras arquitectónicas que por su situación y por el material que ofrecen deben atribuirse a una cripta, posteriormente reaprovechada con otros fines.

Las excavaciones llevadas a cabo en el exterior del edificio han permitido localizar una de las alas del claustro, probablemente la que delimitaba dicho edificio por su lado occidental.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 193.

LES VOLTES, ASCÓ (RIBERA D'EBRE).

Campanya: 1983.

Directora: Ester Fusté i Torreadell.

Les Voltes es un conjunto de cuatro bóvedas ($7 \times 3 \times 2$ m cada una), situadas bajo la plaza mayor de Ascó. En las dos centrales, propiedad del Ayuntamiento, se practicaron excavaciones dando como resultado el descubrimiento de un pavimento de grandes losas y dos silos en una de ellas, mientras en la segunda se había perdido el pavimento original (aunque conservaba la impronta) y se localizaban tres silos más. Las bóvedas, que recubren el yacimiento, fueron realizadas en mampostería a finales del siglo pasado con el fin de ampliar y aterrizar la plaza mayor, con lo que se aprovechó parte del pavimento desaparecido y se rellenaron los silos inservibles. De esta construcción quedan testimonios documentales. Una primera interpretación nos hace pensar en un edificio destinado posiblemente a usos comunales durante los siglos XVII y XVIII, a juzgar por el material cerámico aparecido bajo el pavimento, que sirvió quizá para el almacenaje de granos u otros productos agrícolas. Finalmente, destacar el hallazgo fortuito, fuera de la excavación, de una cruz de término, de posible factura románica.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàgs. 196-197.

EL TOSSAL DE LES FORQUES, VIMBODÍ (CONCA DE BARBERÀ).

Campanya: 1983.

Directors: Maria Adserias i Sans, Juan Antonio Muñoz Lacasta, Maria Sardà i Vilardaga

El Tossal de les Forques es un altozano de 572 m de altura en cuya superficie SE, se encontraron dos enterramientos orientados EW. Ambos estaban introducidos en un corte efectuado en la roca y formados por losas calcáreas, irregulares, clavadas en el suelo y alineadas constituyendo las paredes de las tumbas, las cuales estaban cubiertas por otras losas de pizarra de gran tamaño, y separadas por una serie de piedras que reforzaban las paredes laterales de los sepulcros. Tan sólo uno de ellos presenta restos óseos de dos inhumaciones que, al descubrirlos, ya aparecieron removidos y agrupados principalmente en la cabecera. El otro sepulcro estaba completamente vacío y su estructura se hallaba incompleta, ya que faltaba las losas que limitarían la tumba por su parte W. Ninguno de los dos enterramientos presentaba restos materiales en el momento de su excavación.

Por las características observadas hasta el momento podemos deducir que se trata de enterramientos medievales.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 201.

CASTELL DE MIRAVET (RIBERA D'EBRE).

Campanya: 1987.

Director: Albert Curto i Homedes.

BIBLIOGRAFIA:

CURTO, ALBERT: *Resultats de les prospeccions arqueològiques al Castell de Miravet*, «Acta Arqueològica de Tarragona I (1987-1988)», pp. 49-61. Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1988.

SECCIÓ III

EXCAVACIONS URBANES

III.1. TARRAGONA

TEATRE ROMÀ (CARRER DE CAPUTXINS).

Campanya: 1989.

Director: Andreu Dasca i Roigé.

A finals del mes de juliol i durant tot l'agost del present any s'ha dut a terme al solar número 16 del carrer Caputxins l'excavació del Teatre romà de Tarragona. Les estructures detectades en la prospecció són de gran interès i ens ajuden a entendre la planificació i ulteriors reformes de l'edifici, així com de les seves zones adjacents.

Una premissa bàsica amb què hem de comptar en analitzar el monument és la topografia del terreny, la qual ens ve marcada per uns desnivells notoris que es modificaren per bastir-lo. És en aquest sentit que cal qüestionar-se la utilitat del mur de carreus VI (si bé aquest aterrossament podria deure's a d'altres factors ara en estudi) i la construcció d'unes escales d'accés al recinte. Ambdós elements anirien íntimament lligats a les grans estructures trobades al solar i més concretament als murs d'opus caementicium I, II, III, base de les últimes grades de la summa cavea.

Si bé és cert que els cinc elements breument descrits corresponen als més voluminosos i visibles en l'actualitat al solar, de tota una altra sèrie d'estructures que romanen per descobrir en la seva totalitat ja hem constatat llur importància. El cas que més ens clarifica això el constitueixen els elements existents entre els tres murs d'opus caementicium abans esmentats, en la part superior de les voltes de subestructura. Aquests elements ens cercioren d'un ús inicial, reforma i fi del teatre, mercès a llur combinació amb els nivells i estrats que així ho corroboren. En un moment inicial sembla que les estructures enumerades amb l'ordinal XII, XIII, XIV, XVII i XVIII funcionarien simultàniament. Aquests elements eixits coetàniament corresponen a:

— XII: Forat per un pal de fusta d'un possible teloneum o estendard. (Al costat d'aquest va aparèixer una pesa [XXXIII] similar a les aparegudes a l'Amfiteatre).

— XIII: Bloc de pedra escairat amb un forat semicircular al mig, potser d'una funcionalitat anàloga a l'anterior.

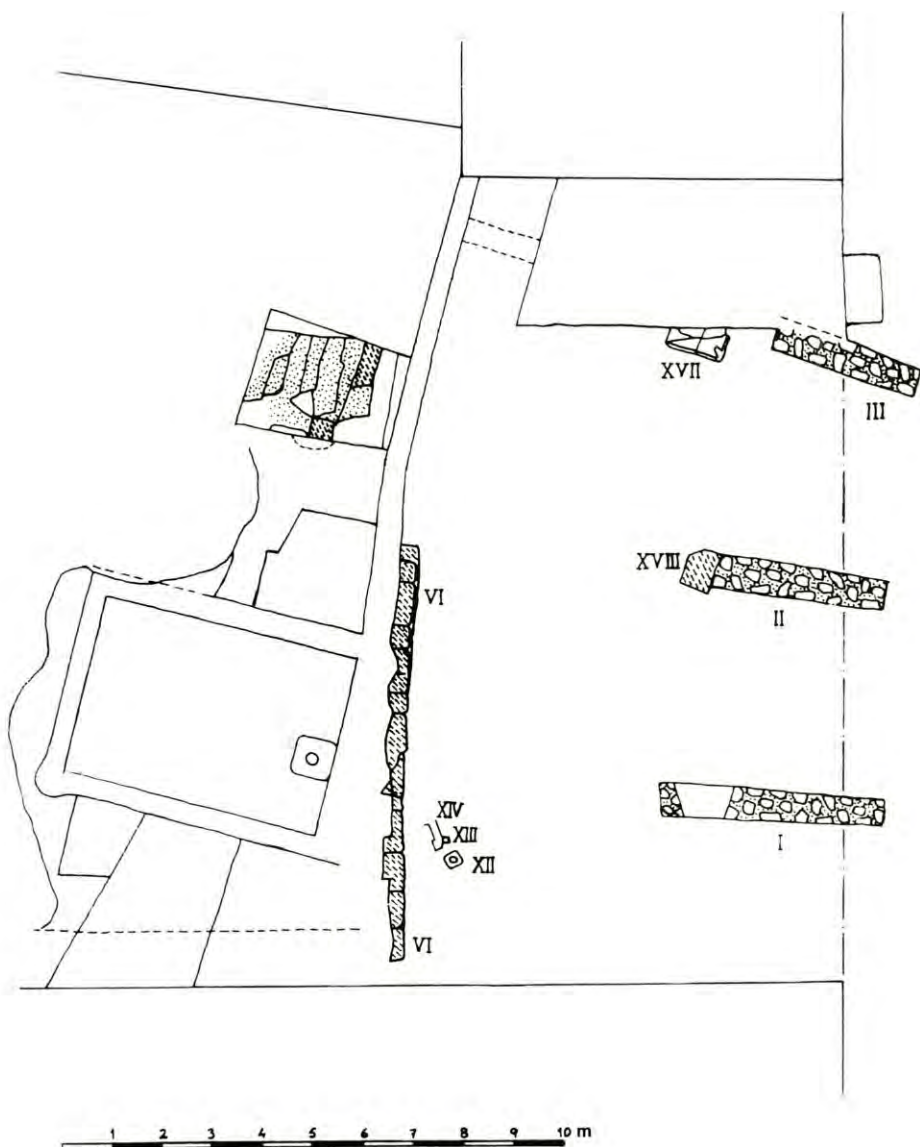
— XIV: Conducció en argamassa al costat de l'element XII, la finalitat de la qual ens és desconeguda.

— XVII: És tracta de dos carreus que semblen la base d'un mur corregut, potser la façana externa del teatre.

— XVIII: Carreu situat al final del mur II, en relació probable amb l'element anterior.

Al costat de l'element XVII i són disposades unes escales seguint el mateix eix axial de les citades al començament.

En una segona fase es produeix una reforma de l'edifici on s'amortitzen bona part de les estructures esmentades. Tanmateix, es reomplen l'interior de les voltes amb gravetes i l'espai que les envolten amb d'altres terres de procedència diversa. De ben segur que hi ha una àmplia remoció del teatre en aquest moment adequant-s'hi una entrada més digna, fet que sembla evidenciat per una peça lateral d'una porta dintellada-dovellada (com les existents al Pretori o l'Audiència —torres laterals del Fòrum

P.H.C.—) i cornises que podrien unir els seus intercolumnis, respectivament. Ambdós tipus de peces semblen haver estat motiu d'un intent d'expoli per la seva ubicació estratigràfica. Ara bé, allò que ens evidencien és un accés important a l'edifici. Possiblement, i en la part superior del solar s'hauria de trobar les restes d'un carrer o un vial que conduís la gent vers les escales dites. Són precisament aquestes escales font de controvèrsia perquè si bé sembla lògica la seva ubicació en l'eix central del teatre, M. Berges en va trobar unes altres en el solar 7-9 (veí de l'excavat per nosaltres) i en direcció transversal a les anomenades. No sabem si això significa que hi havia una gradació d'accessos i que el central no era precisament el més important. Aquestes hipòtesis són encara per desvetllar en els sondejos que durem a terme en un futur proper.

Aquest breu resum no podríem considerar-lo complet sense un seguit de precisions sobre els trets que s'han generalitzat rera algunes excavacions del monument, i més en concret en allò que es refereix a la cronologia. Intentar oferir una datació sobre la construcció, reformes i abandonament de l'edifici és ara força prematur, però hem de fer unes consideracions ineludibles en l'estat actual dels nostres coneixements. Els nostres resultats no clarifiquen els oferits per M. Berges de les seves prospeccions. Si bé és cert que durant el regnat de Claudi quelcom succeeix al teatre, nosaltres no podem afirmar amb tota rotunditat que aquesta sigui la data fundacional car no hem excavat la trinxera de les voltes de subestructura. Interrogants se cerneixen també sobre la data d'abandonament de l'edifici, que hom situava a final del segle IV. Nosaltres hem constatat un conreu planificat de la zona posterior a la segona meitat del segle III (encara que ens resta una última comprovació, la datació és molt precisa mercès al material d'importació africà trobat al reompliment del clot del cultiu). Sembla doncs que una part important del teatre —la corresponent a les grades superiors de la summa cavea— s'abandona en una data coincident amb una invasió de Tarragona (de la qual ens parlen Pròsper de Tir i d'altres), però que això no significa més que una amortització parcial de l'edifici, que possiblement es reféu i seguí funcionant —almenys— durant una centúria més.

La nostra excavació ens ha dotat d'un volum de material que supera amb molt les deu mil peces, de les quals cal destacar el conjunt format per marques d'àmfora i terra sigil·lata, els objectes de vidre, os i metall (tots ells subjectes a restauració) i marbres, cornises, estucs i elements constructius, entre molts d'altres. Esment especial mereixen dues peces concretes: un petit ex-vot de terracuita i el retrat d'un individu fet en vidre, l'estudi de les quals mereix un capítol a part.

Ja per finalitzar i com hem dit abans, totes les conclusions a partir de les hipòtesis són subjectes a revisió. Dins d'uns mesos, mercès a l'estudi del material numismàtic i el que ens resta del conjunt ceràmic, tindrem plenes garanties per oferir unes dades acurades i sense possibilitat d'error que el mateix implícit que es derivi de la seva desconeixença.

CARRER DELS CAPUTXINS, NÚM. 24.

Campanyes: 1985-1986.

Directora: Maria Teresa Miró i Alaix.

Excavació d'urgència realitzada pel Servei d'Arqueologia en diferents fases durant els anys 1985 i 1986. Durant els treballs van aparèixer restes d'un assentament ibèric

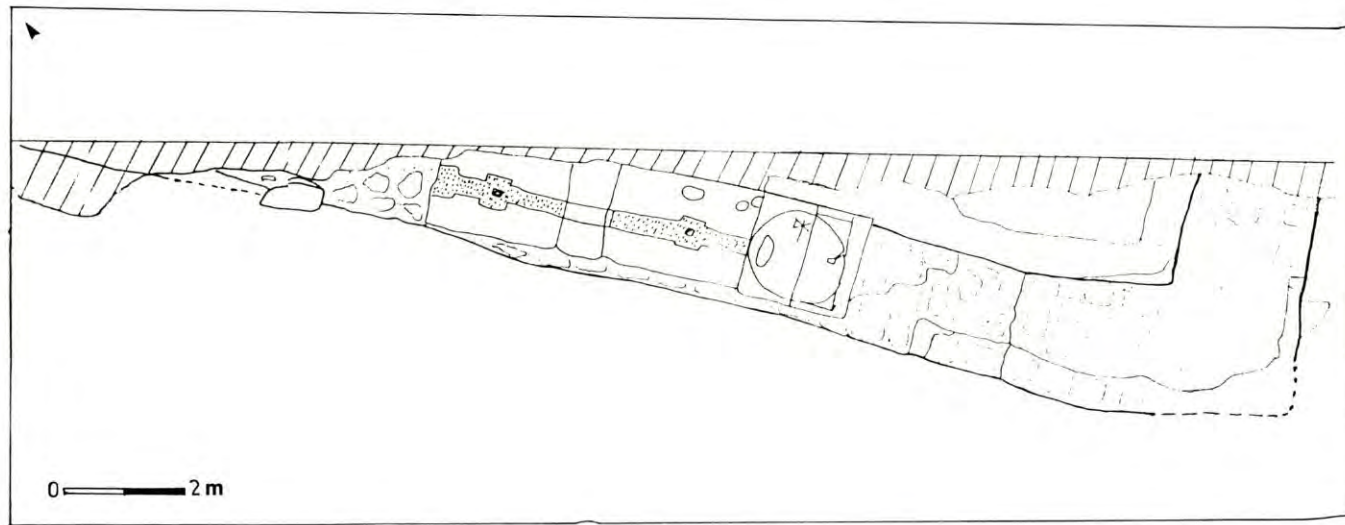

Fig. 1. Planta de la part conservada d'un edifici públic de mitjans del segle I d.C.
al núm. 24 del carrer dels Caputxins.

que s'inicia a principis del segle V i té una vida continuada fins al segle II a.C., quan la zona passa a convertir-se en part de la ciutat romana. La major part de les estructures ibèriques localitzades corresponen al segle IV a.C. D'època romana s'han documentat diverses clavegueres i estructures d'habitació dels segles II i I a.C. i dos edificis públics dels quals un està construït entre el 30 i el 50 d.C. (fig. 1) i l'altre a la segona meitat del segle I d.C., fet que provoca un canvi de fesomia en l'urbanisme de la zona.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUÉ, XAVIER; DUPRÉ, XAVIER: *Reflexions entorn de Tàrraco en època tardo-republicana*. «Forum», núm. 1. Tarragona, 1986. Pàgs. 10-11.
- MIRÓ, M. TERESA: *Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)*. «Butlletí Arqueològic», època V, núms. 6 i 7. Tarragona, 1984-1985. Pàg. 3-9.
- MIRÓ, M. TERESA: *El nucli ibèric de Tàrraco: dels seus inicis a la integració dins la ciutat romana*. «Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial de la Hispania Citerior. Documents de treball». Granollers, 1987. Pàgs. 284-290.
- MIRÓ, M. TERESA; DUPRÉ, XAVIER: *C. Caputxins, número 24 (Tarragona, Tarragonès)*. «Arqueologia 84-85». Madrid, 1987. Pàgs. 127-128.

CARRER DELS CAPUTXINS, NÚMS. 33-37.

Campanyes: 1985-1986.

Directora: Maria Teresa Miró i Alaix.

Durant els anys 1985 i 1986 el Servei d'Arqueologia va dur a terme diferents excavacions d'urgència en aquest solar, i s'obriren 16 cales en els llocs on s'havien d'ubicar els pilars d'un edifici de vivendes.

Les excavacions al solar núm. 33, 35 i 37 del carrer dels Caputxins de Tarragona ens han proporcionat una seqüència estratigràfica que abarca des de la segona meitat del segle III a.C. fins als nostres dies.

A nivell cronològic s'han pogut distingir 10 fases ben diferenciades:

1. — Segle IV a.C. S'ha constatat la presència residual de nivells d'aquest moment al solar, que ens permeten inferir que abans de les remocions de terres dutes a terme pels romans hi havia hagut restes del poblat en aquest sector.
2. — Segle III a.C. Es documenten habitacions pertanyents a l'assentament ibèric durant aquesta època, que possiblement reaprofiten estructures anteriors. Són les primeres habitacions d'aquest segle documentades al nucli ibèric de Tarragona. Els murs són de pedra seca i estan associats a nivells on apareix ceràmica ibèrica, àmfora púnica (Mañá A), àmfora greco-itàlica i ceràmica de vernís negre del taller de Roses (formes Lamb 27, Lamb 31), de l'àrea etrusca (Morel 2233) i campaniana A antiga (Lamb 48).
3. — Segle I a.C. Es documenta una possible escombrera d'aquest moment. No hi ha restes arquitectòniques que possiblement han estat arrasades per l'activitat edilícia del segle següent. Entre els materials destaquen la ceràmica comuna oxidada i reduïda, ceràmica ibèrica, ceràmica de cuina, àmfora indeterminada (Dressel 1b), àmfora itàlica, àmfora púnica, ceràmica de parets fines (Marabibi III-Mayet II), sigil·lata itàlica (Goudineau 1), campaniana A (Morel 2574, Morel 2252, bols i pàteres), i campaniana B (Morel 2253, Morel 2614, Morel 7551, Morel 7544).

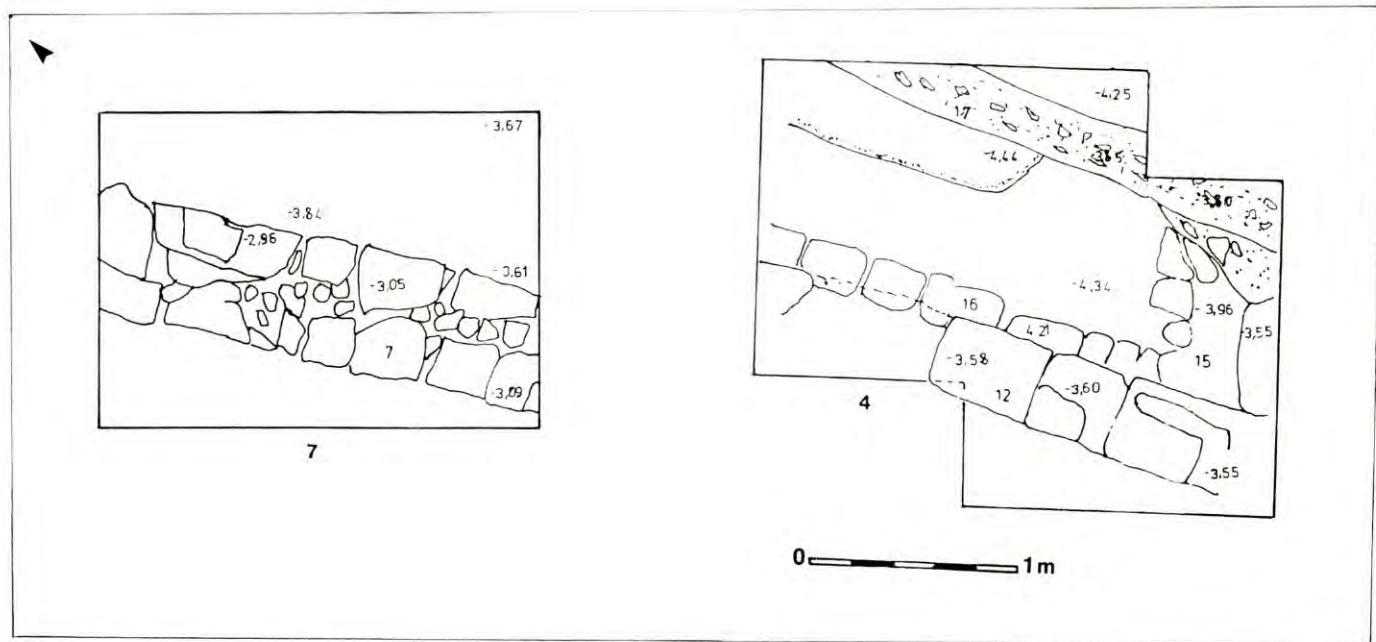

Fig. 1. Planta d'un mur ibèric del segle III a.C. aparegut a la cala 7 i d'un mur de carreus daabls al segle I d.C. i una claveguera del segle II d.C. apareguts a la cala 4, al núm. 33 del carrer dels Caputxins.

4. — Segle I d.C. Es constata el canvi urbanístic de la zona, que passa a convertir-se en una àrea destinada a la ubicació d'edificis públics o de caire monumental, que ja s'observava en l'excavació del solar núm. 24 del mateix carrer. Es documenten murs de pedres lligades amb morter associats amb carreus, així com murs de carreus. Els materials arqueològics datables a aquest moment consisteixen en ceràmica comuna oxidada i reduïda, ceràmica de cuina, àmfores (Dressel-Pascual 1, Dressel 2/4, Dressel 7/11), cassoles de vernís intern roig pompeïà, ceràmica itàlica de cuina, parets fines, campaniana B, sigil·lata gàl·lica (Drag 18/31), sigil·lata africana A i ceràmica de cuina africana (Lamb 9a, Ostia III fig. 332).

5. — Segle II d.C. S'inicia la davallada constructiva, tot i que encara es mantinguin algunes construccions. Es documenta una xarxa de clavegueres. Els materials ceràmics consisteixen en ceràmica comuna oxidada i reduïda i de cuina, àmfora, sigil·lata gàl·lica (Drag 37), sigil·lata africana A (Lamb 4/36b) i ceràmica de cuina africana (Ostia III fig. 332, Ostia III fig. 267 i Lamb 9a).

6. — Segle III d.C. La zona torna a recuperar el seu caràcter d'àrea residencial, i es documenten murs arrebossats amb calç. Un dels nivells d'aquest segle ha proporcionat un important lot d'importacions africanes, que ens pot indicar que tot i el replegament de la ciutat no es pot parlar encara d'una profunda crisi econòmica. Entre els materials ceràmics trobem ceràmica comuna oxidada i reduïda, ceràmica de pasta grollera de color marró brunyida que presenta una única forma, àmfora (Keay XXVP), sigil·lata africana A1 (Lamb 13), A2 (Lamb 1b, Lamb 3b2, Lamb 9), AC1 (Lamb 40) i AD, i ceràmica africana de cuina (cassoles engalbades Lamb 10a, Lamb 9 i Lamb 10b, plats tapadores de les formes Ostia III fig. 332, Ostia II fig. 302 i Ostia I fig. 263 i cassoles de patina cendrosa forma Ostia III fig. 267), llànties i un fragment de *dolium* amb una X grafitada.

7. — Segle IV d.C. Es documenten nivells amb materials d'aquest moment, tot i que no ha aparegut cap estructura arquitectònica, així mateix hi ha moltes ceràmiques residuals datables en aquest segle en nivells més moderns, el que ens fa pensar que encara no s'ha produït l'abandó definitiu de la zona. No obstant això, sí que sembla que no es pugui parlar d'una continuació de la vida al segle V d.C. Entre els materials destaquen la ceràmica comuna oxidada i reduïda, àmfores (Beltran 68, Africana I), sigil·lata africana (Hayes 91b, Lamb 9a-Hayes 27 i Lamb 3a-Hayes 14a i una estampilla com la núm. 5 de Hayes-115 de l'Atlante) i ceràmica de cuina africana (Lamb 10a, Ostia I fig. 261, Ostia III fig. 332 i Ostia I fig. 264), així com materials residuals de cronologia anterior.

8. — Segles V-XVII d.C. Es documenta un nivell de terra de conreu que es pot haver format entre aquests segles. Juntament amb ceràmiques vidriades destaca un conjunt important de materials romans residuals, bàsicament del segle IV d.C.

9. — Segle XVII. A mitjan segle es construeix el Fortí Reial del qual han aparegut restes de les contraescarpes del fossat i el paviment del pati, relacionat amb una xarxa de conduccions d'aigua. S'enderroca a final del segle XIX. El material relacionat amb les estructures del fortí és bàsicament material romà residual, si bé han aparegut fragments de ceràmica blava catalana i de reflexos metàl·lics que es podrien datar entre els segles XVII i XVIII, tot i estar molt malmesos.

10. — Segle XX. D'aquest segle s'han documentat fonaments de les cases bastides al solar a mitjan segle, així com els nivells dels seus enderrocs.

Com hem pogut veure en aquest solar es documenten nivells al llarg de vint-i-quatre segles que resumeixen el que ha estat la història de Tarragona al llarg de gairebé tota la seva existència.

Si amb la troballa dels nivells més antics de l'ocupació de Tarragona al solar núm. 24 del carrer dels Caputxins es resolia el problema sobre els orígens de la ciutat, la troballa de nivells del segle III a.C. ens confirma el pas pacífic de poblat ibèric a ciutat romana que van fer els seus habitants i que queda patent en l'encerclament del nucli ibèric dins la muralla de *Tàrraco*. Seguim sense poder identificar aquest nucli amb els topònims *Tarrakon* i *Cesse* que ens ofereixen les fonts i la numismàtica.

La ciutat romana sofreix al llarg del temps diversos canvis urbanístics passant de ser una àrea residencial en època republicana i augustea a una zona d'ús públic durant els segles I i II d.C., i torna a convertir-se en àrea residencial els segles III i IV d.C., fins que s'abandona en concentrar-se els habitants de *Tàrraco* a la part alta de la ciutat.

La zona es converteix en una àrea rural, on només existeixen camps de conreu, fins que el segle XVII les necessitats de fortificació de la ciutat fan que es basteixi el Fortí Reial sobre el que havia estat l'antic nucli ibèric. A final del segle XIX i principi del XX la ciutat de Tarragona creix i torna a recuperar les antigues àrees habitades en època romana. Amb el projecte d'Eixample de la ciutat el Fortí s'enderroca i es construeixen nous carrers i cases a la part baixa de la ciutat. Per sort per les restes antigues les cases bastides a mitjan segle no es fan amb uns fonaments molt profunds i poden ser preservades, no havent corregut la mateixa sort els solars adjacents al que estudiem, car les construccions d'edificis de pisos a final dels anys seixanta i setanta, amb aparcaments soterranis, han destruït tots els vestigis que podien haver-hi, sense que es portés a terme cap tipus de documentació arqueològica.

BIBLIOGRAFIA

- MIRÓ, M. TERESA: *Restes al carrer Caputxins (Tarragona)*. «Butlletí Arqueològic», època V, núms. 6 i 7. Tarragona, 1984-1985. Pàgs. 3-9.
- MIRÓ, M. TERESA: *El nucli ibèric de Tàrraco: dels seus inicis a la integració dins la ciutat romana*. «Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la *Hispania Citerior*». Documents de treball. Granollers, 1987. Pàgs. 284-290.
- MIRÓ, M. TERESA: *C. Caputxins, núm. 33, 35 y 37, Tarragona (Tarragonès)*. «Arqueología 84-85». Madrid, 1987. Pàg. 128.

CARRER DE TORRES JORDI, S/N.

Campaña: 1989.

Director: Gabriel Foguet i Coll.

Amb motiu del projecte d'edificació d'uns blocs de pisos en un solar del c/ Torres Jordi, s/n., el Servei d'Arqueologia de la Generalitat realitzarà excavacions arqueològiques d'urgència amb la finalitat de documentar l'existència o absència de restes arqueològiques en aquesta part de la ciutat de Tarragona, i es garanteix el seu estudi en cas afirmatiu.

La relativa proximitat de la Necròpoli Paleo-Cristiana i de les estructures romanes aparegudes en el subsòl de l'espai ocupat actualment per la «Casa del Mar», justifica plenament la intervenció. L'excavació es realitzarà entre els dies 5 i 15 de juny de 1989.

Es realitzaren quatre sondejos en punts afectats per la fonamentació dels edificis projectats, amb els resultats que segueixen:

— Excavats els quatre sondejos descartem la presència d'estructures així com de nivells d'interès arqueològic.

— Documentem diferents nivells interpretables com a aportacions fetes per riuades d'època contemporània.

— Identifiquem un nivell (U.E. 304) que conté un conjunt de materials ceràmics d'època Romana. Considerem que es tracta d'un reompliment format per un abocament de terres procedent de qualsevol altre indret de la ciutat i sense cap relació amb una ocupació pretèrita d'aquesta àrea.

Malgrat l'absència de restes que ens indiquin una ocupació en època Antiga d'aquesta part de la ciutat, la informació en negatiu haurà contribuït modestament a delimitar les diverses àrees d'ocupació en època romana.

CARRER DEL DOCTOR ZAMENHOFF, NÚM. 2.

Campanya: 1989.

Director: Gabriel Foguet i Coll.

El dia 20 d'abril de 1989 s'inicien unes excavacions arqueològiques en el solar ubicat en el c/ Dr. Zamenhoff núm. 2 de Tarragona.

La intenció d'una empresa constructora d'edificar aquest espai determina la intervenció del Servei d'Arqueologia de la Generalitat.

L'existència de restes d'ocupació romana i ibèrica en aquest nateix carrer i en el proper c/ Caputxins, així com la proximitat de la torre romana del Carrer Vapor, obren perspectives d'obtenir resultats arqueològicament positius en aquest sector.

Un sobtat canvi de decisió de l'empresa constructora fa que els treballs es paralitzin indefinidament, sense poder oferir, doncs, cap informació que ens documenti la presència o absència d'un registre arqueològic en aquest espai, ja que només s'han rebaixat nivells superficials.

CARRER PUIG D'EN SITGES, NÚMS. 8-12.

Campanya: 1989.

Director: Gabriel Foguet i Coll.

Amb motiu del projecte de remodelació d'un edifici ubicat al carrer Puig d'en Sitges 8, 10 i 12, afectants el subsòl, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat decideix sondejar el solar intervenint-hi arqueològicament sota el procediment d'urgència.

Es realitzaren un total de tres cales situades en funció de l'emplaçament del futur edifici i segons les possibilitats que oferien les estructures arquitectòniques de les naus existents actualment.

L'excavació d'aquest solar ens va permetre identificar diferents nivells d'ocupació en època Antiga, i s'aportaren noves dades sobre l'ocupació de la «part alta» de Tarragona durant el Baix Imperi Romà:

— Localitzem un conjunt d'estructures arquitectòniques assentades directament damunt de la roca natural. Es tracta de restes d'uns murs aixecats amb petits carreus i altres elements arquitectònics que presenten clares evidències d'ésser reaprofitats d'altres construccions de caire més monumental i que desconexim.

La poca superfície excavada i el mal estat de conservació d'aquestes estructures ens impediren interpretar amb rigorositat científica la funcionalitat i adscripció cronològica d'aquestes, malgrat totes les evidències de què disposem apunten a acceptar que es tractaria d'habitatges d'un moment indeterminat del Baix Imperi.

— El moment d'abandonament i destrucció d'aquestes estructures és sincrònic a un estrat de nivellament de la roca natural, molt irregular i accidentada.

La potència d'aquest estrat dependrà òbviament, dels desnivells que presenti la roca mare, i desapareix pràcticament en els punts més alts d'aquesta.

Aquest desnivell està format per abocaments de terra i pedres així com per abundant material constructiu i ceràmic.

Es culminarà la regularització del terreny amb un paviment d'argil·la o terra batuda d'uns 5 cm de gruix que cobrirà l'anterior nivell.

La datació d'aquest nivell de regularització del terreny i posterior pavimentació se'ns presenta difícil de precisar. El fet de tractar-se d'un abocament per nivellar la roca fa que la major part de materials ceràmics trobats siguin de gran volum i de poca qualitat.

Dels 446 fragments exhumats, 347 els hem identificat com a materials constructius (tegula, imbrex, marbres i altres). La resta de materials ceràmics apareixen molt fragmentats i de difícil determinació.

Malgrat aquests condicionants podem fer una aproximació cronològica amb un espectre relativament ampli, fonamentat especialment en l'estudi dels recipients amfòrics.

De l'estudi del total d'àmfores aparegudes, tenim molt ben representades la Keay XXXV. Sembla ser que aquest recipient no apareix a Occident fins a mitjan s. V, i són freqüents durant la segona meitat d'aquest i durant tot el s. VI. Tenim documentada també la presència dels tipus d'àmfora Keay LXII i Keay LIV típics de contextos de segona meitat de s. V i de s. VI.

Arran d'aquestes consideracions i tenint també present que estem en un nivell arqueològic on els materials estarien ja amortitzats, sembla que podríem portar la formació d'aquest estrat a un moment no anterior a la segona meitat de s. V, sense descartar la possibilitat d'allargar-lo fins a principis de s. VI.

Amb les dades arqueològiques de què disposem podem documentar a l'àrea més elevada de Tarragona i en el tossal conegut com a «Puig d'en Sitges», dins del recinte emmurallat i fòra de l'àrea compresa pel Fòrum Provincial, dos moments d'ocupació d'època Antiga:

— Unes estructures de caire no monumental datables en un moment no determinable del Baix Imperi Romà.

— Una segona fase, d'abandonament d'aquelles estructures, reaprofitant-les molt parcialment. Coincidiria amb una regularització i pavimentació del terreny en aquest àmbit, i aquest moment se situaria entre els anys 460-540 d.C.

Esperem les obres de fonamentació i remodelació dels edificis actualment existents per tal d'oferir-ne noves dades arqueològiques.

ANTIC AJUNTAMENT (CARRER MAJOR, NÚM. 37).

Campanya: 1982.

Directors: Xavier Dupré, Anna Pamies.

Con motivo de efectuarse la restauración del Antiguo Ayuntamiento de la ciudad, se han realizado excavaciones en el subsuelo de una de las salas del edificio, poniéndose al descubierto una serie de estructuras arquitectónicas que desde la época romana llegan hasta la actualidad evidenciando la evolución histórica del conjunto.

Los materiales más antiguos corresponden al momento de la construcción de la gran plaza porticada que formaba parte del gran conjunto monumental de la parte alta de la ciudad. La excavación ha dado numerosos restos de mármol correspondientes a la decoración de esta plaza, así como materiales de época tardo-romana, de los que cabe destacar dos lucernas paleocristianas.

La época medieval está representada por dos fases constructivas y numerosas cerámicas correspondientes a los siglos XII y XIV.

El estudio de las estructuras arquitectónicas y de los materiales aparecidos aportarán nuevos datos al conocimiento de la evolución de esta zona de la ciudad que tiene un interés histórico fundamental.

REFERÈNCIA: «Arqueología 82», pàg. 157.

CARRER DE SANTA TECLA.

Campanya: 1982.

Directors: Xavier Dupré, Anna Pamies.

Se pusieron al descubierto dos muros paralelos de piedra ligada con mortero de cal, que corresponde a los cimientos del pórtico que cerraba por la esquina Este la terraza superior, de las tres en que estaba dividida la parte alta de la ciudad. Estos muros tienen 2,5 metros de ancho y se encuentran a 9,5 m de distancia.

REFERÈNCIA: «Arqueología 82», pàg. 158.

RAMBLA NOVA.

Campanya: 1982.

Director: Xavier Dupré i Raventós.

Los trabajos realizados permitieron identificar estructuras arquitectónicas correspondientes a cuatro fases bien diferenciadas; tres de época romana y una última del siglo XVII.

Los restos de época romana corresponden a diversas habitaciones de la zona residencial de la ciudad, pudiéndose distinguir tres fases correspondientes a los siglos II-I a.C. Cabe destacar la aparición de abundante material cerámico de producción local (gris ampuritana, ibérica) y de importación (barniz negro), así como el hallazgo de un mosaico de teselas sobre *opus signinum*, fechable a mediados del siglo I a.C.

REFERÈNCIA: «Arqueología 82», pàg. 158.

ANTIC HOSPITAL DE SANTA TECLA (CARRER DE LES COQUES).

Campanya: 1983.

Directors: Xavier Dupré, Theodor Hauschild.

Se trata de un antiguo hospital, documentado ya en el siglo XIII, construido en la zona que, en época romana, ocupaba la terraza superior de las tres que constituían la acrópolis de la ciudad.

Esta primera campaña se realizó con el fin de determinar las posibilidades de encontrar los restos del pórtico que cerraba, por el lado oriental, dicho recinto. Los trabajos de excavación pusieron al descubierto la existencia de una trinchera excavada en las rocas, identificada ya en anteriores excavaciones realizadas en la zona por el Instituto Arqueológico Alemán, en cuyo borde occidental se asientan los cimientos del muro que sirve de fachada del edificio medieval. La excavación de dicha trinchera se ha dejado para la próxima campaña.

Las excavaciones fueron realizadas por el Servei d'Arqueologia de la Generalitat y el Instituto Arqueológico Alemán.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàgs. 194-195.

MURALLA ROMANA I BARRI ANTIC.

Campanya: 1983.

Director: Theodor Hauschild.

Los trabajos arqueológicos en la muralla romana de Tarragona se concentraron en unos sondeos efectuados en la Torre de Cabiscol (Seminario Eclesiástico), una construcción que pertenece a la parte más antigua de la muralla. Inmediatamente debajo del pavimento moderno, en la sala de la torre, apareció el relleno antiguo, a base de piedras calcáreas colocadas en capas de cierta regularidad. La poca tierra de relleno contenía escasos fragmentos de cerámica, entre ellos algunos de la edad del hierro los primeros aparecidos en Tarragona, así como varios fragmentos de campaniense A.

En los sondeos efectuados en el jardín del claustro aparecieron sepulturas, todas sin ajuar, que en su mayoría pertenecen a la época medieval. Sólo una tumba cubierta con téglulas de gran tamaño fechada aparentemente en la época visigoda. Es de resaltar el descubrimiento de una ancha zanja abierta en la roca de 3 m que probablemente formó parte de un primer proyecto de la gran plaza porticada del siglo I d. de C., aunque jamás llegaron a realizarse en su tiempo. El curso de esta zanja de gran concepción fue encontrado además por nuevas excavaciones hechas por debajo del antiguo Hospital (siglo XII).

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 195.

TEATRE ROMÀ.

*Campanya: 1982-1983.**Directora: Mercè Roca.*

La presente campanya se ha centrat en el sector monumental anejo al teatre propiament dit, onde se sobreponen, per lo menys, tres estructures; la més antiga corresponde a un edifici construït a base de sillars almohadillats, al qual se sobreposa, aprofitant-lo en part un possible complex que inclou una fachada de petits sillars amb pilastres, dos bases monumentals i lo que sembla la capçalera d'una gran piscina o ninfeu. La obliteració d'este complex està ben representada per los restos d'una nova construcció, reaprochant marmols del teatre, que inutilitza el possible ninfeu y una de las bases.

REFERÈNCIA: «Arqueologia 82», pàg. 158.

Los treballs d'excavació se han centrat en el sector anexo al teatre onde en la campanya anterior se havia evidenciat la existència de tres grans fases d'activitat constructiva: en època augustea, en un moment avançat del segle I y en època tardorromana respectivament. Dichos treballs se han orientat en dos direccions:

I. Intento de delimitació del conjunt monumental que se adscriu a la segona fase, a base de sondeos aprofitant la existència de dos solars que ofrecien las oportunes condicions.

II. Coneixement detallat de la fase més antiga representada per un gran edifici rectangular de sillars almohadillats cuyo paviment descansa sobre un potent estrat augusteo.

Los resultats obtinguts confirmen plenament la seqüència estratigràfica obtinguda en la anterior campanya a la vegada que obren la possibilitat d'enriquer considerablement el coneixement d'este sector en època augustea, inclús quizá abans.

REFERÈNCIA: «Arqueologia 83», pàg. 195.

CARRER DE LA UNIÓ, NÚM. 52.

*Campanya: 1983.**Director: Xavier Dupré i Raventós.*

Con motiu del inici d'unes obres de reforma d'aquest edifici, se procedí a una excavació de salvament que posà al descobert part de la estructura urbana de la ciutat romana.

Una habitació amb paviment de *opus signinum*, decorada amb teselles de marbre blanc, presenta diverses fases d'utilització, evidenciades en los diferents tipus d'aparell de les parets. Corresponden a la fase més recent dos grans *dolia*, en part destruïdes, y probablement un paviment de «opus sectile» del que desgraciadament no ha aparegut cap fragment.

La alineació de les habitacions trobades encaja perfectament amb el traçat urbanístic de la ciutat antiga.

REFERÈNCIA: «Arqueologia 83», pàg. 199.

CARRER DE LA NAU.

*Campanya: 1983.**Directors: Ester Fusté, Anna Pàmies.*

En las obras de alcantarillado en el carrer de la Nau en Tarragona, aparecieron restos de dos muros de época romana y un pavimento de Opus Signinum. La labor que realizamos consistió en delimitar y dibujar estos hallazgos e intentar datarlos. Tarea esta última, en parte infructuosa ya que el sondeo que realizamos en el pavimento no dio materiales. Por el sistema constructivo parecen edificaciones tardías sin que por el momento podamos precisar más su función ni su datación.

El hallazgo se suma al conjunto de restos arquitectónicos de época tardo-romana localizados en la parte alta de Tàrraco.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 199.

PARKING DE SAAVEDRA.

*Campanya: 1983.**Directora: Marta Vilalta i Canals.*

Al hacer las obras de construcción de una de las entradas del Parking de Saavedra se rompió parte de una conducción de aguas que se hallaba enterrada. En los trabajos de excavación nos encontramos con que dicha conducción se hallaba tapiada en ambos extremos por sendas paredes que delimitaban el área excavable, debido a los nueve metros de relleno que lo cubren. Cabe destacar que en los dos extremos la bóveda de la conducción está cortada a unos 50 cm de la pared, por lo que presenta sendos agujeros cenitales.

La inclinación del suelo es este-oeste, es decir, del interior al exterior de la ciudad.

Los materiales hallados son cerámicas romanas y modernas que ponen en evidencia su reutilización.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 200.

ENTERRAMENT DEL PARKING DE SAAVEDRA.

*Campanya: 1983.**Directores: Maria Adserias i Sans, Ester Fusté i Torredadell, Anna Maria León i Delclòs.*

El enterramiento en cuestión —individual y aislado— presentaba evidentes signos de haber estado removido, tanto en la actualidad como en época antigua. Los restos humanos descansaban directamente sobre el lecho rocoso y estaban recubiertos por parte de un ánfora. En el lado NW., aparecían unas piedras y en el NE., donde podrían hallarse los pies, un fragmento vertical de ánfora (arranque de asa y cuello) parecían cerrar el enterramiento.

El estudio de los restos óseos, efectuado por Elisenda Vives, da como resultado que se trataba de una adolescente (unos 14 años). La criba orbitalis y la hipoplasia indican la probable existencia de una enfermedad extendida por el litoral mediterrá-

neo, la tlasemia, normalmente hereditaria. Una primera revisión del escaso material cerámico aparecido nos inducen a datar el enterramiento en época romana imperial.

REFERÈNCIA: «Arqueología 83», pàg. 200.

TORRE ROMANA AL CARRER DEL VAPOR.

Campanya: 1985.

Director: Xavier Dupré i Raventós.

El mes de julio de 1985 el Sevei d'Arqueologia procedió a la realización de un sondeo estratigráfico con el fin de fechar una torre de la muralla romana, hasta el momento inédita, en la parte baja de la ciudad. Corresponde al ángulo suroeste del recinto amurallado de época romana, y constituye el único elemento arqueológico de la muralla en este sector de la ciudad. Sobre unos niveles fechados entre el 150 y el 50 a. de C., se asienta la construcción de dicha torre que debe situarse en un momento posterior al 50 d. de C., en base a la presencia de una forma Ritterling 8 de T. S. Hispánica. Se trata de una torre de planta cuadrangular, con el interior de *opus caementicium* y parámetros de sillarejo; en la parte superior se observan restos de una cisterna con revestimiento de *opus signinum*.

La presencia de dicha torre viene a testimoniar una intervención de época alto imperial en la muralla romana de Tarragona cuya construcción se remonta al siglo segundo a. de C.

REFERÈNCIA: «Arqueología 84-85», pàgs. 113-114.

SEU DEL COL·LEGI OFICIAL D'ARQUITECTES

(CARRERS DE SANTA TECLA I DE SANT LLORENÇ).

Campanya: 1985.

Director: Xavier Aquilué i Abadías.

Las excavaciones realizadas junto a la catedral de Tarragona, en dos solares comprendidos entre la calle de Santa Tecla y la de San Lorenzo, partieron de la iniciativa del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña, debido a que en estos solares se iba a edificar la nueva sede de su delegación en Tarragona. Las excavaciones han permitido establecer la siguiente secuencia estratigráfica: sobre la roca natural un nivel de explanación de época romano-republicana (150-125 a. de C.); sobre él, un potente relleno de época de Vespasiano (69 d. de C.) relacionado con la construcción de la Terraza Superior de época altoimperial; sobre éste, un nivel de relleno de principios del siglo VI d. de C. y sobre él algunos elementos y niveles de época medieval y moderna. Por otra parte, las estructuras arquitectónicas conservadas en uno de los solares pertenecientes a la época romana altoimperial y bajoimperial, así como construcciones posteriores, aportan una gran cantidad de datos sobre el desarrollo urbanístico y arquitectónico de este sector de la antigua *Tàrraco*.

REFERÈNCIA: «Arqueología 84-85», pàg. 114.

CIRC ROMÀ.

Campanyes: 1984-1985.

Directors: Xavier Dupré i Raventós, Manuel-Jaume Massó i Carballido, Lluïsa Palanques i Salmerón, Patrizia Verduchi.

A principios de 1984 y previamente a los trabajos de urbanización de la Plaza de Pilats, el «Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya» inició la excavación de dicha zona, anteriormente ocupada por algunos edificios de viviendas, y de parte de la calle de Sant Hermenegild. Los trabajos, que se incluyen en un vasto programa de investigación que tiene como objeto el circo de Tarragona, tuvieron una duración de seis meses y se han centrado en la excavación de los estratos más modernos, correspondientes a los siglos XVII, XVIII y XIX. Por debajo de éstos aparecen ya, en parte, los restos de algunas de la bóvedas de la cabecera del circo.

La excavación de este sector urbano es de sumo interés por cuanto permitirá estudiar la relación existente entre la muralla tardo-republicana de Tárraco, el circo —alto-imperial— y la muralla medieval que en parte se superpone a la primitiva. Lamentablemente, esta zona se vio muy afectada por las voladuras efectuadas por las tropas francesas, antes de abandonar la plaza, durante la Guerra de la Independencia.

Durante 1985 se ha actuado en 4 sectores:

— *Ajuntament de Tarragona*. Los trabajos realizados en el subsuelo del palacio municipal permitieron identificar una serie de edificaciones medievales que mantienen la alineación de la fachada del circo, así como un pilar de planta cuadrangular con revestimiento de sillarejo. La zona excavada corresponde al extremo occidental del graderío meridional, en el punto de conexión de éste con las *carceres*.

— *Fonda Verdú*. Los trabajos de limpieza de los muros de las casas actuales permitieron identificar una bóveda correspondiente al sector central del graderío meridional del monumento. La bóveda presenta dos tramos, uno inclinado, que parte del *podium* y se apoya en muros revestidos con sillarejo, y uno horizontal que llega hasta la línea de la fachada y se apoya en sendos muros de grandes sillares. En dichos muros de sillares se abren dos arcos de 5 m de alto, que corresponden al pórtico que correría paralelo a la fachada. El arco, de 7 m, que correspondería a la fachada del edificio, sólo se conserva hasta la altura de las impostas. Los restos conservados en el interior de las edificaciones modernas tienen una altura aproximada de 6 m, coincidiendo el nivel de pavimentación actual con el de época romana.

— *Calle del Trinquet Vell, 12*. Los trabajos realizados en este edificio han dado como resultado la excavación total de una de las bóvedas del sector central del graderío septentrional del monumento. La bóveda, de 7 m de altura, parte en horizontal para inclinarse posteriormente hasta llegar al *podium*. Entre el *podium* y el final de la bóveda existe una fuerte estructura de *opus caementicium*, que frenaría el empuje de las bóvedas que, a su vez, actuarían de contrafuerte del muro de contención del foro provincial. En dicha bóveda se abre una *scala* que permite el acceso a las gradas y otra abertura más ancha que permite el paso directo a la *arena*.

En el muro de fondo, que corre perpendicular a la bóveda y que constituye el límite meridional del foro provincial, a un nivel inferior al de la pavimentación del Circo (cota 46 m s.n.m.) se abre una gran cloaca de 1,90 m de luz interior que, en el estado actual de nuestros conocimientos, consideramos recogía el agua del sector oriental de la terraza más elevada, destinada al culto religioso.

— *Bóvedas de Sant Hermenegild*. Los trabajos realizados en este sector, que corresponde al extremo oriental del graderío meridional y a parte de la cabecera del Circo (se trata de un sector de gran interés en el que confluyen la muralla tardo-republicana, el circo romano y la muralla del siglo XIV), se han centrado en la limpieza de las bóvedas y en el levantamiento planimétrico de las mismas. La monumentalidad de los restos conservados es la causa de su reaprovechamiento desde el siglo XII hasta nuestros días. Por dicho motivo los trabajos han consistido básicamente en liberar a las estructuras romanas de todos aquellos elementos que hacían difícil su interpretación. Finalizado el levantamiento de los restos se espera poder publicar los resultados en breve plazo.

REFERÈNCIA: «Arqueología 84-85», pàg. 112.

CIRC ROMÀ (RAMBLA VELLA NÚM. 3).

Campanya: 1984.

Directors: Manuel-Jaume Massó i Carballido, Francesc Xavier Solé i Palacín.

El Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, dentro del «Pla contra l'atur», realizó trabajos de excavación arqueológica en el solar del antiguo «Hotel Bea», recientemente adquirido por la misma, entre el 1 de junio y el 17 de julio de 1984. La campaña fue dirigida por los arqueólogos Manuel Massó Carballido y Francesc Xavier Solé Palacín.

La tarea realizada se centró básicamente en tres aspectos: limpieza general del solar a nivel del pavimento de la planta inferior de la casa ya derribada; dejar a la vista el paramento del muro situado en la parte central del edificio, correspondiente a la línea de la fachada del Circo romano, e iniciar la excavación de una cata al pie de dicho muro, dentro del relleno de la muralla medieval que cerraba la parte alta de la ciudad desde la segunda mitad del siglo XIV hasta finales del XVIII, cuando fue derribada por necesidades de expansión urbanística. El fin del plan supuso la paralización del trabajo.

REFERÈNCIA: «Arqueología 84-85», pàg. 112.

CARRER DE ROBERT D'AGUILÓ, NÚM. 38.

Campanyes: 1983-1984.

Director: Joan-Vianney M. Arbeloa i Rigau.

Entre el mes d'octubre de 1983 i el mes de maig de 1984 es desenvoluparen, en diverses fases, les tasques d'excavació arqueològica del solar situat al núm. 38 del carrer de Robert d'Aguiló. L'excavació fou realitzada en extensió, posant de manifest un seguit d'estructures d'hàbitat, amb diversos moments d'ocupació, i un conjunt d'enterraments altoimperials d'incineració i d'inhumació, molts amb aixovar funerari que han permès datar-los correctament.

L'excavació posà de manifest les diverses fases d'ocupació de la zona d'hàbitat. La primera, de cronologia August-Tiberi, abraçaria la totalitat del solar excavat, així com les restes conservades i excavades en mig del carrer. Una segona fase d'hàbitat

la situem entre el tercer quart del segle I d.C. i el segon quart del segle II d.C., amb amortització d'estructures de la primera fase i construcció de noves habitacions i dipòsits. Finalment, en un moment indeterminat de la primera meitat del segle III d.C., es produeixen una sèrie d'anivellaments i canvis en les estructures que no sabem a què són deguts, tot i que s'enderroca un element —possiblement funerari— bastit amb posterioritat a la segona fase.

Després d'aquest tercer moment del III d.C., el lloc no és tornat a ocupar fins al segle XIX, en què es reocupa aquest sector de la ciutat. Paral·lelament a les diferents ocupacions com a zona d'hàbitat, es vénen realitzant enterraments en el sector del solar no utilitzat com a àrea de residència. La cronologia dels enterraments es situa entre el segle I d.C., presumiblement des de Tiberi, fins al segle III d.C.

Les restes excavades les relacionem amb una vil·la suburbana, que hem anomenat la «Vil·la de Robert d'Aguiló» que funcionaria en la primera fase d'ocupació, essent les successives ocupacions posteriors contemporànies a la utilització cementirià.

BIBLIOGRAFIA

- ARBELOA I RIGAU, J.-V.M.: *Noves aportacions al coneixement de l'epigrafia de Tàrraco*, XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges 1984), pàgs. 121-126, Sitges 1985.
- ARBELOA I RIGAU, J.-V.M.: *Memòria dels treballs realitzats a l'excavació d'urgència del carrer Robert d'Aguiló núm. 38 de Tarragona*, lliurada al Servei d'Arqueologia. Tarragona 1986 (inèdita).
- ADSERIAS, M.; ARBELOA, J.-V.M.; DUPRÉ, X.; LEÓN, A.M.; MASSÓ, M.J.; PALANQUES, M.L.; SOLÉ, X.: *Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984*. «Tribuna d'Arqueologia 1984-1985», pàg. 35-42, Edita Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia. Barcelona 1986.
- ARBELOA I RIGAU, J.-V.M.: *L'ocupació suburbial de les ciutats romanes: el sector nord-oriental de Tàrraco*. «Butlletí Arqueològic», Època V, Núms. 8-9, Anys 1986-1987, pàgs. 87-124. Tarragona 1989.

SECTOR CENTRAL DE L'ÀREA D'HÀBITAT INTRAMURS.

Campanyes: 1987-1989.

Director: Alejandro Bermúdez i Medel.

La creciente actividad constructiva por un lado y de replanteamiento y renovación de locales comerciales por otro, generadas en Tarragona en los últimos años, han motivado diversas intervenciones arqueológicas de urgencia a cargo del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya en el àrea comprendida entre las calles Rambla Nova, Fortuny, Governador González, Armanyà y Adriano. Esta zona forma parte del ensanche urbano de la segunda mitad del siglo XIX y contaba, hasta el momento, con una estructura bien definida, caracterizada por la presencia de patios zagueros en cada una de las manzanas, los cuales se encuentran a cotas sobre el nivel de las calles adyacentes y, en consecuencia, son susceptibles de conservar importantes restos arqueológicos de época romana.

Las excavaciones arqueológicas han sido llevadas a cabo por el equipo de Alejandro Bermúdez Medel integrado por Rosa Palau i Baiges, Pedro Pujante Izquierdo,

Eva Flandes Aguilera, Carolina Escoda Mestres, Pilar Parra Bravo, así como diversos alumnos universitarios que de forma puntual han participado desinteresadamente.

El enorme interés del sector para el conocimiento integral de la Tarragona romana, así como la inexistencia de un estudio sistemático del mismo, hicieron aconsejable la elaboración de un *estado de la cuestión y proyecto de actuación arqueológica*¹ en el que se procedió a la consolidación de conceptos tales como «Área de hábitat intramuros» e «isla arqueológica»², y que tenía como objetivos: 1) valorar el potencial arqueológico del sector y analizar la problemática que genera la intervención en el mismo, alertando a las autoridades competentes sobre la necesidad de arbitrar los medios para su documentación y protección si fuera preciso. Para ello es necesario buscar fórmulas de conciliación de los intereses públicos y privados y que articulen principios de carácter urbanístico e histórico-arqueológico (debe considerarse especialmente el impacto de la actividad constructiva y arqueológica en el paisaje urbano generado en el siglo XIX, aspecto por el que absolutamente nadie se ha preocupado hasta el momento); 2) integrar las excavaciones arqueológicas que se vayan realizando en un plan de trabajo único, coherente y racional, dotado del rango de proyecto de investigación arqueológica y garantizar un aprovechamiento óptimo de los datos recabados, de tal forma que pueda llevarse a cabo a medio plazo una síntesis macro y microespacial del área de hábitat intramuros de Tàrraco, cuya topografía urbana nos es totalmente desconocida.

Desde enero de 1987 la secuencia de intervenciones ha sido la siguiente:

- Gobernador González, 10.
- Gobernador González, 7.
- Patios interiores de la manzana Rambla Nova-Fortuny-Gobernador González-Unió: Unió, 15.
- Unió, 5.
- Rambla Nova, 46 (Cine Metropol).
- Fortuny, 12 A.

Los primeros resultados han sido expuestos en las Memorias correspondientes³. Asimismo dos breves síntesis se incluyeron en el ciclo de conferencias *Acta Arqueològica de Tarragona II* (un repaso a cada una de las intervenciones efectuadas)⁴ y en la *XXXV Assemblea intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya* (exclusivamente referida a la in-

1. BERMÚDEZ MEDEL, A.: *Hábitat intramuros en la ciudad romana de Tàrraco: estudio de topografía urbana e interpretación económica y social: La zona centrooccidental intramuros. Estado de la cuestión y anteproyecto de actuación arqueológicos*. Tarragona, diciembre de 1987 (inédito).

2. BERMÚDEZ MEDEL, A.: *Excavaciones arqueológicas en la calle Gobernador González de Tarragona y problemática de la topografía urbana del área central intramuros en época romana*. «Acta Arqueològica de Tarragona, I (1987-88)». Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Tarragona, 1988, pp. 31-47.

3. BERMÚDEZ MEDEL, A.; PUJANTE IZQUIERDO, P.; FLANDES AGUILERA, E.; PALAU I BAIGES, R., y PARRA BRAVO, P.: *Hábitat intramuros en Tàrraco. La zona centrooccidental. Estado de la cuestión y Memoria de la intervención arqueológica efectuada en Gobernador González 10*. Memoria depositada en el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Tarragona, octubre de 1989 (inédita).

4. BERMÚDEZ MEDEL, A.: *Estado actual de los proyectos de investigación arqueológica del Área de Arqueologia de la Facultat de Filosofia y Letras de Tarragona*. «Acta Arqueològica de Tarragona, II (1988-89)». Reial Societat Arqueològica Tarraconense. Tarragona, 1989, espec. pp. 42-43.

intervención realizada en Gobernador González, 10)⁵. En todo caso, resalta la presencia de un hábitat desarrollado desde la segunda mitad del siglo II antes de Cristo, hasta mitad del siglo III, momento en que se documenta un abandono sistemático y acelerado de, al menos, una importante parte del sector.

III.2 TORTOSA

COSTA DE CAPELLANS, NÚM. 4.

Campanya: 1983.

Directora: Margarida Genera i Monells.

Situació

La costa de Capellans és un carrer que va de la plaça de l'Olivera al carrer de la Croera, vorejant els costats est i nord de la catedral, amb cases que tenen la façana anterior mirant a la Seu i els darreres al flanc del turó de la Suda. Es tracta, doncs, d'una zona on s'han fet algunes troballes interessants i susceptible de noves recerques.

Costa de Capellans, núm. 4

Seguint el pla d'actuacions elaborat l'octubre del 1982, i comptant amb la codirecció del senyor Albert Curto, vàrem portar a terme la primera campanya d'excavacions, que podem considerar d'urgència programable, del 30 de juny al 15 de juliol de l'any 1983.

Després d'haver procedit a la tasca molt laboriosa de neteja i d'extracció de tot l'enderroc de les cases abans existents, en el solar que correspon al núm. 4 de l'esmentat carrer vam obrir una cala de 3 x 2 m arran de la paret mitgera que encara es manté en bon estat de conservació.

Un cop excavat un nivell de 70 cm aproximadament, encara d'enderroc, es va posar al descobert una construcció subterrània que consta de tres cambres (denominades A, B i C respectivament) que es comuniquen entre elles. Totes tres eren recobertes per tres voltes de canó. Tots els accessos van aparèixer tapats per enderrocs i parets que semblen correspondre a un període posterior al de construcció de les cambres esmentades. Particularment a la B es conserva un pany de paret que corresponia a l'obra de fonament de la casa alçada en aquest solar.

Un cop netejat l'interior de les estances hi vàrem obrir dues cales d'un m² denominades I i II dins les cambres A i C respectivament.

Cala I: Emplaçada gairebé al bell mig de la cambra. A uns 20 cm de fondària va aparèixer un nivell de sauló que pertany a la base.

5. BERMÚDEZ MEDEL, A.; PUJANTE IZQUIERDO, P.; FLANDES AGUILERA, E.; PALAU I BAGES, R.: *Excavacions arqueològiques a l'àrea central intramurs de Tàrraco: intervenció al solar a Gobernador González, 10*. XXXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya (Valls-Vila-rodona, novembre 1989). Institut d'Estudis Vallencs. Valls, 1989, pp. 123-134. Lamentablement, per razones que desconocemos, ha sido publicado sin las figuras.

El material recollit és de fabricació molt recent (es compon sobretot de fragments de vaixel·la de porcellana) la qual cosa ens indica, junt amb els vestigis d'un hàbitat relativament modern, l'ocupació d'aquest indret en època molt pròxima a la nostra.

Cala II: Hi ha aparegut un sediment molt més fosc.

A 40 cm s'han posat al descobert les restes d'un paviment.

En aquest indret el material ha estat molt més abundant: nombrosos fragments de ceràmica (vidriada, pintada, etc.), corresponents a diverses peces d'època moderna, de les quals almenys dues es podran reconstruir en bona part.

Entre aquesta terrissa es troben 2 fragments de terrissa sigil·lata molt desgastada.

El resultat de l'excavació ens induïa a prosseguir la tasca iniciada en aquest indret. Per això vam proposar dur-hi a terme una nova campanya, els treballs de la qual van ser inclosos en el programa de solidaritat contra l'atur.

BIBLIOGRAFIA

- GENERA, M.: *Estat actual de la recerca sobre la Dertosa Romana*. «Quaderns d'Història Tarraconense». Institut. Estudis Tarraconenses R.B. IV núm. V (1985), pp. 135-155, 5 làm.
- GENERA, M.: *El poblament prehistòric. Els ilercavons. El món romà. L'Arqueologia dels diferents termes municipals*. En: Gran Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1984.
- GENERA, M. i ARBELOA, J.V.: *L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència*. «Tribuna d'Arqueologia» 1986-87. Generalitat de Catalunya, pp. 81-90.
- GENERA, M.: *Dertosa: naixement d'una ciutat arran de l'Ebre*. «Cadup 4» - UNED. Tortosa (en premsa).

COSTA DE CAPELLANS, NÚM. 5.

Campanya: 1983.

Directora: Margarida Genera i Monells.

El maig de 1983 en la proposta d'actuacions en diferents punts del nucli urbà de Tortosa incloïem també el solar corresponent al núm. 5.

Dos anys després, les obres del pas de ronda que efectuava la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge afectaven aquests terrenys — propietat de l'Ajuntament que un any abans, havia enderrocat el vell edifici que hi restava — i aprofitàvem l'avinentsa per practicar-hi una intervenció.

Després que les màquines rebaixaren el sòl fins a la cota del carrer actual, vam iniciar la nostra tasca garbellant totes les terres remogudes per les màquines i excavant una superfície de 12,5 m² al peu mateix del turó. Les limitacions de l'àrea excavable venien donades per la mateixa morfologia del terreny. Es tracta d'un petit replà — creiem que retallat en part artificialment —: que voreja el costat oest de la Suda. L'ocupació d'aquest indret degué oferir l'avantatge que les construccions es podien assentar directament a la roca viva, en contraposició a les dificultats que degué suposar instal·lar-se a la part baixa, on apareixen molt superficialment els nivells de sorres i gravetes del riu, així com la capa freàtica a pocs metres.

En el cas d'aquest solar en concret, vàrem poder determinar 7 nivells.

A una fondària màxima de 40 cm aparegué una concentració de materials arqueològics, però a mesura que aprofundíem els blocs de pedra de la tartera obstruïen el pas i els nivells eren estèrils; això ens féu aturar a poc més dels 2 m.

Entre el material recollit és molt remarcable la gran concentració de marmorates d'una qualitat excel·lent.

Quant a l'edificació de la darrera casa, es va fer adossada a la roca viva, que molt possiblement s'havia retallat en època romana ja que en el decurs de les nostres excavacions va aparèixer la primera filada d'un mur d'*opus caementicium* sobreposant-se a la línia retallada de la roca i en part seguint la mateixa direcció.

Es tracta del sol punt de Tortosa estudiat fins ara on els nivells romans són pràcticament els únics que es conserven. Ens situen en el moment més antic de l'establiment romà en aquesta localitat; és a dir, entre la darrera meitat del segle I a.C. i la primera meitat del segle I d.C.

LA SINAGOGA.

Campanya: 1983.

Directora: Margarida Genera i Monells.

Situació

L'edifici que per tradició oral es coneix com l'antiga Sinagoga dels jueus de Tortosa és al carrer de Remolins, on es conserven encara les traces de la torre quadrangular contigua a l'antic Portal de Vimpeçol, ja desaparegut.

Antecedents

A principis del anys vuitanta, l'Ajuntament de Tortosa va adquirir la meitat d'aquest solar, el corresponent a la casa núm. 1 del carrer de Remolins, per tal de recuperar l'edifici i utilitzar-lo com a casal del barri. El corresponent projecte va ser assumit, en principi, pel Servei del Patrimoni Arquitectònic.

La resta del solar, ocupat per la casa núm. 3, encara avui és habitat.

Atès que el sòl actual és més alt que el primitiu, es va proposar rebaixar-lo al nivell d'origen. Aprofitant els treballs que aquesta intervenció suposava i considerant el seu emplaçament, vàrem creure interessant practicar-hi un sondeig arqueològic, que fou inclòs en un programa de prospeccions de diversos indrets de la ciutat de Tortosa, elaborat l'octubre de l'any 1982.

Treballs realitzats

1. Campanya del 1983.

Així doncs, seguint el pla previst, del dilluns dia 20 de juny al dimecres dia 1 de juliol de l'any següent iniciàvem una primera campanya d'excavacions, i comptàrem amb la codirecció del senyor Albert Curto.

Els treballs es varen orientar vers els següents objectius:

- Comprovació dels límits de les muralles, tenint en compte la situació de l'edifici.
- Comprovació de la seva funció real, ja que hom creu que és l'antiga sinagoga, però no en coneixem prou elements que ho confirmin.

— Comprovació dels límits de la ciutat romana.

La construcció de l'edifici actual és orientada vers l'oest. En el costat sud, coincidint amb l'àrea ocupada per l'edifici adquirit per l'Ajuntament de Tortosa, es conserva un arc ogival, estroncat pel trespol d'un primer pis.

Un cop netejada la superfície a excavar vam obrir-ne dues cales i els treballs foren prosseguits el 1984, dintre el Pla de Solidaritat contra l'atur, sota la direcció del senyor Albert Curto, campanya en què es va arribar als nivells d'època romana a uns 4,5 m de fondària.

PLAÇA DE L'OLIVERA.

Campanyes: 1982-1984.

Directora: Margarida Genera i Monells.

Aquesta plaça, anomenada també de Nostra Senyora de la Cinta, és a la part vella de la ciutat, prop de l'Ebre i al costat de la Catedral; una de les portes del claustre s'obre a la mateixa plaça. Hi conflueixen, pel costat sud-oest, el carrer de la Rosa i el de Taules Velles, el del nord-est, el de la Suda, el de la Mercè i el de l'Arc del Romeu.

Aprofitant la cessió a l'Ajuntament dels solars de tres cases que amenaçaven ruïna, aquesta plaça fou eixamplada pel sector sud-oest, i així quedà dignificat un dels accessos a la Seu més utilitzats. La Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat prengué al seu càrrec les tasques d'adequació del conjunt.

Tenint en compte:

- a) La situació de la plaça dintre els límits del conjunt històric-artístic de la ciutat, i
- b) L'existència de notícies sobre diverses troballes en indrets molt pròxims, decidírem d'iniciar tot seguit una campanya d'excavacions a la mateixa plaça, abans que tiressin endavant les obres esmentades i les de construcció d'una façana artificial entre el carrer de Taules Velles i el de la Rosa.

Entre els anys 1982 i 1984 vam donar cap a la nostra campanya segons aquest pla de treball:

1982 octubre: Primers sondeigs. Inici de les 3 primeres cales. Només van arribar a 1,5 m de fondària, però ja va ser prou per constatar que en aquest punt hi havia restes arqueològiques que requerien un estudi seriós.

1982 novembre: Començava pròpiament l'excavació. Vam anar aprofundint les cales obertes abans. Hi treballàvem mentre l'estat del temps ho permetia. El nivell freàtic era molt alt; cada vegada la tasca esdevenia més lenta i es feia més difícil distingir nivells i materials.

1983 març: Abans que comencessin les obres de la plaça i de la façana artificial, vam reprendre els treballs d'excavació fins arribar a més de 6 m de fondària en una de les cales. També vam eixamplar la cala I, un metre per cada costat, amb què la dimensió total arribà als 3 m per 4 m.

A partir d'aquell moment, emplenàrem de sorra les tres cales després d'haver recobert totes les estructures amb porex-pan.

Tot seguit foren iniciats els treballs de la façana esmentada, durant els quals les excavacions quedaren interrompudes.

1983 desembre. Un cop acabada l'obra de la façana artificial, tal com havíem previst, obrírem una quarta cala que ens permetés de conèixer una àrea més àmplia i, a la vegada, enllaçar les estructures que havien aparegut dintre les cales II i III.

1984 febrer/agost: Amb la tasca realitzada durant aquest període —compresa en el pla de solidaritat contra l'atur— vam donar per acabada aquesta intervenció arqueològica a la plaça de l'Olivera.

Aquests treballs han posat al descobert una àmplia seqüència estratigràfica on trobem una disposició d'estructures que daten des de l'època romana del s. I d.C. fins avui.

BIBLIOGRAFIA

- GENERA, M.: *Estat actual de la recerca sobre la Dertosa romana*. «Quaderns d'Història Tarraconense». Instit. Estudis Tarraconenses R. B. IV (1985), pp. 135-155, 5 làm.
- GENERA, M.: *El poblament prehistòric. Els ilercavons. El món romà. L'arqueologia dels diferents termes municipals*. «Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Volum XIII. Baix Ebre i Montsià». Fund. Enciclopèdia catalana. Barcelona, 1984.
- GENERA, M. i ARBELOA, J.V.: *L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència*. «Tribuna d'Arqueologia» 1986-87. Dep. Cult. Generalitat, pp. 81-90.
- GENERA, M.: *Dertosa i naixement d'una ciutat arran de l'Ebre*. «Cadup 4» - UNED. Tortosa (en premsa).

CASTELL DE LA SUDA.

Campanya:

Director: Albert Curto i Homedes.

BIBLIOGRAFIA

- CURTO, ALBERT; LORIENTE, ANA; MARTÍNEZ, CHARO; ROS, ELISA: *Excavacions al Castell de la Suda de Tortosa*, «Shaq Al-Andalus», núm. 1 (1984), pp. 141-145.
- CURTO, ALBERT; LORIENTE, ANA; MARTÍNEZ, CHARO; ROS, ELISA: *El cementiri musulmà del Castell de la Suda de Tortosa (Tarragona)*, «Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española», Tom. III, pp. 655-665.

PLAÇA DE L'OLIVERA.

Campanya: 1984.

Directors: Albert Curto, Ana Lorient, Charo Martínez, Elisa Ros.

BIBLIOGRAFIA

- CURTO, A.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, CH.; ROS, E.: *Els nivells islàmics en l'excavació en la plaça de Ntra. Sra. de la Cinta o de l'Olivera de la ciutat de Tortosa (Tarragona)*, Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española, Tom. III, pàgs. 99-112.
- CURTO, A.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, M. R.; ROS, E.: *Resultats de les Excavacions arqueològiques portades a terme l'any 1984 a Tortosa (Baix Ebre)*, «Tribuna d'Arqueologia 1984-1985», pàgs. 116-120. Edita Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Servei d'Arqueologia. Barcelona 1986.

COSTA DE CAPELLANS.

Campanya: 1984.

Directors: Albert Curto, Ana Lorient, Charo Martínez, Elisa Ros.

BIBLIOGRAFIA

CURTO, A.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, CH.; ROS, E.: *Un possible bany àrab a la ciutat de Tortosa (Tarragona)*, Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española, Tom. III, pàg. 541-544.

CURTO, A.; LORIENTE, A.; MARTÍNEZ, M. R.; ROS, E.: *Resultats de les Excavacions arqueològiques portades a terme l'any 1984 a Tortosa (Baix Ebre)*, «Tribuna d'Arqueologia 1984-1985», pàg. 116-120. Edita Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Servei d'Arqueologia. Barcelona 1986.